

جيڪي آهي اڄ، سڀان ناهي صديق چئي،
واڃي وانگر وڃ، مٿي کي مرلي ڪري.

سنڌ جي عظيم ڪلاسيڪل صوفي شاعر

حضرت صوفي صديق فقير المعروف صادق شاه جي زندگي ۽ شاعري

تحقيق ۽ تاليف:
اڪبر علي چانڊيو

صوفي شاه عنايت شهيد اڪيڊمي، جھوڪ شريف، نٿو

حضرت صوفي قلندر بخش شهید^{رح}

سنت جي عظيم ڪلاسيڪل / صوفي شاعر

حضرت صوفي صديق فقير المعروف

صديق شاهه رح

جي زندگي ۽ شاعري

تحقيق ۽ تاليف:

اڪبر علي چانڊيو

21 DEC 2017

صوفي شاهه عنايت شهيد اڪيڊمي جهوڪ شريف نئو

حق ۽ واسطا محفوظ

ڪتاب جو نالو	:	حضرت صوفي صديق فقير المعروف صادق شاه
ليکڪ	:	جي زندگي ۽ شاعري اڪبر علي چانڊيو
چاپو	:	پهريون
سال	:	2010ع
تعداد	:	1000
قيمت	:	150 روپيا
ڪمپيوٽر ڪمپوزر	:	نهال چند ميگهاڻي
پبلشرز	:	صوفي شاه عنايت شهيد اڪيڊمي جموڪ شريف ٺٽو
رابطي لاءِ	:	0333-2096377

انتساب

هي ڪتاب عظيم بزرگ هستي سرگروه
صوفياءِ ڪامل اڪمل اولياءِ صاحبِ
معرفت عزت مآب جناب حضرت قبل
صوفي فضل الله شاه قلندر داتا پير رح
جي نالي ڪجي ٿو جنهن صوفي صديق
فقير جي رهبري ڪري سندس زندگي ۾
انقلاب آڻي ڇڏيو.

سٽاءُ

5	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	په اکر
7	اڪبر علي چانڊيو	مهاڳ
12	محمد اسلم صابر	صوفي صادق شاهه جي ثنا
		سلسلہ طريقت (حضور ڪريم رح جن کان صوفي صادق فقير رح
13		۽ سندس موجوده سجاد نشين صوفي نبي بخش تائين)
17	مولانا غلام محمد گرامي	صوفي صادق جو مشرب ۽ سندس ڪلام
19	مولوي عبدالرحمن جمالي	صوفي صادق فقير جي تصوف جو مختصر تعارف
21	اڪبر علي چانڊيو	صوفي صديق فقير رح تي تحقيق جي ڪوٽ
24	صوفي اورنگزيب	فقير صادق شاهه رح جو فڪر
30	ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ	فقير صاحب محمد صديق "صوفي صادق شاهه"
37	راج محمد پلي	صوفي صديق فقير "صادق شاهه"
94	نياز حسين نوھري	صوفي صديق فقير جي درگاه جي تاريخ
95	عبدالمجيد ماجد آهروي	صوفي صديق صاحب جي اولاد مان مشهور شخصيتون
100	جي - ايم - سيد	ميان قلندر بخش صاحب ولد حاجي محمد صاحب صوفي
104	ڊاڪٽر محمد علي مانجهي	فتح محمد ڪرم تي (صوفي صديق فقير جن جو طالب)
106	اڪبر علي چانڊيو	شير و فقير مڱهار (صوفي صديق فقير جن جو پيارو خليفو)
108	راج محمد پلي	دردنامو
111	صوفي حضور بخش	صوفي صادق فقير سومرو
126	ڊاڪٽر غفور ميمڻ	صوفي صادق فقير جي زندگي ۽ شاعري
134	معمور يوسفائي	صوفي صديق فقير صادق رح جي شاعري
137	ڊاڪٽر اسد جمال پلي	صوفي صديق محمد صادق فقير جي ڪلام جو فني مطالعو
151	اڪبر علي چانڊيو	صوفي صديق فقير "صادق شاهه" جو چونڊ ڪلام

چونڊ شاعري

(i) سنڌي شاعري

• سُر ڪارايل
• سُر بروو

(ii) متفرقه
سنڌي شاعري
(iii) سرائڪي
شاعري

• سُر ڪلياڻ
• سُر ڏهر
• سُر وهاڳڙو
• سُر راڻو
• سُر سامونڊي
• سُر ڪنڀات
• سُر رپ
• سُر ڪاپاڻي
• سُر مارئي
• سُر سهڻي
• سُر گهاٽو
• سُر ڏناسري
• سُر موڪي
• سُر سسئي
• سُر سارنگ
• سُر سورڻ
• سُر ڪيڏارو
• سُر سوزڙو
• سُر شينهن ڪيڏارو
• سُر ڪاهوڙي
• سُر بلايل
• سُر پورب
• سُر ڪاموڏ

ٻه اکر

صوفي شاه عنايت شهيد جي سلسلي مان صوفي فضل الله شاه قلندر جو فيض يافتہ بزرگ صوفي صديق فقير عرف صادق شاه مشهور صوفي شاعر ٿي گذريو آهي سندس ڪلام جموڪ جي سلسلي سان لاڳاپيل درگاهن سان گڏوگڏ ٻين هندن تي تمام گهڻو ڳايو ۽ ٻڌو ويندو آهي سندس ڪلام ۾ صوفيائي ڳالهين سان گڏ زندگي جا پيارڪ به ملن ٿا. سندس ڪلام فني ۽ فڪري لحاظ سان مٿئين درجي جو ڪلام آهي. صوفي صديق فقير، اسان جي ڪلاسيڪل شاعرن ۾ قاضي قاضن، لطف الله قادري، شاه ڪريم بلڙي وارو ميون عنات نصر پوري، سنڌ جو عظيم شاعر شاه لطيف ۽ سچل سرمست جهڙن وڏن شاعرن جي صف ۾ نالو شامل ٿئي ٿو.

صوفي صديق فقير جو ڪلام سنڌ جي مشهور عالم اديب استاد ۽ محقق ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب راڳ نامي جي نالي سان سهيڙي ڇپايو. جنهن ۾ صوفي صادق فقير جي شاعري سان گڏ ٻين شاعرن جو ڪلام به گڏيل آهي. پر ان کانسواءِ ٻيو به ڪلام آهي جيڪو مختلف درگاهن تي ڳايو وڃي ٿو ۽ ڪن بزرگن وٽ پيل به آهي جيڪو ڇپجڻ سان رهجي ويو. خاص ڪري سرائيڪي ڪلام نه ڇپيو آهي. انهي سلسلي ۾ نوجوان محقق اديب ۽ استاد محترم اڪبر علي چانڊيو وڏي محنت سان ان کي گڏ ڪري سهڻي نموني سان ترتيب ڏنو آهي جيڪا سچ پچ هن سلسلي ۾ هڪ تاريخي ڳالهه آهي. اسان وٽ ٿيندو هئڻ آهي ته تحقيق جي نالي ۾ ايندڙ ڪا نئي ڳالهه نه هوندي آهي. پر حقيقي ۽ درست تحقيق اها آهي جنهن ۾ نئين حقيقتون پيش ڪيون وڃن. ڪن لکل ڳالهين کي منظر آندو وڃي.

هن ڪتاب ”حضرت صوفي صديق فقير المعروف صادق شاه جي زندگي ۽ شاعري“ ۾ ڪيتريون اهڙيون ڳالهيون آهن. انهي ڏس ۾ محترم اڪبر علي چانڊيو سچ پچ مبارڪ باد جو مستحق آهي. اڪبر صاحب نه رڳو نئون، نج ڪلام سهيڙي اسان تي پهچايو آهي پر صوفي صديق فقير جي ڪلام جي فڪر، فن ۽ سندس زندگي جي حوالي سان، سنڌي عالمن اديبن ۽ محققن جيڪا مقالا لکي مختلف هندن تي ڇپايا آهن ۽ اهي گڏ ڪري هن ڪتاب ۾ شامل ڪيا ويا آهن. ان سان اهي چڙو چڙو مقالا ۽ مضمون، پڙهندڙ کي هڪ

هند ملن ٿا. جنهن ۾ صوفي صديق فقير جي زندگي ۽ ڪلام کي سمجھڻ کي وڌيڪ آساني ٿئي ٿي.

سنڌ جي صوفي شاعرن جي ڪلام ۾ امن، پائيچاري، انساني مساوات، پيار ۽ محبت جو پيغام شامل آهي. جيڪو ماڻهو کي انسان بڻائي ٿو. انهي ڪلام جو اثر ماڻهو کي تهذيب ۽ انسانيت سيکاري ٿو. اڄڪلهه هر هند دهشتگردي ۽ خونريزي آهي ان دور ۾ صوفي شاعرن جي ڪلام ۾ سمايل پيغام کي ڦهلائڻ وقت جي اهم ضرورت آهي. هن دور ۾ صوفي شاعرن جي پيغام کي ماڻهن تائين پهچائڻ لاءِ جيڪوبه جدوجهد ڪري ٿو سو سچ پچ انسان ذات جي پلائي لاءِ جدوجهد ڪري ٿو. ان سلسلي ۾ محترم اڪبر علي چانڊيو به مبارڪ باد جو مستحق آهي جنهن اهڙو اهم قدم کڻي هي ڪتاب اسان تائين پهچايو آهي.

ڊاڪٽر محمد علي مانجهي

مهاڳ

سنڌ ۾ تصوف جي تاريخ تي نظر وجهون ٿا ته ان ۾ صوفي شاه عنايت شهيد جو سلسلو مٿاهون مقام رکي ٿو جنهن سان ڏيهه ٽوڙي پرڏيهه جون مشهور درگاهون منسلڪ آهن. سندس روحاني سلسلو پري پري تائين پکڙيل آهي. درگاه جهوڪ شريف تصوف ۽ روحانيت جو مرڪز آهي. جتي مختلف علائقن جا ماڻهو گڏ ٿي روحاني سکون حاصل ڪن ٿا. اتي ذات پات رنگ ۽ نسل، اميري ۽ غريبي، فرقيواريت ۽ مذهب جي فرقن مان آزاد ٿي فقط انسانيت سان پيار ڪرڻ ۽ امن امان سان زندگي گذارڻ جو درس ڏنو وڃي ٿو. اتي ادب، اخلاق ۽ انسانيت جو احترام سيکاريو وڃي ٿو. اها تعليمات صوفي شاه عنايت شهيد کان وٺي موجوده وقت تائين هلندي اچي ٿي. ان تعليم کي عام ڪرڻ ۾ صوفي شاه عنايت شهيد سرپرست هو. سندن سرپرستي ۾ سندن خليفن جو پڻ وڏو ڪردار هو. ان کان پوءِ شاه شهيد جي پوئين خاندان ۾ پڻ وڏيون بزرگ هستيون پيدا ٿيون جن ان سلسلي کي جاري رکيو ۽ انهن جا پڻ وڏا نامور خليفا پيدا ٿيا جن مختلف علائقن ۾ صوفي شاه عنايت جي پيغام کي اڳتي وڌايو.

شاه شهيد جي پوئين نسل مان صوفي فضل الله شاه قلندر داتا پير جي خليفه اڪبر حضرت قبله سائين صوفي صديق فقير المعروف صادق شاه جو وڏو نالو ٿيو. هو جيڏو وڏو درويش هو ايڏو وڏو شاعر به هو. سندس فقيري ۽ شاعري شاه عنايت شهيد جي سلسلي سان لاڳاپيل ماڻهن کي بي حد متاثر ڪيو آهي. ڇاڪاڻ ته سندس روحاني سلسلو صوفي شاه عنايت سان لاڳاپيل آهي ۽ اتي فقير صاحب جو ڪلام خاص طور ڳايو ويندو آهي. پر ان جي پيٽ ۾ شاه شهيد جي سلسلي سان لاڳاپيل ماڻهن کانسواءِ ٻين ماڻهن تائين سندس شخصيت متعارف گهڻي قدر نه ٿي سگهي آهي ان جو وڏو ڪارڻ منهنجي نظر ۾ سندس سوانح ۽ ڪلام جون ڇپجڻ آهي. سندس شخصيت بابت علمي ادبي حلقن کي تمام ٿوري ڄاڻ آهي اها ٿوري گهڻي واقفيت به ڪجهه ڪتاب ڇپجڻ سبب ٿي آهي. جس هجي محترم راج محمد گرامي صاحب مهراڻ رسالي ۾ 1965ع ۽ 1966ع ۾ شايع ڪيو. ان ساڳي مقالي کي ڇپجندي گهڻو عرصو ٿي چڪو هو. انهيءَ لاءِ محترم ڊاڪٽر اسد جمال پلي صاحب ڪوشش ڪري ”وڙهيا - واڳيا - واپريا“ نالي ڪتاب ۾ ٻيهر ساڳي

مقالو کي ڪتاب ۾ شامل ڪيو ۽ ان ڪتاب ۾ بي مليل ڄاڻ (صوفي صاحب بابت) کي ضميمي جي صورت ۾ پڻ شامل ڪيو. اهڙي ريت ان ۾ صوفي صاحب جي سوانح بابت ماڻهن کي سٺي معلومات ملي ۽ ان ۾ فقير صاحب جو چوند ۽ نج ڪلام پڻ شامل ڪيو ويو جنهن ڪري ان ڪتاب جي اهميت وڌي ويئي. اهو ڪتاب 1998ع ڌاري شايع ٿيو جيڪو راج محمد بلي جي خاندان شايع ڪرايو. پر ان ڪتاب کي علم مارڪيٽ ۾ نه موڪليو ويو ۽ نتيجي ۾ صوفي صاحب جي سوانح ۽ ڪلام بابت وري به گهڻي قدر شاهه شهيد جي سلسلي وارن کي ڄاڻ ملي. جيڪڏهن اهو ڪتاب بوڪ اسٽالن تي وڃي ها ته بهتر هو. ته جيئن علم ادب سان چاهه رکندڙ عام ماڻهو به فقير صاحب جي شخصيت کان واقف ٿي سگهن ها. ان ڪتاب ۾ ڪيترائي مڙ شامل نه آهن.

فقير صاحب جي سلسلي جي شايع ٿيل ڪتابن ۾ هڪ ٻيو نهايت ئي اهم ڪتاب ”راڳ نامو فقير صاحب صوفي محمد صديق جو“ آهي جيڪو 1998ع ۾ شايع ٿيو. اهو ڪتاب شاهه عبدالطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڀٽ شاهه حيدرآباد پاران شايع ٿيو. جيڪو اڄ ناياب آهي. ان ڪتاب ۾ شامل شاعري گڏيل آهي يعني فقير صاحب جي شاعري سان گڏ ڌاريو ڪلام پڻ شامل آهي ان ۾ سوانح تمام مختصر طور ڏنل آهي. ”راڳ نامو فقير صاحب صوفي محمد صديق جو“ اصل ۾ شاعري جو مجموعو آهي. جيڪو درگاه جهوڪ شريف ۽ درگاه صوفي فقير تي پڙهيو ويندو آهي. اهو شاعري جو مجموعو 27 سُرَن تي مشتمل آهي. جيڪو پهريون دفعو محترم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي محنت ۽ ڪوشش سان شايع ٿيو. ان ۾ فقير صاحب جو ڪلام گهڻو آهي البتہ ٻين شاعرن جو ڪلام پڻ شامل آهي. ڪتاب ۾ صوفي صاحب جي مڪمل شاعري ڏنل نه آهي ان کان ٻاهر ڪافي ڪلام پڻ آهي. جيڪو ڇپجي نه سگهيو آهي.

اهي ٻه اهم ۽ ڪجهه تفصيلي ڪتاب هئا جن ۾ صوفي جي سوانح ۽ ڪلام تي روشني وڌي ويئي هئي. پر انهن ڪتابن کي ڇپجڻدي ڪافي عرصو ٿي ويو آهي راڳ نامي کي تقريباً ٽيهه سال ۽ وڙهيا. واڳيا. واپريا کي تقريباً يارهن سال ٿيا آهن. ٻئي ڪتاب عام دستياب نه آهن.

انهن ٻن ڪتابن کان به اڳ ڪجهه ڪتاب شايع ٿيا هئا پر اهي مختصر هئا. جن ۾ عمر ڪوٽ جي شاعرن تي مشتمل ڪتاب ”وڻجمارن واريون“ 1961ع ۾ جناب

عبدالڪريم پلي صاحب ابتدائي ڪوشش ڪري اداره نوائي ادب خان صاحب عطا محمد پلي جي پليٽ فارم تان پڌرو ڪيو جنهن ۾ صوفي صديق فقير ۽ سندس سلسلي جي ڪجهه شاعرن بابت تمام مختصر طور لکيو ويو هو. ان کانپوءِ 1997ع ۾ ”جانب آيو جو“ ۾ نالي هڪ ڪتاب عبدالمجيد ماجد اروهوي پڌرو ڪيو. جيڪو پڻ مختصر هو. پر ان ۾ ابتدائي طور ڪجهه نواڻ هئي. ۽ هڪ سٺي ڪوشش هئي. ساڳي ئي سال فقير صاحب تي ٻارن لاءِ هڪ ننڍو سنوڪتاب شايع ٿيو جيڪو ”جيڪي آهي اڃ“ نالي سان پارٽا پبليڪيشن عمر ڪوٽ پاران ڇپايو ويو. جنهن ۾ وڏن ماڻهن لاءِ به ڪجهه دلچسپ ۽ نئين معلومات هئي. انهيءَ کانسواءِ مختلف رسالن ۾ ورلي ڪو مضمون يا مقالو فقير صاحب تي شايع ٿيندو رهيو. ۽ ڪنهن ڪنهن ڪتاب ۾ ڪڏهن ڪڏهن مضمون يا مقالو مختصر شايع پڻ ٿيندو رهيو.

سنڌي ادب جي تاريخ جي ڪتابن ۾ پڻ ٻين شاعرن جي پيٽ ۾ تمام مختصر ذڪر صوفي صاحب جو ڪيو ويو آهي.

مٿي صوفي صديق فقير جي سوانح ۽ ڪلام مختصر طور بيان ڪئي ويئي، جنهن مان معلوم ٿيو ته صوفي صاحب جهڙي عظيم بزرگ ۽ شاعر هستي تي تمام گهٽ ڪم ٿيو آهي جيڪڏهن مان چوان ته اهو ڪم نه هجڻ برابر ٿيو آهي ته وڌاءُ نه ٿيندو ڇاڪاڻ ته تقريباً 171 سال گذري وڃڻ باوجود اڄ تائين سندس مڪمل سوانح ۽ مڪمل رسالو شايع نه ٿئي سگهيو آهي جيڪو نهايت ئي افسوس ناک عمل آهي. اسان جي عملي ادبي حلقي ۽ ادارن، صوفي صاحب جي سلسلي سان لاڳاپيل ماڻهن ۽ سندن پوئين خاندان جي فردن ان سميت سڀني کي ڏيندس ته آخر اهڙي عظيم هستي تي هن وقت تائين ڪم ڇو نه ٿيو آهي؟

بحر حال وري به وقت نه ويو آهي اڃا به انهن مان اميد ڪجي ٿي ته هن عظيم هستي ڪلم ڪٿي جدوجهد ڪندو ۽ ڪووري ان ڪم کي ڇاپائڻ لاءِ قدم کڻندو ته جئين شاه لطيف جي سطح جي شاعر صوفي صديق فقير جو پيغام عوام الناس تائين پهچي سگهي.

آءُ انهيءَ لاءِ صوفي صديق فقير تي تحقيق ڪرڻ جو هڪ ننڍڙو قدم کنيو آهي جنهن جي ابتدا هن ڪتاب سان ڪئي آهي. جيڪو توهان جي هٿن ۾ آهي.

هن ڪتاب ۾ صوفي صاحب جي سونح ۽ ڪلام تي جن ليکڪن پنهنجا مقالا ۽ مضمون لکيا آهن. تن جيئن صوفي صاحب تي ماڻهن کي پڙهڻ توڙي تحقيق ڪرڻ لاءِ مواد ملي سگهي.

ماضي توڙي حال ۾ لکيل مقالا ۽ مضمون ڇپيل توڙي اڻ ڇپيل هن ڪتاب ۾ شامل ڪيا ويا آهن. ان کانسواءِ صوفي صاحب جي خاندان ۽ طريقت جا شجره ڏنا ويا آهن. طريقت جو شجرو پهريون ڀيرو منظر تي آندو ويو آهي جڏهن ته نسب جو شجرو راڳ نامون تان کنيو ويو آهي جنهن مان غلطين کي درست ڪري ڪجهه رهجي ويل نالا پڻ ڏنا ويا آهن.

هن ڪتاب ۾ شاعري وارو حصو نهايت ئي اهم آهي ڇاڪاڻ ته پهريون ڀيرو صوفي صديق فقير جي نج شاعري ستاويهه (27) سُر ۾ آڻي ڇپائي ويئي آهي. هر سُر مان چڱي تعداد ۾ بيت ۽ صدائون ڏنيون ويون آهن. ڪجهه ”متفرقه سنڌي ڪلام“ طور ڏنيون ويون آهن. ان کانسواءِ سرائيڪي ڪلام پڻ ڏنو ويو آهي. صوفي صاحب جي شاعري ۾ پهريون ڀيرو اڻ ڇپيل ڪلام کي به شامل ڪيو ويو آهي. جن ۾ اڪثر صدائون ۽ ڪافيون شامل آهن خاص طور متفرقه سنڌي ڪلام ۽ سرائيڪي شاعري ۾ نئون اڻ ڇپيل ڪلام موجود آهي، جيڪو قلمي نسخن تان ورتو ويو آهي.

صوفي صاحب جي شاعري تي مون کي گهڻي محنت ڪرڻي پئي ڇاڪاڻ ته شاعري مختلف هندن تان کنيل آهي انهن مان راڳ نامو وڙهيا واڳيا واپريا، مير محمد عباسي جو قلم بند ڪيل قلمي نسخو صوفي اورنگزيب جو ڪمپيوٽر ڪمپوز ٿيل نسخو (جنهن فائينل پروف رهيل هو) آڏور کڻي نئي سر ڪلام کي ترتيب ڏنو آهي. صوفي صاحب جو تحقيق ۽ تصحيح ٿيل ڪلام ڏنو آهي. اها تحقيق ۽ تصحيح ۾ پڻ ڪئي آهي، ڪو ڪتاب يا نسخو اهڙو نه هو جنهن ۾ صوفي صاحب جو مڪمل ۽ نج ڪلام هجي.

انهي لاءِ ڪجهه شيون ڪنهن ڪتاب تان ته ڪجهه قلمي نسخي تان کڻي ڪلام ترتيب ڏنو آهي. اهري ريت صوفي صاحب جو گهڻي کان گهڻو نج ڪلام پهريون ڀيرو شايع ڪيو آهي. شاعري جي پروف ريڊنگ ڪرڻ وارو مرحلو به ڏاڍو ڏکيو هوندو آهي جيڪو پڻ پنهنجي سر تي کنيو. حاضر دماغي سان هڪ هڪ لفظ کي غور سان ڏسڻو پيو ان

باوجود جيڪڏهن ڪٿي ڪا ڪوتاهي رهجي وئي هجي ته مهرباني ڪري ضرور آگاه ڪندا ته جيئن ايندڙ ڀڻي ايڊيشن ۾ درستگي ڪري سگهجي. جيڪڏهن ڪا ڳالهه غلط لکجي وئي هجي ۽ ان سان توهان جي ڏل آزاري ٿي ته مون تي احسان ڪري ان کي درگذر ڪندا ۽ مون کي آگاه ڪندا ته شڪر گذار رهندس ۽ جيڪڏهن ڪتاب پسند اچي ته پڻ ضرور آگاه ڪندا ته حوصلا فضائي ٿيندي. آخر ۾ آئون درگاهه جهوڪ شريف جي سجاد نشين بزرگ هستي حضرت قبالا سائين صوفي عطاء الله شاه ستاري جن جو احسان مند آهيان جن هن ڪتاب ۾ مونهنجي رهبري ۽ سرپرستي ڪئي. ۽ سندن برادر صوفي محمد وارث جن جو به نهايت ئي ثورائيتو آهيان جن هن ڪتاب کي ڇپائڻ لاءِ نه فقط حوصلا فضائي ڪئي بلڪ هر ممڪن مدد پڻ ڪئي ان کانسواءِ درگاهه صوفي صادق فقير عمر ڪوٽ جي سجاد نشين ۽ سندن خاندان جي فردن جن ۾ صوفي فتح علي، صوفي علي بخش، صوفي ظهير الدين جن جو ثورائيتو آهيان جن اهم قلمي نسخو جنهن ۾ صوفي صادق فقير جن اڻ ڇپيل ڪلام مليو جنهن کي هن ڪتاب ۾ شامل ڪيو آهي. صوفي اورنگزيب جن جي به مهرباني جن پڻ هن فقط حوصلا فضائي ڪئي بلڪ هڪ پنهنجو قلمي نسخو جيڪو ڪمپيوٽر تي ڪمپوز ٿيل هو پڻ ڏنو.

محترم جناب ڊاڪٽر محمد علي مانجهي صاحب جو پڻ گهڻو ثورائيتو آهيان. جو پاڻ ڊائريڪٽر ثقافت ۽ سياحت حڪومت سنڌ جي اهم ۽ مصروف ترين عهدي تي ڪم ڪندي پنهنجي قيمتي وقت مان ڪجهه وقت ڪڍي هن ڪتاب لاءِ به اکر لکي مهرباني ڪئي ۽ مونهنجي همت افضائي ڪئي.

خادم الصوفياء

اڪبر علي چانڊيو.

محمد اسلم "صابر"

صوفي صادق شاه جي ثنا

تنهنجي شمرن ۾ وڏو اسرار آ صادق فقير!
معرفت جو حق جو اظهار آ صادق فقير!

قوم جا محسن منا، علم و ادب جا آفتاب،
'اھر' ۾ تنهنجو سدا چمڪار آ صادق فقير!

جنهن صراحيءَ ۾ سمائل سچ جي سرهاڻ آ،
سا صراحي تو ڏني، ثمتار آ صادق فقير!

پيار جو پانڌي بلاشڪ، قرب جو تون قربدار،
شعر تنهنجو سنڌ جو سينگار آ صادق فقير!

سڪ تنهنجي آھ "صابر" کي گهڻي صوفي سچا!
تو طفيلي منهنجو پيڙو پار آ صادق فقير!

سلسلہء طریقت

(حضور نبي ڪريم ﷺ کان صوفي صادق شاه ٻه تائين
صوفي صادق شاه ٻه کان موجوده سجاده نشين تائين)
(1)

جناب سرور کائنات، فخر موجودات حضرت محمد ﷺ
(2)

حيدر ڪرار وصي رسول الله حضرت علي ڪرم الله وجهه عليه السلام
(3)

شهيد ڪربلا، امام الشهداء حضرت امام حسين عليه السلام
(4)

سيد الصابرين و امام العاشقين حضرت زين العابدين عليه السلام
(5)

امام پنجم، انوار پيهم امام حق حضرت محمد باقر عليه السلام
(6)

روشن ضمير حضرت امام جعفر صادق عليه السلام (مدينه)
(7)

حضرت موسيٰ ڪاظم ڪاظمين شريف عراق
(8)

حضرت امام علي رضا مشهد مقدس ملڪ ايران
(9)

شيخ المشائخ حضرت معروف ڪرخي رح ڪرخ، ترڪستان
(10)

سردار السالڪين حضرت سري سقطي رح اصفهان، ايران
(11)

حضرت خواجہ جنيد بغدادی رح، بغداد، عراق.

(12)

خواجہ شبلي أبوبکر رح مک معظم، عربستان.

(13)

مخدوم ابوالفضل عبدالواحد بن عبدالعزيز رح، شهر يمن، ملک يمن.

(14)

حضرت ابوالفرح عبدالله طرطوسي طرطوس، مصر.

(15)

ابوالحسن علي بن محمد يوسف قریشي هنگاري رح، هنگاري ترکستان.

(16)

مخدوم ابي سعيد بن علي مبارک مخزومي رح، مخزوم مصر.

(17)

حضرت پيران پير محي الدين عبدالقادر رح جيلاني، گيلان، عراق.

(هتان قادري طريقو شروع ٿئي ٿو.)

(18)

حضرت سيد عبدالرزاق شاه رح، بغداد عراق.

(19)

اکمل اوليا حضرت شهاب الدين، ملک روم

(20)

حضرت محمد شاه بن احمد شاه رح مک معظم، عربستان.

(21)

حضرت حسن شاه بغدادی رح، بغداد، عراق.

(22)

حضرت محمد شاه بغدادی رح، بغداد، عراق.

(23)

حضرت سيد علي شاه شهر مدائن، ايران.

(24)

حضرت سيد موسيٰ شاه تهران، ايران.

(25)

حضرت سيد مير حسن شاه سرحد، شام.

(26)

سيد ابوالعباس احمد شاه بن مير حسن شاه سرحد، شام ۽ يمن.

(27)

حضرت خواجه بهاؤ الدين ابراهيم شهر بخارا، ترڪستان.

(28)

ابوالفتح شمس الدين عرف شيخ شاهي ملتان، پاڪستان.

(29)

حضرت سيد عبدالملڪ شاه - بيجاپور ڏکڻ هندستان.

(30)

حضرت عنايت الله شاه، صوفي شاه عنايت شهيد جهوڪ ميران پور سنڌ.

(31)

مخدوم سيد اسماعيل شاه نٿو سنڌ، پاڪستان.

(32)

مخدوم ابراهيم شاه ڊپ وارو جهوڪ ميرانپور سنڌ.

(33)

مخدوم محمد زاهد شاه جهوڪ ميرانپور سنڌ.

(34)

حضرت فضل الله شاه قلندر جهوڪ ميرانپور، سنڌ.

(35)

حضرت صوفي صديق فقير سومرو المعروف صوفي صادق شاه اهر شريف

عمرڪوٽ، سنڌ.

(36)

صوفي نظام الدين.

(37)

صوفي سليمان

(38)

صوفي علي بخش اول.

(39)

صوفي نبي بخش اول.

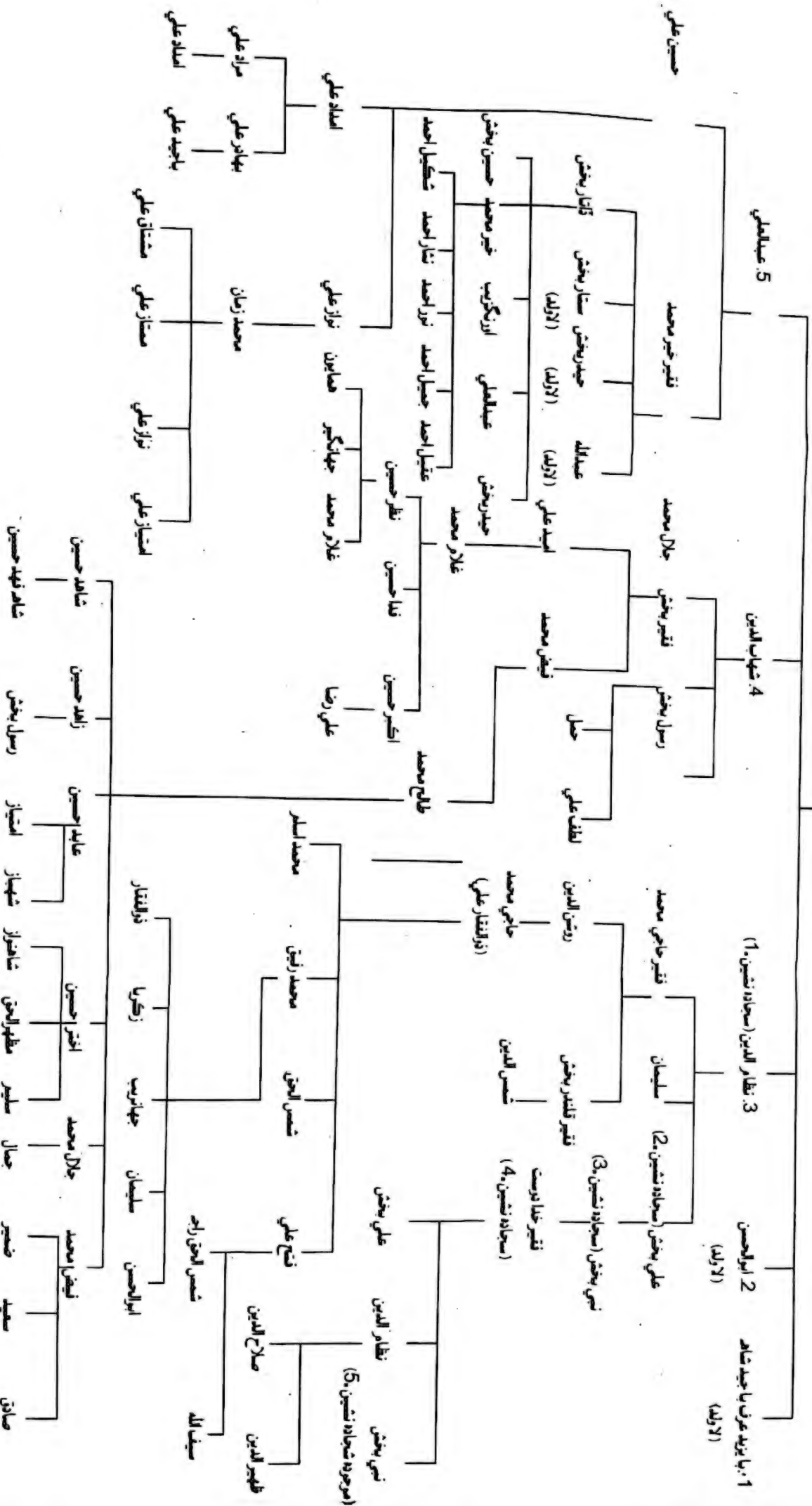
(40)

صوفي خدا دوست فقير.

(41)

صوفي خدا بخش ثاني (موجوده سجادہ نشين درگاہ صوفي صادق فقير).

سلسلہ نسب (خاندانی شجرہ) فقیر صاحب صوفی صدیق فقیر المعروف "صادق شاہ"

مولانا غلام محمد گرامي

صوفي صادق جو مشرب ۽ سندس ڪلام

صوفي صادق جو مشرب:

تصوف جي تاريخي ارتقاء ”صوفي“ لفظ جي تحقيق ۽ اشتقاق جي لفظي موشگافين کي نظر انداز ڪري ڏسبو ته ”صوفي“ لفظ مشرب ۽ مسلڪ جي لحاظ سان، توڙي روح ۽ معنيٰ جي لحاظ سان، توڙي نظريي ۽ عمل جي لحاظ سان فقط جهوڪ شريف جي بزرگن استعمال ڪيو آهي. ان سلسلي ۾ جهوڪ وارن صاحبن جي ڪمالات ۽ مقامات عاليه جو ايترو ته بلند مقام آهي. جو لفظ ”صوفي“ چوڻ سان توجهه ۽ خيال جهوڪ وارن بزرگن ڏانهن وڃي ٿو.

صادق فقير اصل ۾ ان صوفي لقب ۽ نسبت جو ترجمان آهي. سندس ڪلام حضرت شاه شهيد عليه الرحمة ۽ سندس اعمال ۽ نظريات جي شرح آهي، ”صوفي“ هو ۽ اسمِ ريا مسميٰ هو.

صادق فقير جو هڪ بيت لک: ۽ لهي.

جيڪي آهي اڄ، سپان

ناه ”صديق“ چئي،

واڃي وانگر وڃ، مٿي کي

مرلي ڪري

ان موجب، صوفي ”ابن الوقت“ نه، پر ”ابوالوقت“ آهي.

صوفي صادق جو ڪلام:

هڪ صوفي ۽ لاکوفي هئڻ جي حيثيت سان، صوفي صادق فقير جو ڪلام سنڌ جي، صوفي شاعرن ۾ ممتاز حيثيت رکي ٿو. سوز ۽ گداز ناز ۽ نياز جمال ۽ جلال جي

وجد آور ڪيفيت جي پالوت، فقير صاحب جي فن ۽ ڪلام کي سه آتش ڪري ڇڏي آهي. فقير صاحب جو فن، ڪلاسڪي فن جو تعريف لائق شاهڪار چئي سگهجي ٿو. فقير صاحب بيت ۽ وائيءَ جي وسيع دامن کي پنهنجي فني شهپارن سان مالا مال ڪري ڇڏيو آهي. ان کان سواءِ سندس ڪلام سنڌ جي راڳداريءَ جي فن سان پڻ تعلق رکي ٿو. اهوئي ڪارڻ آهي جو سندس ڪلام سنڌ جا صوفي فقراء، ميلن ۽ محفلن ۾ لطيف سچل جي ڪلام سان گڏ ڳائين ٿا.

جداني ڪيفيات جي ترجماني روحاني جذبات جي فراواني، فقير صاحب جي ڪلام جي اهم علامت آهي. بي ساختگي ۽ فني پختگيءَ جي ڪري، ڪلام ڄڻ الهاءِ بنجي چڪو آهي.

مولوي عبدالرحمن جمالي

صوفي صادق فقير جي تصوف جو مختصر تعارف

الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتقين والصلوة والسلام على خاتم النبيين محمد وعلى آله واصحابه اجمعين.

خالق ۽ مخلوق جو رابطو اڻ ٿئي ۽ لازمي آهي مخلوق پنهنجي هر صلاحيت ۾ خالق جي نشاندهي ڪري ٿي. انهيءَ ڪري مخلوق جا ڪمالات خالق جي ڪمالات تي دال آهن.

اشرف المخلوقات:

مخلوقات ۾ انسان سڀ کان اشرف آهي ڇو ته سموري مخلوق انسان جي ضرورت آهي. ٻي مخلوق نه هجي ته انسان ناياب ٿي وڃي پر جي انسان نه هجي ته ٻي مخلوق تي وجودي اثر ڪو نه پوندو جمادات هجي يا نباتات ۽ حيوانات سڀئي انسان جي وجود کان سواءِ رهي سگهن ٿا.

رهن غير متعارف:

سموري مخلوق انسان کانسواءِ رهي سگهي ٿي پر غير معروف نباتات پنهنجي جدا جدا اقسام رکڻ باوجود پنهنجي جدا جدا نالن، اثرن ۽ ذائقن ۽ جدا موسمن ۾ پيدا ٿيڻ کي باقي نه رکي سگهندي.

انهي ڪري انسان سموري مخلوق کي ان جي لياقت موافق جدا جدا رکي استعمال ڪيو ۽ اڃا تائين نه حاصل ٿيڻ وارين شين کي انهن جي لياقتن موافق معين ڪري استعمال ڪندو رهندو.

انهي ڪري سموري مخلوقات جي خالق کان پوءِ سموري مخلوقات کي استعمال ڪرڻ وارو ۽ لياقت موافق معين ڪرڻ وارو انسان آهي ۽ انهي ڪري خليفو آهي.

خلفي جي لياقت:

جيئن سموري مخلوق پنهنجي نالي ۽ لياقت جو تعين پاڻ نٿي ڪري ائين انسان به پاڻ کي پاڻ نه ٿو سڃاڻي انهي لاءِ انسان پاڻ سڃاڻڻ لاءِ تڙپندو رهيو آهي.

انهيءَ علم پاڻ سڃاڻڻ جو نالو تصوف آهي.

تڙپڻ پنهنجو ذات طرفان ۽ پاڻ ايجاد ڪرڻ سان اهو به پاڻ سڃاڻڻ آهي پر صحيح ۽ غلط جو معيار باقي ڪو نه ٿو رهي. هر هڪ هڪ ڪو ڏيندو ته اٿو صحيح، ان لاءِ علم جي دنيا ۾ صحيح ۽ غلط جي معيار جو اصولي فيصلو ڪرڻ لاءِ روايت ۽ گواهيءَ جو درجو مقرر ڪيو ويو آهي.

استاد معيار آهي هدايت لاءِ ۽ مرشد ۽ استاد به دعويٰ سان ڪو نه ٿيندا. حقيقت تڏهن مڃبي جڏهن اصليت کي مڃبي جڏهن ته تصوف باطني صلاحيتو انساني انهن کي اجاگر ڪرڻ جو نالو آهي مخلوق انسان جو خالق سان تعلق جي قيام جنهن کي احسان چئبو، انهيءَ جو نالو تصوف آهي. مالا احسان ۾ جواب ان تعبدو الله کانڪ تراه فان لم يكن تراه فانه يراڪ.

انهيءَ ڪري ان طريقي جي پانٽيٽيون عشق جي بيان ۾ سک جي سواري ڪڍڻ پاڻ موڪايو ۽ اسان جي ناري جو مور صوفي صادق فقير صديق انهن جو سڙهو.

اڪبر علي چانڊيو

صوفي صادق شاه تي تحقيق جي ڪوٽ

(ادبي ڪانفرنس 2009 ۾ پيش ڪيل تقرير)

الف سنڌي اڳ ۾ سڄي ڪون شريڪ،
چوڏس سچڻ سامهان، اندر روح رفيق،
تن ۾ جو تحقيق، سوسچاتو سپرين.

قابل احترام مهمان حضرات ۽ معزز سامعين! اسلام عليكم.

سنڌ ۾ سنڌي ماڻهن کي صوفي بزرگن ذريعي گهڻو شعور مليو.

انهن بزرگن پنهنجي آستاني تي ويهي، توڙي اتان ٻاهر نڪري عوام الناس کي سجاڳي جو سڏ ڏنو. کين محبت ۽ امن، هيڪڙائي ۽ سچائي، جدوجهد ۽ قرباني وغيره جهڙا گڻ پيدا ڪرڻ لاءِ هميشه اتساهيو ۽ ان لاءِ انهن پهريون پاڻ عمل ڪري ڏيکاريو. اهوئي سبب آهي جو وڏي تعداد ۾ ماڻهو سندن تعليمات کان متاثر ٿيا. اهڙين عظيم هستين مان صوفي شاه عنايت رحه ۽ سندس خاندان جي بزرگن کان لاتعداد ماڻهو متاثر ٿيا. سندس فيض سنڌ توڙي سنڌ کان ٻاهر پري پري تائين پکڙجي ويو. صوفي شاه عنايت روحاني فيض جو درياهه هو جتان وڏي تعداد ۾ اڃايلن پنهنجي اڃا جهائي. انهن مان صوفي صديق فقير المعروف ”صادق شاه“ به هڪ هو.

معزز سامعين!

جيئن ته صوفي صديق فقير جو نالو مون پهريون ڀيرو درگاهه جهوڪ شريف تي تڏهن ٻڌو جڏهن آءٌ پهريون ڀيرو ميلي جي موقعي تي 1992ع ۾ ويو هوس، اتي درگاهه جي وranدي ۾ وٺي عهد درگاهه جهوڪ شريف جي سرپرستي ۾ بنا سازن جي سماع ٿي رهيو هو جتي فقير راڳ نامو پڙهي رهيا هئا. اتي راڳ نامو ٻڌو مون سمجهيو ته هي شاه لطيف جو ڪلام پڙهي رهيا آهن. پر گهڻن بيتن ”صديق چئي“ ۽ ”صادق“ تخلص طور اچي رهيو هو. سماع بعد مون معلوم ڪيو ۽ خبر پئي ته صوفي صديق فقير سومرو عمر ڪوٽ جو تمام وڏو بزرگ ۽ صوفي شاعر ٿي گذريو آهي. جنهن کي ”صادق شاه“

نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. هو درگاهه جهوڪ شريف جي مشهور بزرگ هستي صوفي فضل الله شاه قلندر جن جو وڏو خليفو هو. درگاهه جهوڪ شريف تي صوفي شاهه عنايه شهيد جي ميلي دوران سجاده نشين جي موجودگي ۽ ۾ شام واري محفل سماع جي ڪچهري ۾ شفيق فقير جي وڻندڙ آواز ۾ صوفي صديق فقير جو من موهندڙ ڪلام پڌر جنهن کان پوءِ خبر پئي ته صوفي صديق فقير جي شاعري، شاهه لطيف جي شاعري جي سطح جي آهي ۽ مون سندس ذاتي زندگي ۽ جي باري ۾ مختلف فقيرن کان ڪافي روايتون ٻڌيون، جنهن ڪافي مان صوفي صاحب جي شخصيت کان متاثر ٿيس. ان کان پوءِ مون کي صوفي صاحب جو ڪلام ڇپيل توڙي اڻ ڇپيل پڙهڻ جو شوق پيدا ٿيو پر افسوس جو فقير صاحب جو ڪلام مون کي هٿ نه آيو. ڪجهه عرصي کان پوءِ شاهنواز لائبريري لاڙڪاڻي ۾ وڃڻ ٿيو جتي اڃانڪه منهنجي نظر ”راڳ نامو“ نالي ڪتاب تي پئي جيڪو فقير صاحب محمد صديق جو هو. ان وقت مون کي تمام گهڻي خوشي ٿي. مون پورو ڪتاب اتي پڙهي پورو ڪيو ۽ ڪجهه بيت ۽ صدائون پڻي تي اتاريون. ان کان پوءِ 2001ع ۾ ڪيڊٽ ڪاليج سانگهڙي خان محمد ماڇي سان ملاقات ٿي جنهن ڪتاب ”وڙهيا واڳيا واپريا“ جو ذڪر ڪيو. مون کي ٻڌي ڏاڍي خوشي ٿي ته ڪو صوفي صادق شاهه تي ڪتاب ڇپيو آهي. مون چيو مانس ته مهرباني ڪري مون ڏانهن اهو ڪتاب جلد کان جلد ڏياريو موڪلجو جنهن کان پوءِ اهو ڪتاب مون کي مليو ۽ پڙهي بي حد خوشي ٿي ۽ پسند آيو. ان ڪتاب مون کي صوفي صاحب بابت گهڻي ڄاڻ ڏني.

ناظرين! ان سڄي ڳالهه ڪرڻ جو مقصد ته صوفي صديق فقير جي زندگي ۽ شاعري بابت ڄاڻ کان اسان محروم رهيا آهيون ۽ بنيادي طور تي صوفي صديق فقير جي زندگي ۽ شاعري تي محترم جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ۽ محترم جناب راج محمد پلي جن کي جس هجي جن تمام سٺو ڪم ڪيو ۽ فقير صاحب جي شخصيت ۽ شاعري کي عوام الناس ۾ متعارف ڪرايو. انهن جي ڪري ئي آءٌ فقير صاحب جي زندگي ۽ شاعري بابت ٿورو گهڻو ڄاڻان ٿو. اهي ٻئي ڪتاب مون کي ڪنهن نه ڪنهن طريقي سان ملي ويا پر اهي عام طور بوڪ اسٽالن تي موجود نه آهن، جنهن ڪري مخصوص ماڻهن تائين اهي ڪتاب پهتا آهن.

معزز سامعين! افسوس جو هن عظيم صوفي شاعر تي تحقيق نه هجڻ برابر ٿي آهي. محترم جناب غلام محمد گرامي صاحب کي به شايد صوفي صاحب جي شاعري نه ملي سگهي جو سندس ڪتاب ”مشرقي شاعريءَ جا فني قدر ۽ رجحانات“ ۾ فقط صادق شاه جو هڪ بيت ڏئي سگهيو آهي، جڏهن ته ٻين جا ڪافي بيت ڏنا اٿن. پر پاڻ صوفي صاحب جي شخصيت ۽ شاعري کان بي حد متاثر رهيا، جو پاڻ فرمايائون ته صوفي صادق شاه جو هڪ ئي بيت لکي لهي، جيڪو هن طرح آهي ته:

الله اوراهون چڙي، پند پراهين پيا،
بنانالي سپرين، اڃا ڪي پيا،
واڪيندا ويا، ”صادق“ ٻڌيو سندرا.

معزز سامعين! صوفي صاحب جي شخصيت ۽ شاعري بابت سندن مريد ۽ عقيدتمند ۽ صوفي شاه عنايت شهيد جي سلسلي سان تعلق رکندڙ ماڻهو ٿي ٿورو گهڻو ڄاڻن ٿا، پر اهي به مڪمل شاعري پڙهڻ کان محروم آهن. باقي سنڌ توڙي سنڌ کان ٻاهر رهندڙ سنڌي ماڻهو افسوس جو سندن نالي کان به واقف نه آهن. ان ۾ گهڻي قدر قصور وار سندن سلسلي جا ماڻهو ۽ علم ادب سان لاڳاپيل اديب ۽ ادارا آهن جن سندن شخصيت کي عوام الناس ۾ متعارف ڪرائڻ لاءِ ڪو علمي ۽ ادبي ڪم نه ڪيو آهي.

معزز سامعين ڪرام! پر هاڻي به وقت آهي ته صوفي صاحب جي شخصيت کي عوام الناس ۾ متعارف ڪرائجي. ان لاءِ ٻيون ته فقط هر سال هڪ ڪتاب صوفي صاحب تي ڇپرائي پڌرو ۽ هن ريت ادبي ڪانفرنس ڪرائي وڃي ته انشاء الله سنڌ جا ماڻهو ائين نه چوندا ته صوفي صديق فقير ڪير هو ۽ ڪٿان جو هو.

آخر ۾ مان محترم جناب صوفي فتح علي صاحب کي مبارڪ ڏيندس جنهن سان بزم ادب صوفي کي وري حرڪت ۾ آڻي ان جي پليٽ فارم تان هي ادبي ڪانفرنس ڪوٺائي آهي. اميد ٿي ڪجي ته اهو سلسلو جاري رهندي

پڙهڻات پورو ٿيو جتي ويو وجود،
ريءَ سجدي سجود، سپوڻي سبحان ٿيو.

مهرباني

صوفي اورنگزيب

صوفي صادق شاه رح جو فڪر

صوفي شاه عنايت شهيد کي صوفين جو سردار چيو وڃي ٿو. سندن ولادت هجري سنه 1066 ۾ ٿي ۽ سندن شهادت هجري سنه 1130 تاريخ 17 صفر تي ٿي. مختلف قلمي نسخن ۽ سيند به سيند روايتن موجب سندن عمر 63 سال ٻڌائي وڃي ٿي. جيڪا درست آهي. ولادت کان سندن شهادت تائين جا پهريان ٻارنهن سال جيڪي پاڻ ابتدائي تعليم هيٺ ميرانپور ۾ گذاريا. باقي جا ايڪونجاه سال جن مان هڪ سال مرشد جي تلاش ۾ نڪري ملتان ۾ شيخ شمس الدين شاهي القادري جي خدمت ۾ گذاري شيخ شاهي قادري جي سونهين ڪرڻ بعد بيجاپور ۾ حضرت شاه عبدالملڪ جيلاني جن جا دست بيعيت طالب ٿيا. ان بعد باقي پنجاه سال رياضت ۾ مجاهدن ۽ حق تعاليٰ جي طالبن کي حق سان واصل ڪرڻ ۾ گذاريائون.

سندن سموري حياتي ۾ خاص طور تي مرشد جي تلاش ۾ نڪرڻ کان وٺي شهادت تائين سندن ذات صوفي فڪر جو مڪمل نمونو آهي. اسم الاهي جي ذڪر جا اهي ڏيا جي پاڻ طالبن جي قلب ۾ روشن ڪيائون. انهي اسم اعظم جي ذڪر جي روشني جي وسيلي انهي سلسلي ۾ سوين طالب واصل بالله ٿي اولياءِ الله جون منزلون ماڻي چڪا آهن. انهن اوليائن جون هند سنڌ کان وٺي ايران تائين درگاهون اڄ به حق جي طالبن جي رهنمائي ڪري رهيون آهن. انهن بزرگن جون حياتيون، صوفي فڪر جي ايتار آهن.

علمي طرح سان صوفي شاه عنايت شهيد جي فڪر کي سمجهڻ لاءِ انهن باڪمال صوفين جي سوانح ۽ ڪلام تي غور وڀار ڪرڻ سان ئي سندس فڪر کي حقيقي معنيٰ ۾ سمجهي سگهجي ٿو. الله وارن جي حقيقت کي هڪ ته الله ۽ ٻيو اهي خود ڄاڻن ٿا. اسان عقل جي واٽ سان انهي فڪر کي سمجهڻ جي ڪوشش هتي ڪنداسين. مگر حق وارن جي حال جي ڄاڻ عقل ۾ اچي ئي ڪانه. پر سندن ظاهر ڪيل حال کي محسوس ڪرڻ جي ۽ سمجهي سگهڻ جي ڪوشش ڪري سگهجي ٿي.

سڀني کان پهرين حال جي اصطلاح تي غور ڪجي ته جنهن کي صوفي حال چون ٿا. اهو آهي ڇا؟ جئين هر ماڻهو تي خوشبوءِ جو احساس تاثر ڇڏي ٿو. جئين هوا محسوس

ٿئي ٿي، جيئن گل جو احساس تازگي جي ڪيفيت پيدا ڪري ٿو. جيئن مختلف قسمن جا نشه، مختلف قسمن جا سرور، بيخوديون ۽ بي هوشيون طبيعت ۾ پيدا ڪن ٿا. جيئن جسم کي پهچندڙ ضرب، سور جو احساس اڀاري ٿي پوءِ انهي ۾ شدتون به اچن ٿيون انهن سڀني شين تي جڏهن غور ڪجي ٿو ته، اهو معلوم ٿئي ٿو ته، ماڻهو جي طبيعت تي پوندڙ بيروني اثرن توڙي اندروني اڀارن جي نتيجي ۾ انسان تي مختلف ڪيفيتون طاري ٿين ٿيون. ۽ انهن حالتن کي انسان پنهنجي طبيعت ۾ يوڳي ٿو. اهڙي ئي طريقي سان ڪنهن به ماڻهو جو ڪنهن کي چاهڻ به هڪ احساس ئي آهي، بيشڪ عقل انسان جي اندر ۾ اٿندڙ انهن احساسن ۽ حالتن تي حاڪم آهي، مگر ڪڏهن ڪڏهن انهن احساسن جون شدتون ايتريون نه وڌي ٿيون وڃن جو عقل ۽ سمجهه مفلوج ٿيو پون ۽ انهن حالتن جي يوڳنا ۾ ماڻهو بيوس، بيخود ۽ بيهوش ٿيو پوي ۽ اها بيخودي ۽ بيهوشي جي حالت انسان جي جسم تان عقل ۽ سمجهه جو ضابطو ختم ڪريو ڇڏي. پر هڪ ماڻهو جي ڪري ٻيو ماڻهو انهن حالتن جي يوڳنا ائين جو ائين يوڳي اهو ممڪن نه آهي. جيستائين کيس پنهنجي طبيعت ۽ اندر ۾ انهن يوڳنائن کي يوڳڻو پوي ۽ اهڙي حالتن هيٺ رهڻو پوي. انهي مان اها ڳالهه ته چٽي ثابت آهي ته انساني اندر جون اهي يوڳنائون ۽ حالتون انسان جو اجتماعي نه پر انفرادي مشاهدو آهي. جيئن ته عشق ٿيڻ کي ڪو سبب نه گهرجي تيئن جڏهن بنا سبب جي ڪنهن انسان ۾ حق تعاليٰ جي محبت يا مرشد جي محبت کيس وصل، وچوڙي جي سرور ۽ درد واري حالتن ۾ آڻي بيهاريندي آهي ته الله وارا ان حالت کي ان انسان جو 'حال' چوندا آهن. پوءِ جڏهن ڪنهن سونهين جي رهنمائي سان ماڻهو جو باطني سفر شروع ٿئي ٿو. انهي باطني سفر دوران انسان جي اندر تي مختلف حالتون رهن ٿيون جن کي منزلون پڻ چئي سگهجي ٿو. ۽ انهن مختلف حالتن جي دوران مرشد ئي اهو ذريعو آهي جيڪو انهي شخص جي باطني رهنمائي ڪري حق تعاليٰ جي سک ۽ محبت جي انهي سفر ۾ ايندڙ مشڪلن مان ڪڍي پار ڪرائي ٿو. اهو ته بلڪل طئه آهي ته ڪنهن به ماڻهو جو اهو سمورو سفر حق تعاليٰ جي ڪرم سان ئي شروع ٿئي ٿو. ٿورن لفظن ۾ جي ڳالهه ڪجي ته فنا کان بقاء انهن سفر ئي صوفي جو مقصد، مسئلو ۽ فڪر آهي. انهي سفر جو ذريعو فقط ماڻهو جو اندروني سفر آهي.

صوفي عشق جون تي حالتون بيان ڪري ٿو. جنهن جو مثال هن طرح ته پهرين حالت جيڪڏهن ٻرندڙ باهه جي چيري تي پاڻي وجهجي ته اها ٻرندڙ باهه وسامي وڃي. جنهن لاءِ عشق مجاز جيڪو عارضي آهي تنهن کي ڄاڻائي سگهجي ٿو ٻئي حالت جيڪڏهن ٻرندڙ باهه جي چيري تي پاڻي وجهجي ته اها باهه نه وسامي ۽ پاڻي به وجود نه وڃائي جيڪا عشق حقيقي جي حالت ڄاڻائي سگهجي ٿي. ٽئين حالت انهي عشق جي آهي جيئن ٻرندڙ باهه جي چيري تي پاڻي وجهجي ته باهه جو چيرو موجود رهي مگر پاڻي پنهنجو وجود وڃائي ويهي.

آهيان آڱ ازل جي، ڪنهن سان جلايان جيءَ،
پاڻي کي آهي ڊپ ٻڌڻ جو چيري لڳڙوسيءَ
اسين آيا سين اتيهن، جت رات نڪو هو ڏينهن.
صادق سڪ سپرين جي، پاڙهون پاڙهي پيءَ

(صوفي صادق شاهه)

مٿئين ستن تي غور ڪجي ٿو ته ڳالهه ڪا ٻئي جهان جي لڳي ٿي جيڪا عقل ۽ سمجهه کان بلڪل نزالي آهي مگر انهن ستن ۾ بيان ڪيل حالتون حق جي طالبن تي گذرن ٿيون جن کي ڪوانهي راهه جو راهي ڄاڻي سگهي ٿو انهن جي بيان ۾ اها ڳالهه ملي ٿي ته سندن سفر جي دوران وقت بوقت مٿن مختلف حالتون گذرنديون رهيون آهن. ۽ انهن حالتن ۾ مرحلي وار پڻ تبديلون اينديون رهيون. انهن حقيقتن جو بيان صوفي فضل الله شاهه قلندر عرف ”داتا شاهه قلندر“ ۽ سندس طالب صوفي صديق محمد المعروف صوفي صادق شاهه جي وچ ۾ ٿيل حال جيڪو صوفي نور الله شاهه مختلف پنن تي دستخط ڪري ”درد نامي“ جي عنوان سان محفوظ ڪيو آهي. اهو نثري دستخط جيڪو صوفي نور الله جن ان وقت قلمبند ڪيو جڏهن صوفي صادق شاهه پنهنجو حال پنهنجي مرشد صوفي فضل الله شاهه ”داتا شاهه قلندر“ سان روبرو ڪري رهيو هو. ۽ ان ئي وقت صوفي نور الله شاهه جن مختلف ٽڪرن تي لکندا ويا جو بعد ۾ پاڻ ڪتابي صورت ۾ لکرائي محفوظ ڪرايو ۽ ان کي عنوان درد نامون ڏنو. ان مان ڪجهه اقتباسات هيٺ ڏجن ٿا.

درد نامي جي ترتيب ڪجهه هن طرح آهي جو انهي کي پڙهڻ سان معلوم ٿئي ٿو ته اها ڪا ڳالهه ڪيل آهي جنهن کي لکيو ويو آهي. جڏهن ته صوفي صادق شاه جي سوانح عمري مان ڪٿي ان ڳالهه جو ثبوت نٿو ملي ته پاڻ فارسي ڳالهائي سگهندا هئا. ان ڪري اهو گمان گذري ٿو ته اها ڳالهه ڪئي سنڌي ۾ وئي آهي مگر تحرير فارسي ۾ ڪئي ويئي آهي. ۽ وري فارسي تان سنڌي ۾ ترجمون ٿي اسان وٽ پهتي آهي. درد نامي جي شروعات هن طرح سان ٿئي ٿي ته، ”جهڙي طرح هن ڳالهه لاءِ مرشد جو حڪم آهي ته، ڳالهائڻ کان ماڻ ڪر. اسرار جو پڌرو ڪرڻ ڪفر آهي. جيڪڏهن ماڻ ٿو ڪريان ته ڄڻ، زهر ٿو پيان ۽ جي درد ٿو لڪيان ته مثل ميڻ جي ٿو پگهران ۽ ديڳ جي تهڪڻ وانگر ٿو تهڪان. جي لاچار ٿي، ذرو ڪنهن ماڻهو سان پڌرو ڪريان ٿو ته اهو نه ٿو سمجهي ۽ درد وڌيڪ وڌي ٿو وڃي. جيڪڏهن هي نڌڻڪي ڦٽيل دل عشق جي واسينگ جي ڏنگيل دانهن تي ڪري ۽ اندر جي آڱ کان جي وڏو شوڪارو ٿو پريان ته هي خلق پائني ٿي، ته هي اولاد، مال، ملڪ، مائتن ۽ احبابن لاءِ ڪري ٿو. پر منهنجو حال اهو آهي ته مون کي، ڪڙم قبيلو ڪڏهن خواب ۾ به ياد نه آيو.“

مٿئين اقتباس مان ماڻهو جي ظاهر ۽ باطن جو حال پڌرو ٿئي ٿو. جيڪو طالب تي گذرندڙ حالت جو منظر آهي.

”حال اهو ٿو گهرجي ته خود کي فنا ڪرڻ جو سعيو ڪرين. جنهن هنڌ تون نه آهين اتي حق آهي، ڇو ته وسيلو تنهنجو اها ناهي ۽ نه هئڻ ۽ پاڻ کان وڃڻ آهي پر وڃڻ اهو نه ته، سمجهين ته جڏهن آئون وڃان ته باقي ڪير رهي ۽ ڪير ڏسي بلڪه وڃڻ ان جي مثل ته جڏهن رات تارن پري سج جي اڀرڻ سان روشني جي شعاع جي ڪري نظر نه ٿي اچي جيتوڻيڪ هئڻ رات جو باقي آهي پر سوجهري هيٺيان فاني ۽ محو آهي. اهڙي طرح منجهه هئڻ حق جي هئڻ تنهنجو لڪل هوندو. جو هن شڪار منجهه پاڻ شڪار ٿيڻ آهي.“

وحدت الوجود جو فنايت جو فلسفو مٿئين اقتساب ۾ نهايت ئي سولي طريقي سان بيان ڪيل آهي ته انسان دنيا ۽ معاشري ۾ پنهنجو مڪمل وجود رکندي پنهنجي باطن ۾ پوري سچائين سان حق تعاليٰ جي پانهپ ۾ غرق آهي. هڪ ئي وقت ظاهر ۽ باطن جون اهي ٻئي حالتون روا رکڻ انتهائي مشڪل آهن مگر ناممڪن نه آهي.

”اي درد وارا هزارين هزار هوشيار جي عشق جي گهٽي ۾ آيا ته ڏاهپ انهن جي هٿن مان تير جي ڪمان مان نڪرڻ مثل نڪري وئي. ۽ خبر کان بي خبر ۽ هستي پنهنجي کان ناپيد ٿيا.“

پنهنجي باطن ۾ هستي کان ناپيد ٿيڻ فنا ٿيڻ کي چيو ويو آهي جيستائين انسان عقل سان هلي ٿو تيستائين عشق جي آڱ کان واقف نه ٿو ٿئي مگر جي عشق جو واسينگ ڏنگي وجهي ته ماڻهو پنهنجي هستي کان بي خبر ٿيو پوي ۽ پنهنجي مطلوب ۾ مستغرق رهي ٿو اهائي فنائيت جي حالت آهي.

”۽ قسم الله جو ته منهنجي يقين ۽ پڪ ۾ آيو ته جيڪڏهن مرشد مون کي حاصل نه ٿئي ها ته بي خدا ۽ مردار ٿي مٿس ٿي. پوءِ احسان جو مرتبو تنهن مرشد جو ڏئي تعاليٰ جي احسان کان وڌيڪ ٿو ڄاڻان ۽ ڳڻيان جي چون ته اهو احسان مرشد جو پڻ خدا جي خواهش موجب آهي ته اهو پڻ سچ آهي. پر جڏهن مرتبو مرشد جو ڏئي تعاليٰ وٽ تمام وڏو هو تڏهن پهريان ئي مون کي مرشد جي خدمت ۾ سڳورو ڪري پوءِ ساڻ وصال پنهنجي پهتل ڪيائين. تڏهن حق ۽ حقيقت مون تي ثابت ٿي.“

تصوف جي هن سلسلي ۾ مرشد جو مرتبو مٿين فلسفي سان متعين ڪيو وڃي ٿو. مٿين اقتساب مان حق جي حاصل ٿيڻ جي اهميت ۽ ان حاصلات جي وسيلي کي عشق جي جن انتهائن تان ڏٺو ويو آهي سوعيان آهي.

”سمجهيم ته پير منهنجو زمين ۽ مٿو منهنجو آسمان آهي جيڪي آهيان سو آئون آهيان ۽ آئون هئس ۽ آئون هجان. ۽ ڪانهي ڪا شيءِ ٻي مگر آئون آهيان. جو نپائيندڙ ٻنهي جهانن جو آهيان ۽ سڀ شئي مونکي ٿي چوي. هائو تون خالق اسان جو آهين، اسين سڀ خلقي ٿيندڙ ۽ تنهنجي رد ۽ قبوليت جي قيد ۾ آهيون. ۽ جي اک ٿو ڍڪيان ته ذرو پرزو پاڻ منجهه موجود مقدار ڏاڻي اهر جي نظر ۾ ٿو اچي، ۽ اک کولڻ وقت پاڻ کي سڀني منجهه ٿو ڏسان بلڪ منجهه ماضي ۽ حال ۽ مستقبل، چڱون بچڙو ڪم، صادر ٿيل مون کان ٿو ڏسان.“

”منجهه شهود چوٿين جبروتي جي ڏنر ته منجهه اک ڪل موجودات خواه ماکوڙي جي اک منجهه ڌرتي اپ سميت ماڻهي آهي. ۽ سڀ شين کان نباتات ۽ حيوانات کان آواز ته آئون آهيان خدا ۽ آئون آهيان نبي اهو ٿو ٿئي ۽ جي منجهه وجود تنهن

ماڪوڙي جي وچين ماڪوڙي ڏسان ته حقيقت ۾ سچ ٿا چون بلڪه منجهه هر ڪنهن عضوي کي ڌرتي اپ پيو پيو. ۽ منجهه انهي حال ڏسڻ نورن جو مثل دريا دريا لهر لهر سڄ کان روشن ڳاڙهو سائو ڦڪو ڏاڍو چڱون سڀ ڪنهن طرف ۽ سڀ ڪنهن پاسي چوڌاري اهڙو هو جو رخنو وار جيترو به نه هو تڏهن دل ۾ چوان ته جيڪو لقاء ٿا چون سوا هو آهي. ۽ منجهه حيرت قدرت جي ۾ پيس ته سڀ شيء پاڻ کي اثبات ٿي ڪري ڪانء ٿو چوي ڪانء ڪانء ۽ اُٺ ٿو چوي آء ۽ ڪڪڙ ڪڪڙو ٿو. اهڙي طرح هر وجود اندر نالو پنهنجو وٺي پاڻ کي اثبات ٿو ڪري انهي طرح هر ڪنهن وجود ۾ پنهنجو نالو وٺي پاڻ کي ثابت ٿو ڪري جيڪڏهن حق جون صفتون ڳولهيان ته پڻ هر ڪنهن شيء ۾ ثابت ۽ پڌريون آهن.

مٿين بيان ڪيل حقيقت جي منظرن کي اڳتي اڃان به وڌيڪ کولي ٻڌايو ويو آهي. تنهن بعد انهي ڳالهه جو اختتام هئين ٿو ٿئي ته

”جيڪڏهن آئون پاڻ مطلوب ۽ ذڪر ڪيل آهيان ته ذڪر ڪير ڪري هن جاء تي ذڪر فاني آهي شايد اسرار به اهو آهي. جيڪو پيغمبرن ڳجهو رکي خلق وٽ پڌرو نه آندو. ۽ هن وقت وري دل ۾ چيم ته جيڪڏهن مون کي هن حد تي ذڪر پهچايو آهي ته، پوءِ ذڪر ڇڏڻ نه گهرجي. انهي سببان ذڪر سان مشغول هئس ته ڪنهن ساعت سان وسيلي انهي ذڪر جي منهنجي هستي جو پردو دفع ٿيو ۽ حجاب لٿو ته سمجهيم ته اهي مڙئي صفتون معشوق جون هيون پر معشوق نه هو.“

فقير تي گذرندڙ اهي حالتون ٿي دراصل فقير جو سفر آهن انهي سفر ۾ فقير پنهنجي نفس جا اڻ ڳڻيا تماشا ڏسي ٿو انهي جي نتيجي ۾ انساني عقل ۾ نه ايندڙ شين تي قدرت حاصل ڪري وٺي ٿو انهن حالتن کي به فقير پنهنجي منزل نه ٿو ڄاڻي پنهنجي هادي جي رهنمائي سان جهد ۾ رهي ٿو. اهو ئي حق کي حاصل ڪرڻ جو ذريعو ۽ طريقو آهي جنهن سان فقير حق جي منزل ماڻي ٿو فقير جڏهن ڄاڻي جي منزل کي رسي ٿو ته ماضي حال ۽ مستقبل جا سڀ پردا دفع ٿيو وڃن.

جوڳي جڳ سنڀري، زمين، زمين، اپ نه تارا.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

فقير صاحب محمد صديق: صوفي صادق شاه

فقير صاحب صديق رحمہ شاہ عبداللطيف جي وفات (1165 هـ) کان پنج سال پوءِ 1170 هجري (1756ع) ۾ ڄائو. فقير صاحب جي زندگي جو سربسٽو احوال، خاص طرح سندس اوڻي زندگي جو تفصيلي احوال اڃان تحقيق طلب آهي.¹ فقير صاحب جو قبيلو سومرن جي مشهور پاڙي ”متو“ مان هو جيڪي غالبن سنڌ جي سومرن حڪمرانن جي اولاد مان آهن. فقير صاحب جي پنهنجي پري جي روايت هن طرح آهي: فقير صاحب محمد صديق بن ميان دين محمد بن جلال الدين بن سعيد فقير بن محمد اسماعيل بن اسحاق بن محمد بن پينءُ بن معروف بن متو بن دودو پهريون بن پينءُ بن دودو ٻيو بن خفيف بن ڪارو دودو بن پونگر راءِ بن سومر راءِ عرف سومرو.

فقير صاحب سنڌ جي ٽالپور اميرن جي اوڻي حڪومت واري دور ۾ جواني جي پور ۾ آيو. سندس ڪلام ۽ تصنيف مان اندازو ٿئي ٿو ته وقت جي رواج موجب کيس قرآن شريف ۽ فارسي جي مڪتبي تعليم سني ملي. پر هي نوجوان سرڪش ٿي سامڻو ۽ ڌاڙا هنيائين ۽ ڏاڍ مڙسي ۾ نالو ڪڍيائين. غالباً چاليهن سالن جي عمر کان پوءِ جواني جي موت بعد سندس طبيعت فقيري ڏانهن مائل ٿي. سندس وڏا اڳ ٿي فقيري حال وارا هئا: سندس ڏاڏو فقير جلال الدين، شاهه عنايت شهيد جو مريد هو پر سندس والد فقير دين محمد، بلڙي وارن بزرگن جو مريد ٿيو. فقير محمد صديق وري ”ميران پور“ جي درگاه ڏانهن موت کاڌي، جتي کيس خاص الخاص فيض صوفي فضل الله شاه قلندر کان مليو جنهن کيس ڏها ڪڍايا ۽ مجاهدا ڪاٽايا، جن سندس اندر ڪي اجاري اچو ڪيو. هو اڳتي همت ۽ حوصلي وارو هو پر هاڻي سندس ڏاڍ مڙسي ۽ سرڪشي، سلوڪ ۽ طريقت وارن مجاهدن ۽ پنهنجي نفس سان مقابلن ۾ بدلجي وئي. فضل الله شاه قلندر جي سجاده نشيني وارا پندرهن سال فقير صاحب جا غالبن

• فقير صاحب جي سوانح ۽ ڪلام بابت جناب راج محمد پلي جو مضمون ”صوفي صادق فقير“ پهرين ڪامياب ڪوشش آهي. ڏسو رسالو ”معراڻ“ ڏهه - ساله نمبر (خاص 1955 - 1965 ع)، سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد سنڌ.

”ميران پور“ ۾ مرشد جي حاضري ۾ گذريا ۽ انهي عرصي ۾ فقير صاحب پنهنجي نفس سان ڪا وڏي ڪامياب جنگ جوڙي، جنهن جو عڪس ”سر ڪيڌاري“ ۾ نظر اچي ٿو. سنه 1243 هـ (1827ع) ۾ سندس مرشد صوفي فضل الله شاه قلندر وفات ڪئي. فقير صاحب جي لاءِ هي هڪ وڏو صدمو هو جنهن هميشه لاءِ سندس دل ۾ درد جاڳائي ڇڏيو. هن صدمي کان پوءِ، فقير صاحب پنهنجي مرشد واري واٽ وٺي، جيئن ڪيس وٽانس فيض مليو هو تيئن ٻين کي انهي فيض مان بهرور ڪرڻ جو ارادو ڪيو. انهي مقصد خاطر هاڻي گهڻو وقت ”ميران پور“ بدران پنهنجي ڳوٺ ”آهر“ (موجوده ڳوٺ صوفي فقير، تعلقو عمر ڪوٽ) ۾ رهڻ لڳو جتي پنهنجي خانقاه قائم ڪيائين. سندس رعبدار شخصيت، ۽ ان سان گڏ توڪل، زهد ۽ عبادت ماڻهن جي دلين تي وڏو اثر ڪيو ۽ سندس مريدن جو دائرو گهڻو وسيع ٿيو. ”آهر“ ۾ رهڻ بعد به پنهنجي مرشدن جي درگاه ”ميران پور“ جي حاضري ۽ خدمت کي دائم قائم رکيائين. فضل الله شاه قلندر جي وڏي خليفي جي حيثيت ۾ ”ميران پور“ جي وڏن سجاده نشينن به فقير صاحب جو احترام ڪيو. حقيقت ۾ شاه قلندر جي وفات بعد فقير صاحب محمد صديق ٿي ”ميران پور“ جي صوفي قادري طريقي جو اڳواڻ ٿي رهيو ۽ ”صوفي صادق شاه“ جي لقب سان مشهور ٿيو. فقير صاحب ”ميران پور“ جي معتقدن توڙي پنهنجن مريدن ۾ عزت ۽ احترام واري انهي اعليٰ مقام تي باقي زندگي جا ويهه - ٻاويهه سال پورا ڪري، سنه 1265 هـ (1849ع) ۾ پنهنجي ڳوٺ ”آهر“ ۾ وفات ڪئي. جتي سندس مقبرو آهي ۽ هر سال سندس مريدن ۽ معتقدن جو اجتماع ٿيندو آهي ۽ ميلو لڳندو آهي. فقير صاحب کي چار رزند ٿيا جن مان تن جو اولاد موجود آهي.^① خود فقير صاحب جي پنهنجي خانقاه جي سجاه نشيني جو سلسلو پڻ هلندو اچي ٿو ۽ هن وقت صوفي خدا دوست سجاده نشين آهي. (هاڻي سندس فرزند نبي بخش سجاده نشين آهي)

فڪر ۽ فيض جون اعليٰ امانتون جيڪي فقير صاحب پنهنجي پويان ڇڏيون، تن مان ٽي موجود آهن. هڪ فقير صاحب جو پنهنجو ڪلام ٻيو فقير صاحب جو تصنيف ڪيل ”دردنامو“ ۽ ٽيون سندس مرتب ڪيل هي ”راڳنامو“.

فقير صاحب بيتن ۽ واين جي صورت ۾ گهڻو ئي ڪلام چيو جيڪو سڄو محفوظ نه رهيو آهي.¹

صوفي فضل الله شاه قلندر واري دور (1229_ 1243 هـ) کان غالبن اڳ توڙي پوءِ پنهنجي حياتي واري دؤر ۾ فقير صاحب گهڻو ڪلام چيو. هڪ روايت موجب شاه قلندر کان ڪنهن پڇيو ته: سائين، اوهان به ڪو ڪلام چيو آهي جواب ڏنائون ته: ابا، اسان جو زنده رسالو صادق فقير اوهان جي اڳيان موجود آهي.²

سلوڪ ۽ طريقت ۾ فقير صاحب جو تصنيف ڪيل ”دردنامو“ خاص اهميت رکي ٿو. غالبن پنهنجي مرشد صوفي فضل الله شاه قلندر جي ملفوظات ”ارشاد نامي“ کان متاثر ٿي ”دردنامو“ تصنيف ڪيائين، جنهن ۾ ”صوفي صادق شاه“ واري سندس رتبي جي جهلڪ نظر اچي ٿي. ”دردنامي“ توڙي فقير صاحب جي ڪلام جي تفصيلي جائزي لاءِ وڌيڪ مطالعي جي ضرورت آهي: في الحال اسان جو موضوع ”راڳنامو“ آهي، جنهن تي مختصر طور تي هيٺ روشني وڌي وڃي ٿي.

راڳنامو:

سنڌي راڳ جي تاريخ جي هڪ خاص سلسلي، راڳ جي هڪ رسالي، ۽ آڳاٽي سنڌي ڪلام جي هڪ مکيه ذخيري جي لحاظ سان هي ”راڳنامو“ خاص اهميت رکي ٿو هيٺ انهن ٽن پهلوئن تي قدري وڌيڪ روشني وڌي ويندي.

(الف) راڳ جي تاريخي اهميت: هي ”راڳنامو“ سنڌ ۾ سماع ۽ قلبي تسڪين واري راڳ جي تاريخي روايت جو هڪ مکيه باب آهي. صوفين بزرگن وٽ ”سماع“ جو سلسلو حق ۽ حقيقت ڏانهن مائل ڪندڙ پاڪيزه جذبن، ۽ قلبي سرور ۽ سکون وارن احساسن، پيدا ڪرڻ خاطر شروع ٿيو. ② ② (سنڌ ۾ سماع ۽ قلبي تسڪين واري راڳ جي تاريخي سلسلي جي تفصيل لاءِ ڏسو ”سنڌي موسيقي جي

① فقير صاحب جي ڪلام جا هڪ کان وڌيڪ قلمي مجموعا اسان جي نظر مان گذريا آهن. تحقيق ۽ تلاش سان سندس ڪلام جو ڪافي ذخيره سهيڙي سگهجي ٿو. هن ڏس ۾ محترم راج محمد پلي جي ابتدائي ڪوشش غنيمت آهي.

② محترم راج محمد پلي جو مضمون ”صوفي صادق فقير“ اڳئين حوالي موجب، رسالو مهراڻ، ص 259

مختصر تاريخ“ (چپايل شاه عبداللطيف ڀٽ شاه ثقافتي ڪميٽي، ڀٽ شاه، 1978ع): باب پنجون، ڇهون ۽ ٻارهون. سنڌ ۾ ستين صدي هجري کان وٺي تيرهين صدي هجري کان وٺي سماع ۾ راڳ جو سلسلو وڌيو جيڪو ڏهين کان وٺي تيرهين صدي هجري ۾ حضرت شاه عبداللطيف رح جي دلپذير ڪلام ۽ ان کي باقاعدي ڳاڻ سان ”شاه جي راڳ“ جو بنياد پيو. ان سان گڏ ڪلام جي انهي ذخيري کي هڪ رسالي يا ڪتاب جي صورت ۾ لکي گڏ ڪيو ويو. پنجاه سال کن پوءِ انداز 1210-1250 هه واري عرصي ۾ ”شاه جي رسالي“ کي خاص طرح راڳ جي لحاظ سان سرن ۽ داستانن ۾ ورڇيو ويو. اهو پهريون ”راڳنامو“ هو جيڪو سنڌ ۾ مرتب ٿيو. انهي کان پوءِ ٿوري عرصي بعد فقير محمد صديق رح جي شروع ڪرايل راڳ ۽ ان راڳ ۾ ڳايل ڪلام بابت ”راڳنامو“ تاليف ڪيو ويو ۽ انهي لحاظ سان سنڌي راڳ جي تاريخي روايت ۾ هي ”ٻيو راڳنامو“ هو جيڪو شاه جي رسالي واري ”راڳنامي“ کان پوءِ مرتب ٿيو.

جهوڪ جي درگاه جو باني مباني صوفي شاه عنايت الله شهيد رح قادري طريقي جو بزرگ هو انهيءَ لحاظ سان، سندس حياتي واري عرصي ۾، سندس حاضري توڙي سندس فقيرن ۾، قادري طريقي جو ”ذڪر“ هلندڙ هوندو. سندس شهادت (1130 هه) کان 8 سال کن پوءِ سندس فرزند عزت الله شاه درگاه تي مولودن جي سماع جو سلسلو (صفر مهيني جي 18 تاريخ جي رات) شروع ڪرايو جيڪو اڄ تائين هلندو اچي.^{① ②} (انداز 1960ع ڌاري يا ان کان ڪجهه پوءِ فقير محمد وارث مرحوم پنهنجي آخري عمر ۾ 18 تاريخ جي رات بدران 17 تاريخ جي رات مولودن جو شغل شروع ڪرايو ۽ هاڻي مولود 17 تاريخ جي رات ئي پڙهجن ٿا.)

فقير صاحب ٻن قسمن جي راڳ جو بنياد وڌو: هڪ درگاه جو راڳ، جنهن کي ”سماع“ سڏيو ويو ۽ جيڪو درگاه تي ڳايو ويو ۽ ٻيو مرشد جي ”حاضري جو راڳ“ جيڪو سجاده نشين مرشد آڏو ڳايو ويو ”سماع“ بنا ساز سرود جي، ۽ ”حاضري جو راڳ“ سازن سرودن تي ڳايو ويو. فقير صاحب محمد صديق جي وقت ۾ ڪهڙا ۽ ڪيترا فقير ”سماع“ ۾ شامل ٿيندا هئا سو معلوم ناهي. چون ٿا ته فقير صاحب پاڻ به هوندو هو پر ساڻس نوازو فقير (غالبين ڪوڪاڻي بلوچ) ”سماع“ جو راڳائي اڳواڻ هو. ساڳئي وقت شيرو فقير مڱڻهار سارنگي وارو ”حاضري جي راڳ“ جو ڳائڻو هو. هن پوئين دور ۾ جنهن نموني ”سماع“ پئي ٿيو آهي، سو هن طرح

آهي ① ② (هي احوال اسان کي استاد حاجي سومر خان لغاري (عمر 72 سال) جي معرفت مليو. حاجي سومر خان وارا پشتا پشت فقير صاحب محمد صديق جا مريد ۽ جهوڪ جي صاحبن جي درگاه جا معتقد آهن).

- راڳ جي جاءِ شروع ۾ انهي ٿلهي تي ڪيائون جتي چون ٿا ته شاه شهيد جو جسد آڻي رکيو هئائون.
- جيستائين جو مرقد تيار ٿئي. اها ٿلهي هن وقت شاه شهيد جي مقبري جي آڏو ايوان جي ديوار کان به ٻاهر آهي. ٽيهارو سال کن ٿيا، جو جڏهن نئون مقبرو ۽ نئون ايوان تيار ٿيا، تڏهن راڳ جي جاءِ به مٽايائون، يعني ته ٿلهي جي بدران راڳ اندر ايوان ۾ ڪيائون.
- راڳ "صدا" سان شروع ڪندا، يعني ته سر جي بيتن کان پهريائين "صدا" (واڻي) ڳائيندا. انهيءَ پهرين صدا کي "صدا اول" چون ۽ "سر" جي خاتمي واري آخري صدا کي "پوئين صدا" چون.
- صدا کان پوءِ اڳواڻ فقير بيت جي ست ست ڪري پڙهندو ۽ ساڳئي وقت پاسي وارو ساٿي فقير به اڳواڻ جي پويان هر ست اثرائتي آواز ۽ الحان سان پڙهندو. پوءِ ڪجهه اڳواڻ فقير پڙهندو ۽ ان بعد ٻيو ساٿي ساڳيءَ طرح هر بيت اڳواڻ جي پويان پڙهندو. اهڙيءَ طرح سڀ راڳائي فقير واري واري سان بيت پڙهندا.
- سنالياني عرس (ميلي) تي راڳ ڇهه "ويلا" (وقت) ٿيندو ۽ انهن ڇهن ويلن تي هيٺيان جدا جدا سر ڳائبا.

پهريون ڏينهن

پهريون ويلو 17 صفر جو صبح: سر ڏهر، سر وهاڳ، ٻيو ويلو 18 صفر واري رات: سر سامونڊي، سر ڪنڀات، سر سهڻي.

ٻيو ڏينهن

ٽيون ويلو 18 صفر صبح: سر رڀ، سر آسا، سر مارئي، چوٿون ويلو 19 صفر واري رات: سر ڪلياڻ، سر ليلا چنيسر، سر گهٽو، سر ڪاموڏ، سر ڪاريهر ۽ سر بسنت.

ٽيون ڏينهن

پنجون ويلو 19 صفر جو صبح: سر ڏناسري، سر موڪي، سر سارنگ،
 ڇهون ويلو 20 صفر واري رات: سر سسئي، سر سورڻ، سر ڪيڏارو ۽ سر
 بلاول.

شروع کان وٺي اهي ڇهه ويلا راڳ قائم هئا، پر پوئين دؤر ۾ سوار (موٽر ۽
 لارين) جي سهولت سببان 19 صفر جي صبح واري ويلي کان پوءِ فقير درگاه تان
 موڪلائي واپس ورتل لڳا، انهي ڪري 20 صفر واري رات جي ڇهين ويلي جو راڳ
 ٻين ويلن ۾ ورهائون ۽ اهو ڇهون ويلو ختم ڪيائون، انهيءَ ڪري هاڻي فقط پنج
 ويلا راڳ ٿئي ٿو. اندازن 1930ع ڌاري پندرهن سورهن فقير راڳ ۾ گڏ ويهندا هئا،
 ۽ ان وقت طيب فقير راڳ جو اڳواڻ هو جيڪو وچ ۾ ويهندو هو.

سندن مرشد صوفي فضل الله شاه قلندر:

صوفي فضل الله شاه (بن صوفي محمد زاهد)، سجاده نشين صوفي ابراهيم
 شاه جي وفات (21 محرم 1229هـ) بعد ¹سجاده نشين ٿيو ۽ 27 جماد الثاني
 1243 هـ تي وفات ڪيائين. فقير قادر بخش بيدل هيٺيون تاريخي قطعو منظوم
 ڪيو:

بجستم سال معراجش دلم گفتم
 ”موحد، عين حق، منصور ثاني.“

1243

صوفي فضل الله شاه وڏي حال وارو اهل دل درويش هو. تقويٰ ۽ توڪل جو
 صاحب هو ۽ سندس قلندري صفات سببان ”قلندر“ جي لقب سان سڏيو ويو. فضل
 الله شاه قلندر سلوڪ ۽ طريقت، اذڪار ۽ افڪار کان باخبر هو سندس ملفوظات
 ۽ سالڪانه نڪات کي سندس پيءُ صوفي نور الله فارسي ۾ ۽ ارشاد نامي ”جي نالي

¹ خانداني روايت موجب پاڻ سجاده نشين نه رهيا آهن. (محقق)

سان مرتب ڪيو. ”ارشاد نامو“ صقوفي فضل الله شاه قلندر جي علم ۽ فضل جو آئينو آهي.

هن صاحب سندس سجاده نشيني جي پندرهن سالن (1229 _ 1243 هـ) واري عرصي ۾ صوفي قادري طريقي جي روشني ۾ اسلامي اخوت ۽ محبت جي تعليم کي پنهنجن مريدن ۽ معتقدين ۾ عام ڪيو. چئن شخصن تي سندس تربيت جو خاص اثر پيو: محمد صديق سومرو حافظ قاضي عبدالله، (مدفون ميرواهه گورچاڻي)، فتح الدين شاه جهانيان پوتو ۽ مٽيو حجام. اهي چارئي فيضياب ٿي شاه قلندر جو خاص خليفا ٿيا. جيڪو اڳ ”محمد صديق سومرو“ هو سو هاڻي نه فقط سڀني وڏو ۽ پيارو خليفو ٿيو پر شاه قلندر جي روحاني تربيت سببان پاڻ فيض جو صاحب ٿي پيو ۽ پنهنجن مريدن ۽ معتقدين ۾ ”فقير صاحب“ ۽ ”صوفي صادق شاه“ جي خطابن سان مشهور ٿيو.

راج محمد پلي

صوفي صديق فقير "صادق شاه"

خاندان جو پس منظر:

صوفي صادق فقير جو تعلق سنڌ جي مشهور سورهيه ۽ بهادر غيور ۽ غير تمند، سومرا قوم سان آهي. سومرا قوم جو اصل نسل ڪٿان ۽ ڪيئن هليو؟ هيءَ قوم اصل ۽ نسل جي لحاظ سان هندي نسل آهي يا عربي نسل، ان متعلق سنڌ جي تاريخدانن خواه غير سنڌي مورخن ۾ اختلاف آهي. هڪڙن جي راءِ ۾ سومرا اصل ۾ هندو راجپوت آهن، ۽ "سام" جي رعايت سان چندرونسي آهن، ۽ سندن شمار ڀرمار راجپوتن جي شاخن جي بيان ۾ "امراءَ" يا "سومرا" جي نالي سان ڪيو وڃي ٿو جي بعد ۾ مسلمان ٿيا، ڪن مورخن ۽ تاريخ نويسن جي راءِ ۾ سومرا اصل ۾ عربي نسل آهن، ۽ هڪ روايت موجب هن قوم جو ڏاڏو محمد بن قاسم القريشي، حجاج بن يوسف جي ڏينهن ۾ پهرين صدي هجريءَ ۾، سنڌ جي فتح وقت، اسلامي فوج سان گڏ سنڌ ۾ آيو ۽ هتي رهيو جن تاريخدانن جي خيال ۾ سومرا هندو راجپوت هئا، انهن ۾ ٿاڊ صاحب (مصنف "راجستان")، ميجر جنرل هيگ (انڊين ڊيلٽا ڪنٽري، ص 73) پيرومل مهر چند آڏواڻي (سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ، ص 227)، شمس العلماء مرزا قليچ بيگ (قديم سنڌ، ص 41) ائبٽ صاحب (سنڌ ۽ ان جا ماڻهو ص 89) مولانا سليمان ندوي (عرب و هند ڪي تعلقات)، عبدالغني عبدالله (تاريخ سنڌ، جلد ٽيون ص 133-35)، وغيره، خاص قابل ذڪر مورخ آهن جن سومرن کي هندو ۽ راجپوت لکيو آهي. انهيءَ کان علاوه بمبئي پريزيڊنسي گزيٽر (جلد ص 99، سال 1810)، سنڌ گزيٽر (ص 179)، گجرات جي تاريخ "راس مالا" انتخاب تاريخ طاهري (ص 14، 23) ۽ هسٽري آف انڊيا (جلد 1، ص 484) تاريخن ۾ به سومرن کي راجپوت هندو ڪري ڄاڻايو ويو آهي.

سومرن جي عربي نسل هئڻ متعلق شمس العلماء ڊاڪٽر دائود پوٽي صاحب "تاريخ معصومي" جي توضيحات و تعليقات ۾، سومرن جي نسل متعلق مشهور سياح ابن بطوطه جي حوالي سان، هڪ روايت هيئن لکي آهي:

"سندو نديءَ کان ٻه ڏينهن پنڌ ڪري جنابي شهر ۾ پهتاسون، (هي) سنڌ نديءَ جي ڪناري تي وڏو سهڻو شهر آهي، منجهس وڻندڙ بازاريون آهن. سندس رهاڪو هڪ جماعت آهي، جنهن کي "سامره" سڏجي ٿو. هنن هن شهر کي آڳاٽي سمي کان وطن بنايو آهي. سندن وڏا انهيءَ شهر ۾ انهيءَ زماني کان رهن ٿا، جڏهن حجاج بن يوسف جي زماني ۾ فتح ٿيو هو جيئن سنڌ جي فتح (جي بيان) ۾ تاريخ نويسن لکيو آهي، مون کي (ابن بطوطه کي) شيخ، امام عالم، ڪامل، زاهد، ماجد، رڪن الدين بن شيخ فقير صالح شمس الدين^① ولد شيخ، امام عابد، زاهد، بهاءُ الدين ذڪريا قريشيءَ ٻڌايو ته سندس وڏو ڏاڏو محمد بن قاسم القريشي سنڌ جي فتح وقت انهيءَ لشڪر ۾ موجود هو جيڪو انهيءَ ڪم لاءِ حجاج بن يوسف پنهنجي عراق واري زماني ۾ موڪليو هو ۽ هو اتي (سنڌ ۾) ٽڪي پيو ۽ کيس گهڻو اولاد ٿيو."

"هن فقري مان نتيجو وٺي سگهجي ٿو ته هيءَ سامره قوم (سومره) سنڌ جي سرزمين ۾ پهرين صدي هجريءَ جي پڇاڙيءَ کان رهندڙ آهي. رفتي رفتي طاقت حاصل ڪري ٽين صدي هجريءَ جي پوئين اڌ ۾ سنڌ جو لاڙ وارو ڀاڱو سمورو پنهنجي تصرف هيٺ آندائون. جيئن ته هن معاملي متعلق اسان کي پوري معلومات ڪانهي، تنهن ڪري يقين سان نٿو چئي سگهجي ته گهراڻي جو وڏو

① حضرت شيخ رڪن الدين (المتوفي 737 هـ) جي والد جونالوشمس الدين نه بلڪ حضرت شيخ صدرالدين بن شيخ الاسلام شيخ بهاءُ الدين ذڪريا قريشي (المتوفي 666 هـ) شيخ صدرالدين کي عام طرح صدرالدين "عارف" سڏيندا هئا. سندن وفات 778 هجريءَ ۾ ٿي. ۽ مزار پرا نوار پنهنجي والد سان گڏ ملتان شريف ۾ آهي (ڏسو ماهوار آستانه ذڪريا سنڌي ايڊيشن، ماه آگسٽ، مولانا عبدالڪريم چشتيءَ جي تحرير). ڪتابن 684 هـ سندن وفات جو سال لکيو آهي.

محمد بن قاسم الشافعي آهي. جيڪڏهن هي ثابت ٿئي ته پوءِ سومرن جونسل محمد بن قاسم سان ملائي سگهجي ٿو.*

سومرا ڪڏهن مسلمان ٿيا، ۽ سومرن جي صاحبي ڪيترو عرصو رهي _ اهي به سنڌ جي تاريخ جا اختلافي ۽ منجهيل مسئلا آهن. هن قوم جي حڪومت جي عرصي بابت جيتريون آهن تاريخون، اوترا آهن جدا جدا سن ڏنل، ڪنهن به تاريخ جو انگ پيءُ تاريخ سان ڪونه ٿو ملي. سنڌ جي مؤرخن انهن مسئلن جا حل جيئن ته آئندي لاءِ ڇڏي ڏنا آهن، تنهن ڪري اسين اهڙن مسئلن جي وڌيڪ ڇيڙ پڇار ڪرڻ کان پاسو ڪريون ٿا. سومرن جي اصل ۽ نسل، مسلمان ٿيڻ، سندن حڪمراني جي عرصي، نالن ۽ فهرستن ۾ ڪٿي ڪيترو به اختلاف هجي، پر هيئن چوڻ ۾ ته ڪو به اختلاف ڪونهي ته سومرا چڱا ديوسي حاڪم هئا. هيءُ قوم باعزت حڪمران به رهي، ۽ حڪومت کان پوءِ به هيءُ قوم سڪي ۽ ستابي، مالدار ۽ خوشحال، بهادر ۽ چڱين قومن ۾ شمار ٿيندي رهي، ۽ ٿيندي ٿي اچي. هن قوم ۾ سياڻا ۽ سنجيده، دور انديش ۽ داناءُ حاڪم ۽ بادشاهه به پيدا ٿيا، وعدي جا پڪا، عزم جا پختا، پهلوان ۽ جوڌا جوان به سومرن مان اٿيا، ته عاشق مزاج ۽ الببلا، جاهل ۽ ظالم، زور آور ۽ جبرا، وطن دوست ۽ ملڪ دشمن، خود پسند ۽ خدا پسند انسان به سومرن ۾ ٿي گذريا. دودو ۽ چنيسر، خفيف ۽ عمر، ڏونگر ۽ يونگر وغيره جهڙا، هن قوم جا مشهور ۽ ناليرا بهادر حاڪم ۽ عزم جا پختا، غيرتمند، مجاهد، سورهيه ۽ سورما ٿي گذريا آهن. هن قوم جا نه رڳو مرد ناليرا ۽ مٿير هئا، بلڪ سورهياڻي ۽ سرويچي، بهادريءَ ۽ بردباريءَ، سيل ۽ سيرت، غيرت ۽ عصمت ۾ هن قوم جون ڳالهيون به بنون واري ويون آهن، جن جي سرت ۽ نرت، غيرت ۽ عصمت جون ڳالهيون مدت مديد کان ڳائبيون آيون آهن، ۽ نه ڄاڻ ڪيسين تائين ڳائبيون رهيون، اسلام کان اڳ هن قوم ۾ جهالت تمام گهڻي رهي، جنهن لاءِ سنڌ جي تاريخ جا ورق شاهد آهن. اسلام هن قوم کي گهڻو سنواريو ۽ سينگاريو. اسلام بعد هن قوم ۾ اهڙا درويش فقير به پيدا ٿيا ۽ علم وارا عالم به ٿيا، جن جو صادق فقير

* ڊاڪٽر دائود پوٽي مرحوم جي لاءِ سومرن جو شجر و محمد بن قاسم الشافعيءَ سان ملائي سگهجي ٿو انهيءَ تي ”تاريخ مغمومي“ جي فاضل مترجم مولانا مخدوم امير احمد صاحب، فوٽنوٽ ۾ لکيو آهي: سو ”الانجي ڪيئن؟“ (ڏسو ”تاريخ مغمومي“، سنڌي، ص 353-355)

زنده جاوڻد مثال آهي. فقير صاحب صادق جي نسل جو شجرو سومرا حڪمرانن تائين ڪيئن رسي ٿو. اهڙو ڪوبه نسب نامو سندن اولاد وٽ موجود نه آهي، پر هيءَ روايت سندن خاندان ۾ به موجود آهي، ۽ ٻيا عام ماڻهو به چون ٿا، ته فقير صادق حمير سومري جي اولاد مان آهن. پر ان لاءِ به اهڙو ڪو خانداني دستاويز يا مستند شجرو ڪونهي.

فقير صاحب جا وڏا ڪڇ جا رهاڪو هئا. سندن والد بزرگوار، دين محمد سومرو به گهڻو وقت ڪڇ ۾ رهيو. پاڻ مالدار ۽ ڀاڳيو ماڻهو هو. ڳئون ۽ مهاڳ جهجهو هئس. مال جي سانگ سان، سندس اچ وڃ ساريءَ سنڌ سان رهي، پر خاص طرح لاڙ طرف سندس لاڙو گهڻو رهيو هي بزرگ به همت ۽ مردانگيءَ وارو حق ڪمائي ۽ حق ڪارائت وارو هو. آخر هڪ دفعي پنهنجي مائٽاڻي رهائش، ڪڇ، کان ڪن سببن ڪري هميشه لاءِ الوداع چئي، اچي ڳوٺ ”ڊوڍاري“ نزديڪ نئون ڪوٽ مستقل طرح رهيو جتي سندس خاندان گهڻو وقت رهيو.

ولادت با سعادت:

صديق فقير ”صادق“ جي ولادت با سعادت ڪڇ ۽ لاڙ جي ڪناري تي، ”پنيءَ“ جي ويجهو ماه شوال 1170 هجري، مطابق 1756ع ۾، سومر جي ڏينهن سج لهڻ وقت ٿي، سندن ولادت وقت سنڌ تي حڪومت ڪلهوڙن جي هئي.

اوائلي زندگي:

فقير صاحب صادق جي ننڍپڻ جي ته ڪا به خبر پئجي ڪانه ٿي سگهي، پر سندن جوانيءَ جي اوائلي دور جي خبر ڪن روايتن مان معلوم ٿئي ٿي. سندن ننڍپڻ لاءِ فقط هيٺرو چئي سگهيو ته فقير صاحب جا والدين جيئن ته مالدار ماڻهو ۽ سانگي هئا، ۽ سندن هلچل ڪڇ کان سنڌ جي ٻين علائقن، خصوصاً لاڙ وغيره ڏانهن گهڻي هوندي هئي، انهيءَ ڪري فقير صاحب جو ننڍپڻ به هلچل ۽ سانگن به گذريو ۽ سندن پرورش پاڪيزه ۽ سادي سانگيٿڙن ۽ ماروٿڙن جي محبت ۾ ٿي. ماحول ۾ ٿي. فقير صاحب صادق جي عمر سورهن - سترهن سالن جي هئي ته سندس مائٽ ڪڇ کي الوداع چئي اچي نئين ڪوٽ نزديڪ، ”ڊوڍاري“ نالي مقام تي ويٺا. ان ئي سال صادق فقير جي وڏي ڀاءُ، حاجي محمد سومري کي نٿي جي

ڪنهن نواب ڪنهن ڳالهه تان مارائي وڌو. ”صادق فقير“ پيءُ جي قاتلن کان انتقام وٺڻ جو پڪو پھ ڪري مائتن کان موڪلائڻ کان سواءِ، گهر کان نڪري وڃي ملڪ جي مشهور ڌاڙيلن ۽ چورن جي ساٿ ۾ شامل ٿيو ٿئي واري نواب کي به ڪا خبرن ذريعي خبر پئجي چڪي هئي ته حاجي محمد سومري جو ننڍو پيءُ، صديق سومرو پيءُ جي انتقام وٺڻ جون تياريون زور ۽ شور سان ڪري رهيو آهي ۽ سندس سر جو ڳولائو آهي. انهن خبرن پڇندي ٿي، نواب ڊپ کان روزانو پيڙيءَ تي چڙهي، رات درياءَ جي پيٽ ۾ گذاريندو هو ۽ صبح جو وري پنهنجي ماڳ تي موٽي ايندو هو. پلا اجل کان ڪٿي ٿو لڪي بچي سگهجي! نواب جا ڏينهن جڏهن ڪٿي آيا، تڏهن صادق فقير کي به سندس درياءَ واريءَ لڪ جي خبر پئجي وئي، ۽ هڪ رات، سيٺاهه جي مدد سان، صادق فقير نواب جي پيڙيءَ کي پهچي ويو ۽ اڇانڪ مٿس حملو ڪري سندس سري ڌڙ کان ڌار ڪري پنهنجي پيءُ جي قتل جو وير واريائين، پوءِ اچي وري پنهنجن چور ساٿين سان مليو ۽ ڪافي وقت چورن جي ساٿ ۽ سنگت ۾ رهيو فقير صاحب ٿئي جي جنهن نواب کي ماريو اُن ڪهڙو ڏوهه ڪيو هو؟ اها ڪا به خبر پئجي نٿي سگهي. مٿئين واقعي مان اهو به ظاهر آهي ته صادق فقير فطرتاً ڪواهڙو نه هو بلڪ پيءُ جي خون جي انتقام وٺڻ لاءِ چورن جو ساٿ ۽ سنگت اختيار ڪيائين، ۽ جي چورن جي خراب ۽ غليظ صحبت جو لازمي اثر مٿس ڳچ عرصي لاءِ پئجي ويو پر صادق جي نيڪ فطرت ۽ صاف طبيعت کي جڏهن ڪو رهبر مليو ته سندس صحيح فطرت ۽ طبيعت جلد اصل طرف مڙي وئي.

فقيري ۽ شاعري:

روايتن موجب، صوفي صادق فقير پنجويهن - چويهن سالن جي عمر ۾ فقيري اختيار ڪئي، ان کان اڳ ۾ پاڻ ڏاڍا مڙس ۽ چورن جا ساٿي هئا، ۽ چوريون به ڪندا هئا. فقيريءَ طرف سندن طبيعت ڪيئن مڙي ان بابت هڪڙي روايت مشهور آهي. هڪ دفعي فقير صاحب پنهنجي ساٿين سميت چوريءَ تي وڃي رهيا هئا ته رستي ۾ کين هڪ ضعيف ۽ لاوارث ٻڙڙي عورت مصيبت ۾ مبتلا نظر آئي، جنهن کين مدد لاءِ سوال ڪيو فقير صاحب جي ساٿين ته مائيءَ کي ورندي ڪانه ڏني، پر کين مائيءَ جي حال تي گهڻو قياس ۽ رحم آيو سو چيائونس ته ”امان موٽندي تنهنجي مدد ڪنداسون.“

قدرت قادر جي. ان رات هنن کي چوريءَ جو مال به ڪافي انداز ۾ هٿ لڳو مال جا حصا ڪري جڏهن پاڻ ۾ ورهائون. تڏهن هر هڪ کي چڱو مال مليو. ان کان پوءِ ساڳيو رستو ڏيئي واپس موٽيا. ان عورت وٽ پهچندي صادق فقير پنهنجي حصو ته مائيءَ جي حوالي ڪيو. پر پنهنجن ساٿين جا حصا به ان عورت کي وٺي ڏنائون. صادق فقير جي اهڙي سچائي، همت ۽ سخاوت عورت کي گهڻي پسند آئي ۽ خوش ٿي. دعا ڪندي چيائين ته ”ابا. خدا ڪندو ته تون وڏو درويش ٿيندين!“ ان ضعيف عورت جي دعا جو اثر هو يا مشيت ايزدي اها هئي. جنهن ”صادق“ جي چورائي حياتيءَ ۾ هڪ عظيم انقلاب آڻي ڇڏيو.

صادق جوان ئي سال جهوڪ (ميرانپور) مان گذر ٿيو. ان وقت جهوڪ شريف ۾ شاهه شهيد عنايت الله صوفي قدس سره جي گاديءَ تي جناب حضرت فضل الله شاهه عرف ”شاهه قلندر“ مسند نشين هئا. صوفي فضل شاهه جي معرفت جي مقال ۽ سندن روحاني منزلت جي هاڪ هنڌين ماڳين پکڙيل هئي. صادق فقير وارا جڏهن صوفين جي اوتاري جي پر ڏيئي لانگهائو ٿيا. تڏهن وقت جا عارف، صوفي شاهه قلندر رهاڻ ۾ ويٺل فقير ڏانهن مخاطب ٿي فرمائي رهيا هئا ته ”ابا، اڄ درياءُ پلتيو پيڙيءَ ۾ ٿو پوي!“ اهي لفظ جڏهن صادق رحه جي ڪن پيا، تڏهن کيس شاهه قلندر جي زيارت جو اشتياق پيدا ٿيو ۽ دل ۾ چيائين ته وڃي ڏسان ته درياءُ پيڙيءَ ۾ ڪيئن ٿو پوي. سو ساٿين کي چيائين ته صوفين جي اوتاري تي هلو ته صلاح اٿو ته ته اوهين هتي ٻاهر ترسو ته آءُ فقيرن جي زيارت ڪريو جلد موٽيو ٿو اچان. فقير صاحب جي ساٿين کين صوفين جي اوتاري ڏانهن وڃڻ کان روڪيو ۽ چيائون ته ”ڪو جو قهر ڪن ۾، ويا ڪين ورن! صوفي فقير وڏا جادوگر آهن، اتي ويندين ته اهڙو ڪو منڊ ۽ منتر هڻندي جو ڪٿي جو به ڪونه رهندين!“ پر فقير صاحب دوستن جي صلاح نه ورتي ۽ وڃي قلندر جي رهاڻ ۾ حاضر ٿي. حضرت شاهه قلندر جي زيارت نيڪ بشارت کان مشرف ٿيا. صادق فقير جڏهن ڪچهريءَ کي تمام ويجهو پهچي چڪو هو تڏهن حضرت شاهه قلندر ويٺل طالبن ڏانهن مخاطب ٿي فرمايو ته ”ٿانءُ ڏاڍو سنو آهي، پر اڃا هٿ ڪونه لڳو اٿس.“ اهو اشارو صادق ڏانهن هو. صادق فقير تي شاهه قلندر جي ننڍڙن فقرن ۽ نظر فيض اثر تمام گهڻو اثر وڌو پر دوستن جو خيال ڪندي ڪجهه وقت هن روحاني رهاڻ ۾ ترسو کان پوءِ شاهه قلندر کان موڪلايائين، ۽ موڪلائيءَ وقت به روڪڙا رپيا شاهه جي قدمن تي

نذر طور رکيائين، پير صاحب انهن رڀين مان هڪ رڀي ڏانهن اشارو ڪري خليفن کي حڪم ڏنو ته اهو صديق کي واپس موٽائي ڏيو. صادق فقير کي عارف جي انهيءَ حڪم تي تمام گهڻو اچرج ٿيو پر ٿوريءَ سوچ کان پوءِ ڳالهه دل سان لڳيس ته واقعي رڀيو کيس ڪنهن چوريءَ مان هٿ آيو هو. فضل شاه اها ڪرامت صادق کي مزيد متاثر ڪرڻ جو سبب بڻي ۽ صادق صوفين جو شڪار ٿي ويو. ان روايت سان ملندڙ صادق رح جو هڪ بيت موجود آهي، جنهن لاءِ يقين ڪري سگهجي ٿو ته شايد اهو بيت صوفين کان متاثر ٿيڻ وقت چيو هجي، ۽ شايد سندن اهو پهريون بيت هجي. فرمائي ٿو:

صوفي سين ۾ اڳرو پيا مڙوئي پوءِ،
جهڙي صفائي صوفيءَ کي تهڙي سج نه هوءِ،
هتي آهي ڪونه ڪو مرد نڪا جو،
گجهه اندر جون ڳالهيون، اندر سان بيٺو چو،

”صادق“ آهي سوء، جنهن کي اندر ”هو“ هلي ويو.
ڪافي وقت انتظار ڪرڻ کان پوءِ صادق جا ساٿي صادق کي وٺڻ لاءِ صوفين جي اوطاق ۾ لنگهي آيا، پر صادق جي حالت ٻي ٿي چڪي هئي سو پنهنجن ساٿين کي چيائين ”ادا، اوهين پلي پنهنجن ماڳن ڏانهن موٽي وڃو باقي اسان تي صوفين جو جادو اثر ڪري چڪو آهي ۽ هلڻ کان قابو آهيون.“ اهو ٻڌي فقير صاحب جي ساٿين مان هڪ ڪاوڙ مان چيو ته ”حلوي ڪاٺڻ لاءِ به مهاندو ڪپي! ماڻهو مري ويا، تون تو صوفين جو مريد ٿين!“ انهيءَ تي شاه قلندر فرمايو ته ”ابا، صديق مريد ٿيڻ ڪونه آيو آهي، پر مرشد بنجڻ آيو آهي.“ آخر صادق جا ساٿي صادق جي سنگت مان نا اميد ٿي واپس وريا، ۽ صادق روحانيت ۾ رچي ويو.

رب پاڪ جي حضور ۾ ته فيض جي ڪا ڪمي آهي ڪانه. ”مينهن مندائتا وسڻا، سدا وسين تون.“ ميون مڱهار کي جڏهن سمجھائي، ته وٽس وير آهي ڪانه، ”ڪڍي اونهي ڪن مان، اي آڳي جو عجب.“ هونئن ڪنهن انسان کي سمجھائڻ ۽ سڌارڻ لاءِ ڪيترا به وس ڪجن ۽ ڊگهيون ڊگهيون نصيحتون ٻڌائجن، پر ڪجهه پلٽ ڪونه ٿو پوي. ”ڦڪيون فرق نه ڪن، جيسين امر نه ٿئي انکي.“ مگر جڏهن والي وڙ ڪرڻ تي ٿو اچي ۽ رب جي رضا ٿي ٿئي، تڏهن ٿورڙيءَ ئي ڳالهه ۾ هڪ

حيوان صفت انسان اڪپور ۾ فرشته سیرت انسان بنجي پوي حضرت ابراهيم ادهم، سلطان التارڪين حميد الدين سهروردي، حضرت فضيل بن عياض رح وغيره جا مثال تاريخ ۾ موجود آهن. ابراهيم ادهم بلخ جو بهادر بادشاهه هو. سلطان حميد الدين مڪران جو مالڪ، جبرو ۽ حشمت وارو حاڪم هو ۽ حضرت فضيل بن عياض، جيڪو صوفين جي پهرئين گروه سان تعلق رکي ٿو فقيريءَ کان اڳ نه رڳو چور هو بلڪ چورن جو سردار به هو. پر اهي بزرگ بلڪل مختصر ۽ معنيٰ خيز چند اهڙن فقرن ۽ جملن کان متاثر ٿيا ۽ دنياوي زندگيءَ کان سندن خيال هٽي ويا ۽ مٿن فيض يزدانيءَ جي اهڙي ته بارش وئي جو بادشاهه مان بنيا، حاڪم مان مالڪ حقيقي جا محڪوم، ۽ اميرن مان فقير بنجي ويا، ۽ بادشاهيون ۽ تخت بخت، حڪومت ۽ حشمت، دنيا ۽ دولت کان تارڪ ٿي، بزرگيءَ ۽ ولايت جي آسمان تي سج ۽ چنڊ ٿي چمڪيا، حضرت حجت الاسلام امام غزالي عليه رحه کي تصوف جي دنيا ۾ آڻيندڙ هڪ رهزن ۽ مشهور چور جو معنيٰ خيز جملو هو جيڪو هن طعني طور امام صاحب کي مخاطب ٿي فرمايو. جڏهن ته هڪ رهزن جا به ملهائڻا ۽ معنيٰ خيز جملا مخاطب تي سنواثر ڪري گذرن ٿا، تڏهن وقت جي ڪنهن عارف جون معنيٰ خيز مامون ۽ مهميزون، ڪلام ۽ گفتگو ڪيئن ٿي اثر کان خالي ٿي سگهي. صادق فقير تي حضرت شاه قلندر رحه جي صورت ۽ سيرت، پاڪيزا، گفتگو ۽ دلنشين ڪلام جو اهڙو ته اثر ٿيو جو گويا بيساخته چئي ويٺو: ”اسين صوفي شاهه جي بلي لڳ بنيا.“ فضل شاهه جي قول موجب، ٿانءِ اڳ ئي سٺو هو پر جو مٿس ڪاريگر جو هٿ لڳو تنهن سون تي سهاڳي وارو ڪم ڪيو ۽ صادق کان چوريون ۽ زوريون، ڦرون ۽ ڌاڙا، ارڏايون ۽ اره زورايون، بيجا بهادريون ۽ ديد، دليريون هميشه لاءِ موڪلائي ويون، ۽ صادق صوفين جي سٿ ۾ ويڃڻ کان پوءِ دنيا وارن وٽ ساڳيو صديق سومرو ٿي نه موٽيو پر صديق مان ”صادق“، سومري مان شاهه، مريد مان مرشد، چور جي بجاءِ ساد، ظالم جي بجاءِ مظلوم جو ساٿي، بدڪار جي عيوض نيڪ عمل، پاڪ نيت ۽ شريف طبع، فقير پر روشن ضمير، صاحب حال ۽ بي مثال شاعر ٿي موٽيو. چون ٿا ته فقيري اختيار ڪرڻ کان پوءِ وٽس گهره جيڪو به چوراڻو مال هو اهو اصل مالڪن کي ڳولي واپس ڪيائين، ۽ پڇ آهر، جن جو مال کائي ويو هو تن کي پري ڏنائين، ۽ ٻين کان سندن واپرايل مال جي معافي ۽ بخشش ورتائين، اهڙيءَ طرح هي فقير هڪ باحال فقير جي نظر سان

روحانيت ۾ رچي ريتو ٿيو ۽ شاعر به ٿيو. سندن شاعري به فقيري اختيار ڪرڻ سان ئي شروع ٿي آهي. شاعرن جي سرتاج شاهه لطيف بلڪل سچ فرمايو آهي ”ذات تي ذات آهي ڪا نه!“ صادق هو ته ذات جو سومرو پر پنهنجي نفس ڪشيءَ ۽ خود آگاهيءَ جي ڪري صادق فقير کي زمانو ”صادق شاهه“ سڏي ٿو. بيٺڪ:

راڻي ملارات، نئون نياپو آيو
لڏي سين لطيف چئي، ڪنان ڌاتر ذات،
ڪونه پڇي ٿو ذات، جي آڻيا سي اگهيا.

جهوڪ شريف ۾ سڪونت:

روايتن جي روشنيءَ مان معلوم ٿئي ٿو ته فقير صاحب حضرت فضل شاه قلندر جي مريد ٿيڻ کان پوءِ اٽڪل ٽيهارو سال جهوڪ شريف ۾ مرشد جي صحبت ۾ رهيا، اهو عرصو اهڙو ته گمناميءَ ۾ گوشائتو ٿي گذاريائون، جو سندن معرفت جي منزل جي ڪل ڪنهن ورلي کي هئي. چوندا آهن ته خون ۽ ڪتوري ڪڏهن به لڪي ڪونه سگهندا، ۽ نه وري ڪو سچ تريءَ هيٺ لڪو آهي، سو آخر ڪار هن فقير روشن ضمير جي روحاني منزل ۽ مرتبي جي ڳالهه ڏيهان ڏيهه مشهور ٿي وئي ۽ سندن مائتن کي به معلوم ٿيو ته صديق جهوڪ شريف ۾ رهي ٿو. سي صادق فقير کي وٺڻ لاءِ جهوڪ شريف آيا ۽ فقير صاحب کي چيائون ته اوهان جي شادي ڪرڻي آهي، اوهين ڳوٺ هلو. فقير صاحب جي نسبت ڪنهن هنڌ اڳ ۾ ئي ڪيل هئي، پر فقير صاحب مائتن سان واپس ڳوٺ هليو ۽ شادي ڪرڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو. صادق فقير جو اهو جواب ٻڌي، سندن مائت فقير صاحب جي مرشد شاهه قلندر وٽ حاضر ٿيا ۽ صديق فقير کي شاديءَ جي باري ۾ سمجھائڻ لاءِ عرض ڪيائون، تنهن تي صادق جي مرشد، صادق فقير کي گهرائي فرمايو ته ”ابا، بندو تنهنجون ٽي شاديون پيو ڏسي، تون وري ڪيئن ٿو انڪار ڪرين؟“ آخر مرشد جو حڪم مڃي، مائتن سان سندن ڳوٺ ”ڍوڍارو“ آيا، جتي پنجونجاه سالن جي عمر ۾ سندن پهرين شادي ٿي. شادي ڪرڻ کان پوءِ فقير صاحب لڏي پلاڻي وري اچي ڪجهه وقت جهوڪ ۾ رهيا، جتي کين ٻه فرزند، بايزيد ۽ ابوالحسن ڄاوا، جهوڪ

۾ ڳچ وقت ترسڻ کان پوءِ صادق فقير جڏهن ڪماليت کي پهتو تڏهن مرشد کان اجازت وٺي پنهنجي مال جي سنڀال خاطر اچي پنهنجي ڳوٺ ”ڊوڊارو“ ۾ سڪون پذير ٿيو. جهوڪ شريف ۾ مرشد جي نظر هيٺ صادق فقير سخت روحاني جهڊ رياستن ڪيون، چل ڪشي ۽ مراقبن ۾ محو هوندا هئا، ۽ رياضتن ۽ مجاهدن جيڪي کين مشاهدا ٿيندا هئا، تن جو ذڪر بيتن ذريعي مرشد سان سليندا هئا.

ڊوڊاري ۾ قيام:

فقير صاحب جهوڪ شريف مان لڏي اچي مقام ”ڊوڊارو“ نزديڪ نئون ڪوٽ ۾ ويٺا. جهوڪ شريف مان فقراءَ جي اچ وڃ جو رابطو زور سان شروع ۾ فقير صاحب جي روحاني شهرت ٻڌي، ٻين پاسن کان به فقير ۽ صوفي پيا وٺن ايندا ويندا هئا، فقير ڏي اچ وڃ آسپاس وارن ماڻهن جون به اڪيون کولي ڇڏيون ۽ اهي ڳهڻي تعداد ۾ روزانو فقير صاحب جي حاضريءَ تي اچڻ لڳا ۽ سندن بزرگانه صحبت مان فيض حاصل ڪرڻ لڳا. ان کانسواءِ ٻيا ڪيترا ماڻهو به فقير صاحب صادق جا مريد ٿيا، ۽ ٿوري ئي وقت ۾ فقير صاحب جي فقراءَ ۾ مريدن ۽ معتقدين جو هڪ وڏو ميڙ مڃي ويو. ان زماني ۾ شادي کوسي نالي ڌاڙيل ۽ چور ملڪ ۾ ڦرين ڌاڙن جي ڌم لائي ڏني هئي. شادي کوسو ڌاڙا به هڻندو هو ۽ ان سان گڏ جهنگ مان اٺ ۽ ٻيو مال به ڀاڳين کان ڦري ڪاهي ويندو هو. هڪ دفعي شادي کوسو فقير صاحب جي قيام گاهه جي آسپاس ريارين تي ڪاه ڪري انهن جا اٺ اٿارڻ ويو. شادي کوسي جي ڦرين کان تنگ ٿي، آسپاس جا ڀاڳيا ۽ اوناري فقير صاحب جن جي خدمت ۾ حاضر ٿيا ۽ عرض ڪيائون ته ”سائين، اهڙي ڪا دعا ڪريو جو شاديءَ جي آزار کان چٽون.“ فقير صادق اونارين جي بيان ڪيل حقيقت ٻڌي ۽ ٺٺا البديهي اتي جواتي به بيت ڏيئي فرمايائون:

شادي مٿوسڪ ٿيو سٿو سنگهارا،

انيون اونارا، پهرايو پتن ڏي

شادي مٿوسڪ ٿيو پئي پار ڪر پچار

ايندا اهي پار ڪندا صلح ”صديق“ چئي

انهيءَ واقعي کان پوءِ جلد ئي شاديءَ کوسي نڪرن جا گهوڙا ڪاهيا. نڪر جاڳي پيا ۽ جهيڙو ٿيو. شادي کوسو مقابلي ۾ ڌڪ لڳڻ سان مري ويو. شادي کوسي

جي مرڻ کان پوءِ سندس ساٿي فقير صاحب جي بزرگيءَ کان متاثر ٿيا ۽ اچي فقير صاحب کي ڏوڏاري ۾ پيش پيا، ۽ پنهنجي ڪيل حماقت لاءِ فقير صاحب کان معافي ورتائون ۽ مريد به ٿيا. اهڙيون ۽ ٻيون ڪرامتون ڏسي، معتقدن ۽ مريدن ۾ ويو مزيد اضافو ٿيندو.

فقير صاحب جو اهو وڌندڙ اثر ۽ عزت نئين ڪوٽ ۾ رهندڙ ميرن جي فوج جي سپهه سالار مير محمد خان کي هرگز پسند ڪانه آئي، سو فقيرن تي ڪاوڙجي پيو. هڪ روايت موجب، هڪ ڏينهن فقير صاحب کي گهرائي چيائين ته ”به شينهن هڪ ٻيلي ۾ رهي نٿا سگهن: يا فقيريءَ واري اها ٺٽري ڇڏ، يا لڏ.“ مير جي اهڙي بيهودي ۽ جاهلانہ گفتگوءَ جي فقير صاحب ڪا به ورندي ڪانه ڏني ۽ اٿي روانا ٿيا. فقير صاحب مير وٽان اٿي، ڪجهه اڳتي وڌيا هئا ته مير وڏي هڪل ڪري فقير صاحب کي حاڪمانہ نموني چيو ته ”تن ڏينهن ۾ اهو فيصلو ٿيڻ گهرجي!“ مير جو حڪم ٻڌي فقير صاحب جواب ۾ فرمايو ته ”خدا ڪندو ته تن ڏينهن ۾ اهو فيصلو ٿي ويندو.“ مير کي جواب ڏيڻ کان پوءِ، فقير صاحب موٽي پنهنجي ماڳ تي آيا، پر فقير صاحب جو رنگ ڦريل هو منهن مبارڪ تي تمام گهڻيءَ ڪاوڙ جا آثار نمايان ڏسي، ويٺل فقيرن پڇيو ته ”سائين، ڪهڙي خبر آهي؟“ فقراءَ جي پڇيل سوال جي جواب ۾ فقير صاحب ڪجهه به ڪونه ڪچيا، فقط هڪ بيت ڏنائون ته:

منو محمد خان، جنهن جون ويون وجائون،

آڪڙ ۽ آئون، رولي ويس راهه ۾.

رب پاڪ جي قدرت، جوان واقعي کان ٻئي ڏينهن تي ميرپورخاص ۾ فوجن جو ميٽڙو هو ۽ محمد خان مير به پنهنجو دستو وٺي اتي پهچي ويو هو. بڻندون ۽ شرنايون وڃي رهيون هيون ۽ پريڊ به ٿي رهي هئي. جڏهن سڀني طرفن کان فوجون ميدان تي پهچي ويون، تڏهن ”مير وڏو“ فوج ڏسڻ لاءِ ٻاهر نڪتو. فوجن جون بڻندون ۽ شرنايون ٻڌي، مير وڏو بيهي رهيو ان وقت محمد خان جي فوجي دستي جي شرنا تمام تيز ۽ زور سان وڃي رهي هئي. مير وڏي ساڻس گڏ هلندڙ ماڻهن کي چيو ته ”ڪيئن ٿا پانيو مون واري فوجي دستي جي شرنا؟“ اهو ٻڌي، گڏ هلندڙن مان هڪ همراھ چيو ته ”سائين، اها اوهان جي فوج جي شرنا ڪانهي، پر اها مير محمد خان جي فوجي دستي جي شرنا آهي.“ اهو جواب ٻڌي، مير وڏو ٽپي باهه ٿي

ويو ۽ چيائين ته ”محمد خان جو اهڙو دماغ خراب ٿي ويو آهي جو اسان جي فوج جي دستي جي شرنائ ڪان به مٿي ٿو شرنائ وڃرائي! هن کي شايد ملڪ تي قبضي ڪرڻ جو خيال آهي!“ آخر اهڙيءَ ابتيءَ سبتيءَ گفتگو کان پوءِ مير وڌي مير محمد خان کي گهرائي، اتي جواتي مارائي ڇڏيو.

انهيءَ واقعي کان پوءِ جلدي فقير صاحب ڊوڊاري مان هجرت ڪري هڪ دفعو وري وڃي مرشد جي ساڀي هيٺ جهوڪ رهواسي ٿيا. فقير صاحب جنهن وقت ڊوڊاري مان روانا ٿي رهيا هئا، تڏهن اتي جي ڪن فقيرن عرض ڪيو ته ”سائين اوهين ته وڃو ٿا، پر هيءَ جوءُ ڪنهن جي حوالي ٿا ڪريو؟“ اهو ٻڌي، فقير صاحب فقير ڪمال آربسر ڏانهن ڏٺو ۽ چيائون ته هيءَ جوءُ هاڻ ڪمال فقير جي حوالي آهي.“

اهرم آمد:

فقير صاحب جڏهن مستقل طرح مال ۽ ٻار ٻچا وٺي، ڊوڊاري مان هجرت ڪري جهوڪ شريف وڃي رهيا هئا، تڏهن اتفاق سان هڪ دفعي فقير صاحب جي ڌنارن ۽ سندس مرشد جي ڌنارن ۾ ڪو ڪٽراڳ ٿي پيو اها ڳالهه فقير صاحب کي پسند نه هئي ته ڪو سندس ڌنار مرشد جي ڌنارن سان ٿوري گهڻيءَ ڳالهه تي ڏندورجن. پيو ته فقير صاحب جن ان واقعي مان دورانديشي ڪندي اها ڳالهه به تازي وبا ته هڪ گهر ۾ پيل ٺڪر ضرور پيا پاڻ ۾ ٽڙڪندا، تنهن ڪري مرشد کان جهوڪ شريف مان هجرت جي اجازت گهريائون، سندن مرشد صادق کي پنهنجي پاڙي مان پري ڪرڻ ۾ خوش ته هرگز ڪونه هئا، پر صادق جي معتقدانه جذبات ۽ پاڪيزه خيالن جو به ڪين لحاظ رکڻو پيو آخر فقير صاحب جي مرشد، فقير صاحب کي جهوڪ شريف مان لڏڻ جي اجازت ڏني ۽ حڪم ڏنائون ته اوهين تعلقي عمر ڪوٽ ۾ وڃي سڪونت اختيار ڪريو. فقير صاحب اتان هجرت ڪري اچي ديهه اهر ۾ اڀرندي ناري (ڍوري) جي ڪناري تي، تعلقي عمر ڪوٽ ۾ رهيا، جنهن ڳوٺ کي هاڻ ”صوفي فقير“ سڏيندا آهن. سندن اولاد به اتي ئي رهي ٿو.

اهر شريف واري حياتيءَ جا اهم واقعا

چونرو ۽ چور:

فقير صاحب جڏهن جهوڪ مان اهر شريف ڏانهن لڏي آيا هئا، تڏهن ساڻن گڏ ڪي مالدارن جا گهر به لڏي اچي اتي ويٺا هئا. اهر ڍوري جي ڪپ تي آهي، ۽ انهيءَ زماني ۾ ڍوري جي آسپاس گهاٽا پيلا هوندا هئا، ۽ ڍوري ۾ چورن ۽ ڌاڙيلن جا هميشه ٿم رهندا هئا. جهنگ اهڙو هوندو هو، جو ان ۾ ڏينهن ڏٺي جو بگهڙ پيا وڙهندا هئا. اهڙي خطرناڪ هنڌ تي رهڻ به فقير صاحب جي ڪمال جرئت هئي. اتي ويهڻ کانپوءِ آسپاس جا غريب مالدار به فقير صاحب جي پاڙي کي ڦورن کان محفوظ سمجهي اچي سندن ڳوٺ ۾ رهيا. ان زماني ۾ ”چونري“ وارا بنگلاڻي بلوچ مشهور هئا، جن مالدار ماڻهن کي تمام تنگ ڪيو هو. جيڪو مال ڍوري ڏانهن ڍريو ته اهو وري نوريو اصل مال نه ڇڏيندا هئا. مالدارن کي ماري، مال چوري ٻنگي ويندا هئا. فقير صاحب بنگلاڻين کي انهيءَ روش کان باز اچڻ لاءِ گهڻو سمجهايو. پر اهي فقير صاحب جي نصيحت مان ڪجهه سمجهي ڪونه سگهيا، بلڪ ان جي برعڪس، فقير صاحب ڏانهن ايندڙ ٻاهرين فقراءَ کي ڦرڻ ۽ تنگ ڪرڻ لڳا. فقير صاحب وري به گهڻن ئي نيڪ طريقن سان هنن کي سمجهايو پر بنگلاڻي بلوچن ڪجهه به نه سمجهيو. فقير صاحب هڪ ڏينهن جذبي ۽ جلال ۾ چئي ڏنو ته:

چونري منجهان چور ويا ويچارا نڪري،

ڍوري اندر ڍور سڃا چرن ”صديق“ چئي.

ڪورو چونري تان، اچي پيو اوچتو

سندي بجر ماءُ، روندي گهڻورت ڦڙا.

بنگلاڻين جي باهه، وسائي ورهن،

فوجون فقيرن جون، مٽي اهر اچن،

ويٺائي وسهن، ساري ڳالهه ”صديق“ چئي.

فقير صاحب جي انهيءَ پاراڻي کان پوءِ جلد ئي حڪومت اچي بنگلاڻين ۾ ڪاٺ ڪهاڙا وڌا. آخر بنگلاڻين جو زور ٽٽي ويو ڪي اتان پڇي ويا ۽ ڪي وڃي ڪاٺ ۾ پيا.

پورا اچي پيل:

ميرن جي آخري دور حڪومت ۾ هڪ غريب ۽ مسڪين مڱڻهار کان سندس نوجوان ۽ حسين زال، حيدرآباد وارن ميرن مان ڪنهن مير کسي ورتي ۽ زوريءَ ان مظلوم عورت جو نڪاح به انهيءَ مير سان ڪيو ويو. مظلوم مڱڻهار ۽ عورت جي وارثن ميرن کان ٻانهن هٿ ڪرڻ لاءِ ڪافي حيل و سيلا ڪيا ۽ هٿ پير هنيا، پر ميرن هنن غريبن ۽ مظلومن جي ڪا به رڙ ڪا نه ٻڌي. آخر هنن مظلومن جي اک وڃي صادق فقير تي پيئي. کين پتو پيو ته مير صاحب، فقير صاحب جا خاص معتقد آهن، ۽ ميرن کي حق ۽ سچ جو ڪلمو اهو ئي فقير چونڊو ته واه، نه ته ميرن اڳيان ٻئي جي دال اصل ڪا نه ڳرندي. فقير صادق ان زماني ۾ اهر شريف (هاڻوڪي صوفي فقير) ۾ رهندو هئو. ان عورت جا وارث، فقير صاحب جي ڳوٺ جوڌس پتو پڇي اچي سندن ڳوٺ پهتا، پر قدرتي اتفاق اهڙو ٿيو جو فقير صاحب ڳوٺ موجود ئي ڪين هئا ۽ سانگهڙ طرف مريدن ڏانهن ويل هئا. اهر شريف کان مظلوم عورت جو مڙس، پيارو مڱڻهار فقير صاحب جن پٺيان سندن منزلن جو پيچندو وڃي ڳوٺ ”جاڪراڻو“ (ضلعو سانگهڙ) ۾ فقير صاحب صادق سان مليو ۽ پنهنجيءَ مظلوميت جو سربستو احوال فقير صاحب جي گوش گذار ڪيائين. ان وقت ته فقير صاحب زبان مبارڪ مان ڪجهه به ڪونه ڪڍيو پر جلد اتان منزل ڪڍڻ ڪري رات اچي ڳوٺ هوڻي مشائخ (تعلقو تنڊو الهيار) ۾ منزل انداز ٿيا، ۽ ٻئي ڏينهن جو حيدرآباد پهچي ويا. دستور موجب، پاڻ ميرن جي شاهي مسافر خاني ۾ اچي لٿا. فقير صاحب جي پڄڻ سان ئي گاديءَ وارو مير، فقير صاحب سان ملڻ لاءِ وٽن حاضر ٿيو. فقير صاحب کي حال احوال کان پوءِ عرض ڪيائين ته ”قبلا، ماني آڻائجي؟“ انهيءَ تي فقير صاحب پاسي ۾ ويٺل مڱڻهار ڏانهن اشارو ڪندي فرمايو ته ”ماني تڏهن ڪائي، جڏهن هن مڱڻهار جو انصاف ٿيندو.“ اهو ٻڌي مير صاحب ورائيو ته ”ان جي زال جو ته نڪاح به ٿي چڪو آهي، باقي ڏنڊ ڏوهه جيڪو چوندا اهو پري ڏينداسون. مير صاحب کان ان مظلوم عورت جي نڪاح جو معلوم ڪري فقير صاحب جوش ۾ اچي ويا، ۽ مير کي مخاطب ٿي چيائون ته ”هي غريب پيو پڪاري ۽ رڙيون ڪري ۽ اوهان مظلوم عورت جو نڪاح ڪري ڇڏيو! آخر اهو نڪاح ٿيو ڪيئن؟ اهو نڪاح هرگز شريعت موجب جائز ڪونهي، تنهن ڪري اوهين اها عورت ان جي مڙس کي جلد واپس ڏيو ته هو پنهنجي گهر وٺي وڃي.“

انهيءَ تي مير صاحب چيو ته ”ميرن جي ڪوٽ ۾ جيڪا داخل ٿي، سا مٿي نڪرندي فقير!“ مير صاحب جي انهيءَ اڍنگي ۽ جاهلاڻي جواب تي فقير جوش ۾ اچي چيو ته ”جيڪڏهن اوهان جي ڪا ٻانهن انهيءَ طرح ڪنهن ڏاڍي وٽ روڪجي پئي ته پوءِ اوهان جي دل مان ڪر ڇا وڃي؟ فقير صاحب جي انهيءَ سچ چوڻ تي مير صاحب کي ننهن کان چوٽيءَ تائين مچ وئي ويو ۽ مير صاحب تخت ۽ تاج، حڪمرانيءَ ۽ سلطانيءَ جي خمار ۾ پنهنجو وقت وڃائي، بازي هارائي ويٺو ۽ فقير صاحب کي چيائين ته ”فقير، وڌيڪ نه ڪڇ!“ انهيءَ تي فقير، ميرن جي ڪچهريءَ مان اٿي بيٺا. مير صاحب کي مخاطب ٿي به بيت ڏنائون:

لڏم لغاري^۵، خوش مٿي تون خام
جنهن وٽ جي تون لام سو وٽ پاڙان وڌيو.

پاڙون ويو پئجي، لغاريءَ جولاھ،
اچي اڙيوان سان، جنين ساڻ الله،
موچاري صلاح، ايندي ڪانه ان کي.

بيٽن کان پوءِ، ميرن ڏانهن مخاطب ٿي، هيئن زباني به چيائون ته ”ميرن! انهيءَ حالت ۾ اوهان سنڌ تي جيڪا حڪومت ڪئي سا ڪئي. هاڻ بندو خدا جي حڪم سان اهي اوهان تي آڻيندو، جن کي نڪا لانگ، نڪا بانگ!“

فقير صاحب ميرن کي ايئن چئي، اتان کان اچي شهر ۾ هڪ واٽي جي اوتاري تي لٿا، ۽ ميرن جي هڪ واٽي منشي، پاڻ ۽ شيري فقير مڱڻهار کي حڪم ڏنائين ته شهر ۾ وڃي پڙهو گهمايو ته ”بندو اڄ سنڌ جي بادشاهي مٽائي ٿو جنهن کي بادشاهي وٺي هجي ته اچي!“ واٽيو ۽ مڱڻهار پڙهو ڏيندي، وڃي گدو بندر وٽ پهتا، جتي سر چارلس نيپئر ٿي سئو گورن سپاهين سان منزل انداز هو. سر چارلس نيپئر عملي جي ماڻهن کان پڙهي جي حقيقت معلوم ڪئي ۽ سڌو فقير صاحب جن وٽ حيدر آباد ۾ حاضر ٿيو فقير صاحب سر چارلس نيپئر کي ڏسي،

^۵ مٿين بيت ۾ فقير صاحب ميرن کي ”لغاري“ ڪري خطاب ڪيو آهي. فقير صاحب کي ميرن جي اصل نسل متعلق ڪا اهڙي معلومات هئي ته ميرن جو خانداني تعلق لغاري بلوچن سان هو يا انهن بيٽن جي مخاطب ميرن جا برسر آورده، لغاري وزير يا امير آهن، اهڙي ڪا به روايت هٿ آيل ڪانه آهي جنهن تي راڻڙني ڪري سگهجي. مزيد علم خدا کي آهي

شيري فقير کان پڇيو ته ”هي ڇا ٿو چوي؟“ شيري فقير ورائيو ته ”سائين، هي سنڌ جي صاحبي وٺڻ آيو آهي، ۽ پڇي ٿو ته سنڌ جي صاحبيءَ جي قيمت گهڻي آهي؟“ ايتري ۾ هڪ سائل به اتي اچي نڪتو جنهن کي ڏسي صادق فقير فرمايو ته ”سنڌ جي قيمت انهيءَ سائل جي سوال جو پورا ٿو آهي.“ سائل کي چند رپين جي ضرورت هئي، جيڪي سرچارلس نيپئر بر وقت ان کي ڏنا ۽ پاڻ خاموش ٿي فقير صاحب جي خدمت ۾ بيٺو رهيو. ٿوري ئي مهل ۾ فقير صاحب جوش ۽ وجد ۾ اچي، هيٺيان بيت ارشاد فرمايا:

پورا اچي پيل ساري سنڌ ”صديق“ چئي،
 ٻڌي نه ٻڌي جهڙي، پاروچاڻي پيله،
 دريا مٿان ريل، توپر اچي ٽپاءُ تون.

عليمراد اڻي اولون ٿيا، پڻو ٽالپرن ۾ تاه،
 ست شهداد اڻين ڇڏيو پيو نارائين ۾ تاه،
 مردودن ملا، ويئي سنڌ ”صديق“ چئي.

اهي بيت ٻڌي سرچارلس نيپئر پنهنجي ڪئمپ ڏانهن هليو ويو ۽ انهيءَ کان پوءِ جلد ميرن ۽ انگريزن درميان جنگ لڳي، جنهن ۾ ميرن هارايو ۽ انگريزن سنڌ جي حڪومت هٿ ڪئي.^①

مٿين بيتن ۾ فقير صاحب ميرن کي بد دعا ته ڪئي پر ان سان گڏ کين هڪ وڏي انقلاب يعني انگريزن جي آمد کان به واقف ڪيائون، فقير صاحب ميرن سان حق ڳالهه تي انصاف لاءِ وڙهيا ۽ ناراض ٿيا، جنهن ۾ سندن ڪوبه ذاتي غرض نه هو. اهو سندن شخصيت جي بلنديءَ ۽ ڪردار جي پختگيءَ ۽ بلند همٿيءَ جو

① پير حسام الدين شاه راشدي صاحب پنهنجي مختصر اردو ڪتاب ”سنڌي ادب“ ۾ صادق فقير جي احوال ۾ فقير صاحب جي ميرن جي بد دعا ۾ چيل بيتن جو ذڪر ڪندي مٿيون بيت هن طرح لکيو آهي: حيدرآباد ۾ هل ٿيو رت وهجي ٿي ريل. پورا اچي پيل ساري سنڌ ”صديق“ چئي. اصل ۾ بيت شايد چئن ستن ۾ ٽوپائڻجي.

② مٿينءَ روايت ۾ فقير صادق صاحب سان سرچارلس نيپئر جي ملاقات جو ذڪر ٿيو آهي ٿي سگهي ٿو ته فقير صاحب سان ملندڙ ڪو ٻيو انگريز آفيسر به هجي، پر جيڪڏهن سرچارلس نيپئر جي ملاقات مڃجي ته پوءِ چئي سگهيو ته مٿيون واقعو سن 1841-42ع ۾ ٿيو هوندو. سرچارلس نيپئر انهن ئي سالن ۾ پهرين پوليتيڪل ايجنٽ ۽ پوءِ شاهي سفير ٿي سنڌ ۾ آيو ۽ رهيو.

کليو ثبوت آهي جو پاڻ حق جي ڳالهه تي، هڪ پيريا فقير جي حيثيت ۾، هيٺن جا همراھ ٿي، مسڪينن جي مدد ۾ وقت جي حاڪمن سان کليءَ ڪچهريءَ ۾ لڙي پيا، ۽ سچ چوندي ڌرو به نه گتا. فقير صاحب جي حق ۾ ميرن پنهنجي غلطي جلد محسوس ڪئي، پر تير ڪمان مان نڪري چڪو هو هٿ جي ڪئي جو نڪو ويڄ نه ڪو طبيب، فقير صاحب جي بيتن ميرن جي دماغن تان شاهتا ۽ رئيساڻا نسا لاهي ڇڏيا هئا، ۽ ميرن جي مغرور دماغن ۾ فقير صاحب جون چند في البدیه چيل سٽون ”مردودن ملا، ويئي سنڌ صديق چئي“ وغيره پنهنجو اثر ڏيکاري رهيون هيون. آخر حيدر آباد، ميرپورخاص ۽ خيرپور جا سڀئي چڱا مڙس مير صاحب پنهنجي ڪئي ته گهڻو نادم ۽ پشيمان ٿي معافي وٺڻ لاءِ حاضر ٿيا. فقير صاحب جن اول مظلومن کي حق ڏياريو ۽ بعد ۾ ميرن، کي معافي ڏيندي هيئن، فرمايائون ”انگريزن في الحال ته قابو آهي، پر هميشه هتي نه رهندا.“⁹ ائين چئي فقير صاحب هيٺيان ٻه بيت ڏنا:

پورا اٿي ڀڄ، اٿي شينهن ملڪ ۾،
مٿان ڪري وڃ، ساڙيندئي ”صديق“ چئي،
پورن ڀڄڻ لائيو ڪنا فنڌارين،

رڻ ۾ پين راتڙي، پانڌيٿرو ڀڄن،
وڃائيو وڃن، ساري سنڌ ”صديق“ چئي.

انگريزن خلاف ”پورا اٿي ڀڄ“ ”پورن ڀڄڻ لائيو“، ”وڃائيو وڃن، ساري سنڌ صديق چئي“ جهڙا انقلاب انگيز اميد افزا ۽ پاڪيزه جملا فقير صاحب جي زبان مان ٻڌي ميرن کي مس مس وڃي پيت ۾ ساهه پيو ۽ ڪجهه اطمینان ٿين. روايت موجب، فقير صاحب اهي ٻه بيت چئي، وري مراقبي ۾ محو ٿي ويا، ۽ ميرن وري به عرض ڪيو ته ”سائين اسان کي اڃا به وڌيڪ دعا ڪرڻ فرمايو“. تنهن تي فقير صاحب هيٺيان ٻه بيت ميرن جي دعا ۾ چيا:

ٿيلهو تالپرن جو هميشه هوندو
اولون ٿي انگريزن وچان ئي ويندو

⁹ هميشه هت نه رهندا به حقيقت تي چڪي آهي

هرڪو ايئن چوندو ته پورن پڇڻ لائيو.

ايندا اتر پار کان، ڪندا تيريون ۽ ميريون.

پڇ مٿي پيڙيون، ٻرنديون ٻروچن جون¹

انهن بيتن ڏيڻ کان پوءِ، فقير صاحب ميرن کي چيو ته ”اسان کي هاڻ وڌيڪ دعا لاءِ نه چئجو.“ چون ٿا ته مير حڪمرانن فقير کي سندس اولاد تائين ساليانا ڏن جا پروانا به لکي ڏنا هئا، پر فقير ڪو خاص توجهه انهن ڏانهن نه ڏنو ۽ نه وري ڪا سندن اولاد به ميرن کان ڏن اوڳاڙڻ جي ڪوشش ڪئي. ان هوندي به خيرپور ميرس جا حڪمران مير صاحب فقير صاحب جي اولاد جا خاص ڏاني رهيا، ويندي هڙ هائيس مير علي نواز خان (وفات 1935) واليءَ خيرپور تائين. انهن ميرن کي فقير جي اولاد ۽ سندن درگاه سان خاص عقيدت رهي. سڄيءَ سنڌ جو انگريزن جي قبضي ۾ اچڻ، پر سندن رياست خيرپور جي قائم رهڻ کي شايد فقير صاحب جي دعا جو اثر ئي سمجهندا هئا. مير علي نواز خان مرحوم جي دور حڪومت ۾ فقير صاحب جي اولاد مان سجاده نشين يا ڪي ٻيا فقير جڏهن رياست خيرپور ۾ ويندا هئا، تڏهن درجي آهر سندن رهائش جو انتظام ٿيندو هو ۽ رخصت وقت خلعتن ۽ نذرانن جو انتظام رياست طرفان مقرر ٿيل هوندو هو. فقير صوفي قلندر بخش شهيد جڏهن به رياست ويندو هو ته سرڪاري طرح، سلاميءَ سميت، سندس شاهانو استقبال ڪيو ويندو هو. سندس رهائش لاءِ خلاصو بنگلو ملندو هو. روزانه ايڪيهن ماڻهن جي ماني خاص شاهي دسترخوان تان ايندي هئي. موثر سواريءَ لاءِ ملندو هو. ڪجهه نقد رقم به روزانه خرچ لاءِ پيش ڪئي ويندي هئي. ان طرح روانگيءَ رخصت وقت هزاري خلعت، ٻيا ڍوڪڙا پئسا، خيرپور جي شاهي خزاني مان مقرر ٿيل هئا، جي فقير صاحب کي ڏنا ويندا هئا.

مٿي ذڪر ڪيل، فقير صاحب صادق جي پيشنگوين ۽ پارائن، دعائن ۽ بد دعائن مان فقير صاحب جي سيرت ۽ ڪردار ۽ شخصيت ۽ اخلاق تي ڪافي

¹ ڪي ماڻهو وري اهو بيت هيئن ڏيندا آهن:

ايندا اتر پار کان، ڪندا تيريون ۽ ميريون،
سرائي ميريون، ڪچن ڪندا ۽

روشنِي پئي ٿي، ۽ سندن روحاني منزل ۽ مقام جي پٺ خبر پئجي سگهي ٿي. طبيعت جي جوش، جلال ۽ جمال، خودداريءَ ۽ استغنا، عفو ۽ درگذر انصاف پسندي، مظلومن جي حمايت ۽ هيٺن سان همدردي، وقت جي حاڪمن کي سچ چوڻ ۽ سندن غير منصفاڻي رويي ۽ ظالمانه روش خلاف وڏي واڪي احتجاج ڪري انصاف حاصل ڪرڻ، وغيره، جهڙيون مڙيئي فقيرائين خصلتون، عارفانه اخلاق ۽ اعليٰ انسانن واريون عادتون، فقير صاحب جي شخصيت کي بلند مقام بخشين ٿيون، ۽ اها الهي ذات آهي.

بنگلاڻيءَ تي بچ:

هي انهيءَ زماني جو واقعو آهي، جڏهن انگريزن جي حڪومت سنڌ تي قائم ٿي چڪي هئي، ۽ انگريز فقير صاحب کي حنا (قيد خانو) رکڻ بني اجازت ڏني هئي، جنهن ۾ چورن چڪارن کي پڪڙي قيد ۾ رکيو ويندو هو. انهيءَ زماني ۾ هڪ بنگلاڻي بلوچ، ڪريمداد خان کي ڪا دماغ ۾ پنهنجي جوانيءَ ۽ طاقت جي گهڻي هوا چڙهيل هئي. هو هر روز فقير صاحب جي ڳوٺ جي وچ مان گهوڙي تي چڙهي، تلوار سميت مڇون وٺي لنگهندو هو. فقير صاحبن بار بار هن بلوچ کي انهيءَ نازيبا روش کان باز اچڻ لاءِ سمجهايو ۽ ڳوٺ جي وچ مان انهيءَ طريقي سان لنگهڻ جي منع ڪئي. پر سياڻن سچ چيو آهي ته ”سر منڊل جي سازمان سانڊو ڇا سمجهي.“ سو پوڄ جي اها ڪهاڙي، اهو ڳڻ، اتان پيو لنگهندو هو ۽ فقير صاحب جي ماڻهن کي تلوار جو ڊپ ڏيندو هو ته مون کي ويجهو! حسب دستور هڪ دفعي، جيئن ڪريمداد بنگلاڻي مڇون وٺي، تلوار هٿ ۾ ڪري، گهوڙي تي چڙهي، ڳوٺ مان لنگهي رهيو هو تيئن فقير صاحب صادق جي مٿس وڃي نظر پئي، پاڻ فقيرن کي حڪم ڪيائون ته جهلي اچوس. ڪريمداد فقراءَ کي ڏسي، تلوار کڻي، سڌو صادق فقير ڏانهن وار ڪرڻ لاءِ ڀڳو ۽ اچي فقير صاحب تي تلوار جو وار ڪيائين، پر تلوار فقير صاحب جو هڪ وار به ونگو نه ڪيو ايتري ۾ ڪريمداد کي قابو ڪري کڻي ڪاٺ ۾ هنيائون، جتي ڇهه مهينا پئي ڏاڍ مڙسيءَ ۽ بهادريءَ جا باب پڙهيو. ڇهه مهينن کان پوءِ محمود نالي بنگلاڻين جو ڪو چڱو مڙس هو، تنهن نياڻين جو ميڙ وٺي اچي فقير صاحب کان ڪريمداد جي معافي ورتي. انهيءَ ڪريمداد جو اولاد ڪاروڙي طرف (تعلقو عمر ڪوٽ)، ۽ محمود بنگلاڻيءَ جو اولاد فقير صاحب جي ڳوٺ جي آسپاس رهي ٿو.

ميون حسام پلي ۽ صادق فقير:

مولوي ميون حسام رح، ذات جو ”پلي“، ڳوٺ ڳموري تعلقي عمر ڪوٽ جو ويٺل هو. سندس ڳوٺ فقير صوفي جي ڳوٺ کان ستن - اٺن ميلن جي مفاصلي تي آهي. هي عالم سڳورو پنهنجي وقت جو متقي، زاهد ۽ عابد، اهل دل، عارف ۽ باڪمال عالم دين هو. سندس پرهيز گاري، بزرگي ۽ علمي تبهر جي ملڪ ۾ هڪ هوندي هئي. هي بزرگ، فقير صادق صوفيءَ جو همعصر، همصاحبي ۽ همراز هو. هميشه سندن محبت ڀريون صحبتون ۽ عارفانه رهاڻيون ٿينديون هيون. ان سلسلي ۾ ميون حسام صادق فقير وٽ ڪافي وقت گڏ اچي گذاريندو هو. هنن بزرگن جي صحبت ۽ محبت پيري ۽ مريدي، استاديءَ ۽ شاگرديءَ بابت پھتل هئي. هڪ روايت موجب، صوفي صادق فقير جن سندن پيريءَ واري دؤر ۾ ڪجهه ظاهري طرح اڪري علم مٿين مولوي حسام پليءَ کان پڙهيا به هئا. ڇا پڙهيا ۽ ڪيستائين پڙهيا، اها خبر پئجي ڪا نه سگهي آهي، پر مٿين حسام جي صحبت ۾ فقير ڪجهه نه ڪجهه علم ضرور حاصل ڪيو. تنهن ڪري فقير صاحب ميان حسام پليءَ کي پنهنجو استاد سمجهندا هئا، ۽ سندن عزت ۽ احترام پنهنجي مرشد جهڙو ڪندا هئا. هڪ روايت آهي ته فقير صوفي سندن فقيرائيءَ حياتيءَ ۾ فقط ٻن شخصن پٺيان نماز پڙهي آهي: هڪ پنهنجي مرشد مخدوم فضل الله شاه رح پٺيان ۽ ٻي مولوي ميان حسام پليءَ رح جي پويان. ميون حسام پلي جڏهن به سندن ڳوٺ هوندو هو تڏهن فقير صاحب جن هميشه سندس پٺيان نماز پڙهندا هئا، ٻيءَ حالت ۾ فقير صاحب پاڻ پيش اماميءَ جا فرائض انجام ڏيندا هئا. مٿين حسام جي پيش اماميءَ وارو اثر فقير صادق صوفيءَ جي اولاد تائين رهيو. ڳوٺ صوفي فقير ۾ فقير صاحب جي اولاد کي عيد نماز هميشه مٿين حسام پليءَ جي اولاد مان ڪونه ڪو پڙهائيندو هو. اهو سلسلو گهڻو وقت هليو ۽ ويجهي زماني ۾ منقطع ٿي ويو آهي. ميان حسام پليءَ جو اولاد ساڳئي ڳوٺ ۾ موجود آهي. ماستر محمد يعقوب پلي، ماستر لطف الله حسامائي صاحب سندن ڀاءُ (محمد اسماعيل)، ۽ ماستر نياز علي پلي ”نياز“ وغيره، مٿين حسام پليءَ جي اولاد مان آهن.

مرشد سان محبت:

هونئن ته هر ڪنهن طالب ۽ مريد کي پنهنجي روحاني رهبر ۽ سلوڪ جي راهه جي سرواڻ سان محبت ۽ عقيدت هوندي آهي، پر صادق جو صدق ۽ صداقت، محبت ۽ عقيدت پنهنجي مٿ ڀاڙ آهي. صادق فقير کي ميرانيپور (جهوڪ شريف) جي صوفين سان بي پناهه محبت هئي. فقير صاحب جهوڪ شريف جي عارف، صوفين جي سردار حضرت شاهه عنايت الله شهيد رحمت الله عليه، ۽ پنهنجي مرشد حضرت فضل شاهه عرف شاهه قلندر (فضل شاهه جو زمانو شاهه شهيد کان اندازاً سٺ سال پوءِ جو آهي) جي در جو پنهنجو پاڻ کي مڱڻو ۽ منگڻو بندو ۽ غلام ڀٽ ۽ ڀان سڏيندي فخر محسوس ڪري ٿو. فقير صاحب سان به سندن مرشد جي خاص صحبت ۽ عنايت جي نظر هئي.

هڪ دفعي ڪنهن مريد حضرت شاهه قلندر کان پڇيو ته ”سائين، اوهان به ڪو ڪلام چيو آهي؟“ شاهه قلندر جواب ۾ فرمايو ته ”ابا، اسان جو زنده رسالو صادق فقير اوهان اڳيان موجود آهي.“ شاهه قلندر جي مٿئين قول مان طالب ۽ مطلوب، مريد ۽ مرشد جي محبت جو اندازو آسانيءَ سان لڳائي سگهجي ٿو. مريد ۽ مرشد جي محبت ۽ منزل هڪ جان به قلب واريءَ حد تي پهتل هئي. صادق فقير پنهنجي شيخ متعلق فرمائي ٿو:

صورت ڀانيم شيخ، معنيٰ مڙيوئي.

ٿيو ثابت سڀوئي، حق حقيقت جنهن کان.

گهڻين جڳهين تي صادق فقير رحمه پنهنجي مرشد جي مدح ڪئي آهي، جنهن جا چند مثال هيٺ ڏجن ٿا:

اڀرندي کان اڀريو ڪري گيڙو گل،

هادي هدايت جو سندن ڪونهي ملهه،

”صادق“ ڳالهه مَسل، فضل شاهه فقير جي.

نم نوراني پير جا، نمڻ وسي ٿور

قلندر شاهه ڪرم سان، ڀريو ڏئي ڀرپور

منجهان نور ظهور وڻ به وڃن واسيا.

وڙهيا واڳيا واپريا، سي صوفي شير،
 واڳڻ وڌي آيا، مانجهي مل مٿير،
 پڙم ڪوڙي پير، سر ڏنائون صدقا. (ڪيڏارو)

وڙهيا واڳيا واپريا، جهيڙي جهوڪ ڏئي،
 امر ساڻ الله جي، اونچي ڪيائون اٿي،
 رضا جا رحمان جي، سا واحد ڪي وٿي،
 ڪاهوڙي ڪٽي، ويا گذاري ڏينهنڙا. (ڪيڏارو)

**صوفي شهيد جي شهادت (17 صفر 1130 هـ / 1718ع) متعلق صادق
 فقير جو تاثر:**

ڏٺو سر ڏک تي، صوفين جي سردار
 ڳائي ڳالهائو ٿيو، سر ڌڙان ئي ڌار
 تنهنجي ڪندو ڪير ڪوار جيڪو ڪلمي سان ڪاٽيو.

جهوڪ جو فيض عام:

هل ميرانپور مڱڻا، جت ڏاٽر ڏئي ٿو ڏات،
 ”ڪانه پڇي ٿو ڏات، جي آيا سي اڳهيا.“
 جي توهنيون اڃون، ته پلا اٿي پر،
 ويندي واٽرين جو ٿڌو پائنڇ ٿر،
 قلندر شاه ڪرم سان، ڪندونيڪ نظر،
 وئون دوستاڻي در ”صادق“ گهڻي صدق مان.

مرشدن کي دعا:

نم نوراني پير جا، ڪڙن ۽ گلن،
 ڪٿوريءَ خوشبوءِ جا، مشڪئون مينهن وسن،
 ميرانپور ميرن، ڪوسو واءِ نه وارئين.

فقير صادق سان فقير بيدل روهڙائيءَ جي ملاقات:

هيءَ روايت گهڻو مشهور آهي ته سنڌيءَ جي مشهور صوفي شاعر حضرت قادر بخش ”بيدل“ روهڙائيءَ (المتوفي 1289ھ) کي ”فنا في المعشوق“ جي ڏکئي ڏاڪي مان لنگهائيندڙ حضرت صوفي صديق صادق جن هئا، جن جي هڪ ننڍڙي فقري حضرت بيدل بادشاهه جون سڀ مشڪلاتون آسان ڪري عشق مجازي جي اڙانگي ۽ ترڪڻي تڙ مان کيس پار ڪيو جنهن کان پوءِ هي فقير نيڪ ضمير وڃي سلوڪ جي سڻائي ڊگ لڳو. اها ساڳي روايت ”ديوان بيدل“ جي مرتب ۽ مؤلف محترم عبدالحسين شاهه موسوي صاحب به، ”ديوان بيدل“ جي منڍ ۾ فقير بيدل جي سوانح عمري لکندي بيان ڪئي آهي. صادق فقير سان فقير بيدل جي انهيءَ ملاقات جو احوال ڏيندي، موسوي صاحب لکن ٿا:

”صديق فقير، آهر (ضلعو ٿرپارڪر) وارو جو صوفي شاهه عنايت جهوڪ واري جو مريد هو. سواچي ميان سوال شاهه جي اوطاق ۾ لٿو. اهڙي ڇڳير، مرد مٿير جي ڪچهري به ڪچهري هوندي، پريان پريان جا فقير ڪهي آيا. پنڌ هوندا هئا اڻانگا ۽ اول، سو سيڪو پيو سڪندو هو ته من ڪو مولا جو مرداچي ته رهاڻ ٿئي ۽ محفل مڃي. صديق فقير جي تشريف آوريءَ جو ٻڌي بيدل فقير به آيو. ڪچهري ماڻهن سان ڀرپور هئي. اڳتي وڃڻ جي جاءِ ڪونه هئي، تنهنڪري بيدل جتين جي ڀرسان چپ چاپ ويهي رهيو. صديق فقير، جنهن جو ضمير روشن هو تنهن کيس آجيان ڪئي ۽ چيائينس ته ”اچو هندو فقير!“ صوفي عبدالستار صاحب ثاني، سجاده نشين درگاهه جهوڪ^① (پير صاحب جن به ۲۰ چار سال ٿيا ته وفات ڪري ويا)، سان بيدل بنسبت جڏهن گفتگو ٺڪتي، تڏهن ان صاحب به مٿئين واقعي جي تصديق ڪئي، پر چيائين ته صديق فقير فرمايو: ”اچو ساڏا!“ (صفحو 18 ۽ 19)

تجل شريف:

تجل شريف وارن صوفي بزرگن وٽ جيڪا ”صوفين جي تاريخ“ لکيل آهي، انهيءَ ۾ به صادق جو احوال آيل آهي، جنهن ۾ ”بيدل“ ۽ ”صادق“ جي انهيءَ

^① جنهن وقت محترم راج محمد هي مقالو لکيو هو. (محقق)

مذڪوره ملاقات جو ذڪر ٿيل آهي. موسوي صاحب ”صوفين جي تاريخ“ تان بيدل ۽ صادق جي ملاقات وارو اقتباس پڻ ڏنو آهي. اسين به پڙهندڙن جي مزيد معلومات لاءِ اهو اقتباس هت نقل ڪريون ٿا:

”هڪ وقت فقير صاحب جي آخر عمر جي نزديڪي پير سنيءَ ۾، روهڙيءَ ۾ سيد غلام علي شاهه جاگيردار وٽ اچي لٿا (صديق فقير)، جو اهو حضرت شاهه شهيد جي خاندان جو مريد هو. اتي ڪيترا سادات اشرف روهڙيءَ جا ڪچهريءَ ۾ روزانو ٿي ويٺا هئا ته مرحوم فقير قادر بخش صاحب ”بيدل“ روهڙيءَ وارو به سندن قدم بوسيءَ لاءِ آيو. ان زماني ۾ فقير بيدل جي جوانيءَ ۽ عشق جو آغاز هو. فقير صاحب ادب کان ساداتن جي پٺ ۾، صديق فقير کي تحيتاً سجدو ڪري ويٺو. لڳو. فقير صديق فرمايس ته ”هندو فقير، اوري اچي ويهو.“ آخر کيس، پنهنجي ڪٽولي جي پائي سان ويهڻ جو حڪم ڪيائون. گهڻي مدت فقير بيدل سندن خدمت ۾ ويٺل هو. فقير محمد صديق جو شيوو هوندو هو جو بعضي بعضي مٿي آسمان ڏي منهن ڪري ڳالهائيندو هو پر اهو ڪنهن کي به سمجهه ۾ نه ايندو هو. ان وقت به مٿي ڪنڌ ڪري ڳالهائيندو هو. جڏهن بيدل فقير کانئن رخصت وٺي اٿيو ته ميان غلام علي شاهه به اٿيو ٻاهر اچي بيدل کان پڇيائين ته ”توهان کي هندو ڪري چوسڏيائون؟ ۽ مٿي ڪنڌ ڪري ڳالهائيندو؟“ پاڻ جواب ڏنائون ته ”مون هڪ هندو چوڪر، ڪرچند روهڙائيءَ ۾ فنا ڪاڌي آهي، تڏهن هندو ڪري سڏيوائن، ۽ مٿي ڪنڌ ڪري رب العالمين سان ڳالهائون ٿي ڪيائون.“ (صفحو 19)

* جهوڪ جي گادي ۽ صادق فقير:

صادق فقير جي فقراءَ ۾ هيءَ روايت مشهور آهي ته جهوڪ شريف جي اها گادي فقير صادق وٺي ڏني هئي. انهيءَ لاءِ چيو وڃي ٿو ته جهوڪ شريف جي موجوده سجاده نشين جا وڏا، تجل شريف (خيرپور رياست) ۾ حضرت شاهه عنايت شهيد

* نوٽ: هن عنوان مان ڪجهه جملا هٽايل آهن جيڪي تحقيق طلب آهن ۽ هڪ طرفيون روايتون لکيون ويون آهن جيڪي بنا حوالي ڏنيون ويون آهن مڪمل لاءِ ڏسو ڪتاب وڙهيا واڳيا واپريا (محقق)

شادیوں ۽ اولاد:

مٿي ذڪر ٿي آيو آهي ته فقير صادق سڀ کان پهرين شادي پنجنونجاه سالن جي عمر ۾، سندن مائٽاڻي ڳوٺ ڍوڍاري ۾، پنهنجن عزيزن مان ڪئي. جنهن شاديءَ مان فقير صاحب کي ٻه فرزند، صوفي ابوالحسن فقير ۽ صوفي بايزيد فقير، جهوڪ شريف ۾ تولد ٿيا، ٻي شادي جهوڪ شريف مان اهر شريف (موجوده صوفي فقير، عمر ڪوٽ) ۾ هجرت ڪري اچڻ وقت، پنهنجي هڪ ذات واري عزيزن نظام الدين سومري جي گهران ڪيائون، جنهن مان فقط هڪ فرزند صوفي نظام الدين فقير تولد ٿيو. آخر حياتيءَ ۾ فقير، ڳوٺ مينهڙي تعلقي عمر ڪوٽ مان، سرطان سوڍن (هندن) مان ٽين شادي به ڪئي. انهيءَ شادي ڪرڻ سان فقير صاحب جي مرشد، شاهه قلندر جي اها پيشنگوئي به پوري ٿي ته ”بندو

۱) وڈونہ پر نئی و فرزند هو (محقق)

فرزند نہ پر پائنتی جو فرزند هو (محقق)

تنهنجون ٿي شاديون پيو ڏسي. ”آخري شاديءَ مان فقير صاحب جن کي ٻه فرزند صوفي شهاب الدين فقير ۽ صوفي عبدالعلي فقير ڄاوا. فقير صاحب جا فرزند وقت جا مشهور اهل دل درويش ٿي گذريا آهن. جن مان صوفي بايزيد فقير ۽ صوفي شهاب الدين فقير جو شعر به هٿ اچي ٿو. جن مان فقير کان پوءِ هن درگاه تي صوفيائي شعر - شاعريءَ جو سلسلو جاري رکيو. صوفي فقير جا فرزند هڪٻئي کان وڌيڪ صاحب صدق و صفا هئا. سندن حالات پڙهندي چوڻو پوندو ته ”اين خانه هم آفتاب است“. اسين هيٺ مختصر فقير صاحب جي فرزندن جي سوانح جا هٿ آيل واقعات ڏيون ٿا.

1. صوفي بايزيد فقير:

”صوفي بايزيد، 1226 هجري ڌاري جهوڪ شريف (ميرانپور) ۾ تولد ٿيا. پاڻ صوفي ابن صوفي ۽ شاعر ابن شاعر هئا. کين گهڻو ڪري ”بايزيد“ جي بجاءِ ”باجيد شاه“ جي نالي سان سڏيندا هئا. کين ظاهري تعليم سان گڏ باطني تعليم پڻ عطا ٿيل هئي. سندن انتقال والد جي وفات کان ڇهه مهينا پوءِ، سال 1266 هجريءَ ڌاري جهوڪ شريف ۾ ٿيو. اتان، سندن وصيت موجب، سندن نعش مبارڪ آڻائي، ڳوٺ صوفي فقير ۾ سندن پيءُ (ابوالحسن) ۽ والد (صادق فقير) جي مزارن جي وچ ۾ سپرد خاڪ ڪئي وئي. شاعري سندن ورثو هئي. پر پاڻ لک ۾ شاعري ڪندا هئا، ان ڪري ئي سندن شعر ايترو مشهور ۽ ظاهر ڪو نه ٿيو. صوفي بايزيد سڀ کان پهريون، پنهنجي والد جو لائق ۽ فائق سجاده نشين هو. جيتوڻيڪ سندن گادي نشينيءَ جو عرصو تمام مختصر رهيو. وفات وقت کين ڪو نرينو اولاد نه هو. فقط هڪ دختر نيك اختر هئي. جيڪا مشهور زميندار صوفي محمد هاشم سومري جي والد ماجده هئي. بايزيد فقير جي ڪلام جو نمونو پيش ڪجي ٿو:

هيءَ دل ماندي، پنهنجي يار پيارل ٻاجهون.

ڪاري هن ڪن ۾ ارادي آندي..

اديون عشق عجيب جي، برهه ۾ آهيان باندي..

مان مونکي ڪن پرين، وره کان واندي..

بحر ۾ ”بايزيد“ چئي، ڪنگ ٿيندا اچي ڪانڊي..

لئون لائي ويا، پوري ماءَ، جيڃا منهنجي جيءَ ۾!
 وٽيون وهه گاڏيون، ڏکيءَ کي ڏيئي ويا...
 آڏيءَ اٿي ويا مٽيءَ کان، جوڳي پنهنجي (؟) جا...
 اوسيئڙي ان جي اديون، چريءَ چاڪ چڪيا...
 ”بايزيد“ برهه مان، ڏونگر مون ڏوريا...
 (وٽجارن وايون، ”مرتب عبدالڪريم پلي، ص 22_24)

2. فقير صوفي ابوالحسن:

هي فقير، صادق صوفيءَ جو ٻيو نمبر فرزند هو. جهوڪ شريف ۾ تولد ٿيو ۽ اهر شريف ۾ وفات ڪيائين. سندن وفات فقير صادق جي حياتيءَ ۾ ٿي. سندن رحلت صادق فقير لاءِ صبر آزما حادثو هئي. فقير ابوالحسن جي مزار فقير صاحب صادق جي روضي ۾، سندن پاسي ۾ آهي. هي فقير شاعري ڪندو هو يا نه، اهڙي معلومات ڪا نه ملي آهي، ۽ عارف شاعر جي فرزند هئڻ ڪري شاعري سندن گهر جي شئي هئي ۽ اها ڪائن وڏي ڳالهه به ڪا نه هئي. هن فقير کي ذڪر ۽ فڪر جي تلقين پنهنجي والد بزرگوار کان ملي هئي، ۽ زهد و عبادت، ذڪر و فڪر ۾ سندن والد جو بي مثال پيرو هو. شادي ڪرڻ کان اڳ ۾ سندن انتقال ٿيو تنهن ڪري سندن ڪوبه اولاد جهڙو نشان ڪونهي، باقي سندن نالو هن فاني دنيا ۾ لافاني آهي.

3. حضرت صوفي نظام الدين:

حضرت صوفي فقير نظام الدين جي ولادت باسعادت ڳوٺ اهر شريف جي اڀرندي (هاڻوڪي صوفي فقير) ۾ ٿي. پاڻ فقير صاحب صادق شاه جو ٽيون نمبر فرزند دلبندها. فقير صادق جو سڀني فرزندن کان هن سان گهڻو پيار هو ۽ هر وقت کين خوش ۽ آرام سان رکڻ پسند ڪندا هئا، تنهنڪري ظاهر آهي ته شفقت پدري جي بارش هن فقير تي گهڻي وئي. ذڪر ۽ فڪر جي تلقين ۽ هدايت به پنهنجي والد بزرگوار کان هين. سندن دل بنسبت ٻين ڀائرن جي، فقيريءَ ڏانهن گهڻو مائل هوندي هئي. اهو سندن والد بزرگوار جي خاص محبت ۽ نظر ڪيميا اثر جو ئي نتيجو هو. نظام الدين کي ظاهري تعليم قرآن شريف ۽ معمولي سنڌيءَ تائين هئي. پر باطني علم ۽ عرفان جي مٿن ججهي پالوٽ ٿيل هئي. هي فقير هڪ

صاف دل صوفي، عارف ۽ وسيع النظر انسان هو. ان سان گڏ، وقت جو واصل بالغ بزرگ ۽ هزارن مريدن جو مرشد به هو. جهوڪ شريف جي موجوده سجاده نشين جناب ارشاد عباس ”رند“، جي پڙ ڏاڏي ميان عبدالستار جو¹ مرشد هو. فقير صاحب صادق جي وڏن فرزندن، ابو الحسن (جنهن صادق فقير جي حياتي ۽ ۾ وفات ڪئي ۽ صوفي بايزيد فقير (جنهن جو وصال فقير صادق جي رحلت کان ڇهه مهينا پوءِ ٿيو)، جي راه رباني وٺڻ کان پوءِ، صوفي نظام الدين پنهنجي والد جي گاديءَ تي ويٺو. اڄ تائين سندن اولاد، فقير صادق جو سجاده نشين آهي. نظام الدين صوفي متعلق ٻڌجي ٿو ته پاڻ شاعر هئا، پر سندن شعر جو نمونو اڃا هٿ اچي ڪونه سگهيو آهي. فقير نظام الدين جي وفات ڳوٺ صوفي فقير ۾ ٿي. سندس مزار صوفي صادق فقير جي دوضي جي سامهون تعمير ٿيل تاجر شريف ۾ آهي. فقير صاحب نظام الدين کي ٽي فرزند هئا: 1_ فقير علي بخش 2_ فقير صوفي سليمان 3_ فقير حاجي محمد رح.

صوفي علي بخش جو اولاد صوفي صادق جو سجاده نشين رهندو ٿو اچي. هن وقت صوفي علي بخش فقير جو پوٽو² حضرت صوفي خدا دوست فقير درگاه صادق فقير صوفي جو سجاده نشين آهي. فقير صاحب کي ٽي فرزند آهن، سندن وليعهد جو نالو صوفي نبي بخش آهي. صوفي خدا دوست جي فيض کي شل حق تعاليٰ گهڻو وقت قائم ۽ دائم رکي. (آمين) 2_ صوفي نظام الدين جو پيو فرزند فقير سليمان اولاد وفات ڪري ويو. 3_ صوفي حاجي محمد فقير کي ٻه فرزند هئا: 1_ حضرت صوفي قلندر بخش شهيد (شهادت: 1930ع) ۽ 2_ صوفي روشن الدين فقير مرحوم (وفات 1950ع). صوفي قلندر بخش ”شهيد“ وقت جو مشهور ”اهل حق“ فقير ۽ علم دوست شخص ٿي گذريو آهي، فقير کي تصنيف ۽ تاليف جو شوق هو سندن هڪ ٻه تاليف به آهي، فقير ڪڏهن ڪڏهن شعر به چونڊو هو. فقير کي فقط هڪ فرزند صوفي شمس الحق هو جو هن دنيا ۾ پنهنجي هڪ دختر نيڪ اختر يادگار ڇڏي وفات ڪري ويو معصوم حال حيات آهي، فقير قلندر بخش جي ”سوانح“، ”معمور يوسفائي“ لکي آهي، جيڪا غير مطبوع آهي، فقير صاحب جي

¹ ڪن اهم روايتن موجب صوفي عبدالستار مرشد نه پر همعصر هوس (محقق)

² صوفي خدا دوست فقير وفات ڪري ويو ۽ هن وقت سندس فرزند نبي بخش سجاده نشين آهي (محقق)

وڌيڪ احوال لاءِ سه ماهي مهراڻ 1957ع پرچو 3 ۽ 4 "سوانح نمبر" ص 324 ڏسڻ گهرجي.

صوفي روشن الدين "روشن" به پنهنجي پاءُ وانگر گهڻو مشهور ٿي گذريو آهي: فقير شاعر به هو ته اديب ۽ صاحب تصنيف به، مقرر به چڱو هو ته سياح به، سندن اڪيلو فرزند صوفي ذوالفقار علي فقير، مجذوبي حالت ۾ اڃا حيات آهي. فقير ذوالفقار عليءَ جي شادي سندن مائٽن ڪرائي آهي، جنهن مان کين ٽي فرزند به آهن. فقير صاحب جي سڀ کان وڏي فرزند جو نالو روشن الدين فقير (المعروف صوفي فتح علي) آهي. ٻيو نمبر شمس الحق (عرف سڪندر - وفات: 1997ع)، ٽيون نمبر صوفي رفيق، چوٿون نمبر ¹ صوفي احمد رب شل هن خاندان کي اهل اولاد سميت هميشه خوش رکي! فقير روشن الدين "روشن" صوفي صاحب جو وڌيڪ احوال ۽ ڪلام جيڪڏهن ڪو صاحب پڙهڻ گهري ته کيس جناب حضرت مخدوم زمان صاحب طالب الموليٰ جو ڪتاب "يادرفتگان" ۽ عبدالڪريم پلي صاحب جو ڪتاب "وڻجارن وايون" ڏسڻ گهرجي.

4. صوفي شهاب الدين رح:

جناب حضرت مرحوم شهاب الدين، صوفي صادق جو چوٿون فرزند هو. پاڻ سال 1244ع هجريءَ ۾ اهر شريف ۾ تولد ٿيا ۽ 1308هـ ۾ وفات ڪيائون. سندن مزار مبارڪ سندن آبائي مقام "صوفي صادق فقير" ۾ آهي. کين ذڪر پنهنجي والد ماجد کان مليل هو ۽ شاعري ۽ درويشي کين ورثي ۾ مليون. سندن اولاد مان صوفي جلال محمد پنهنجي وقت جا مشهور شخص ٿي گذريا آهن. هن وقت سندن اولاد مان صوفي غلام محمد ۽ صوفي طالح محمد "ناز"، هن وقت جا باوقار زميندار آهن. سندن ڪلام تمام ٿوري انداز ۾ ٻڌجي ٿو. سندن دستياب ٿيل ڪلام جو نمونو هي آهي:

درد بنا آهي ڪوڙي بات: ذات نه ڄاڻان ڪير آءُ آهيان!

پاڙي اسانجي پهچيون، ڪر به اسان سان چات...

اوڪي ويل اسان سان مرشد، هجي هميشه سات...

هادي ويل هلڻ جي، مون کان ڪلمو چوائڻ وات...

"شهاب الدين" ڪرين سو ڪري وڻ، ڦٽڻ تي آپريات...

بيونہ رکج مال، رکج نالودل پر هر دم!
 تڙي ڪڍج دل منجهان تون، هو جو خام خيال...
 هيڪڙائيءَ کي هڪ ڪري، دوئيءَ جو ڪڍج دال...
 ويهه پاڙي پرين جي، تان رچي ٿئين لال...
 "شهاب الدين" تي ڪندو مرشد، پلو سونهارو پال...
 صدي صدي، جاني، آهيان اصل کان تنهنجي گولي!
 اصلئون ڏنڙي ماءُ مون کي هئي، درد پريان جي لولي...
 گلا غيبت لوڪ جي آڏو جهلي آهي مون جهولي...
 ناتي پنهل جي سسئي ويچاري، رندن پر هئي رولي...
 "شهاب الدين" کي، مرشد سائين، مٺي وٺي تنهنجي ٻولي...

مومل ساڻ ماڻا، يار راڻا! ڪر مرسڻ جا،
 ڪر هو ڪاهي ڪاڪ تي، پرين ڪر مڙچاڻا...
 توريءَ مير ميندرا، وه ٿيا هي وهڻا...
 دريان ٿي ڏوڙير جي، ٿيڙا پلنگ پراڻا...
 "شهاب الدين" چي، توريءَ اڱڻ جا راڻا، ڪنول ڪماڻا...

(وڻجان واپون، ص 25_26_27)

5. صوفي عبدالعلي فقير:

صوفي عبدالعلي فقير، صوفي شهاب الدين جو سڳو ڀاءُ ۽ فقير صاحب صادق جو آخري ۽ پنجون فرزند هو. سندن ولادت ڳوٺ صوفي فقير ۾ ٿي، ۽ وفات پنهنجي وڏي ڀاءُ صوفي شهاب الدين جي حياتيءَ ۾ ٿي. پاڻ پنهنجي مائٽائي مقام ۾ مدفون آهن. فقير صاحب کي ٻه فرزند، فقير حسين علي ۽ فقير خير محمد صوفي هئا، جيڪي پنهنجي وقت جا اهل دل فقير ٿي گذريا آهن. فقير حسين عليءَ جي اولاد مان سندن پوٽو، فقير محمد زمان، تخلص "مجدوب"، ۽ فقير بهادر علي وغيره موجود آهن، ۽ صوفي خير محمد جي اولاد مان سندن فرزند، فقير ستار بخش ۽ فقير ڏاتار بخش، وقت جا معزز ۽ تعليم يافته زميندار شمار ٿين ٿا. فقير ڏاتار بخش کي

شعر - شاعري به پنهنجي والد کان ورثي ۾ مليل آهي، جيڪو چڱو شاعر به آهي. فقير عبدالعلي مائتن جي پيرويءَ تي هلندڙ نهايت نيڪ صفات، عابد ۽ زاهد، صوفي باصفا هو. سندس شعر هت ڪونه ٿو اچي، شايد سندس توجهه ان طرف خير ڪونه.

مريد ۽ طالب:

حضرت صوفي رح جي مريدن ۽ معتقدن، خليفن ۽ طالبن جو تعداد سون ۽ هزارن کان به مٿي ٿيندو. ڪئين حق جا طالب هن اهر جي آديسيءَ کان فيض پرائي، پنهنجي روحاني زندگيءَ کي تابنده ۽ درخشنده ڪري، دنيا ۽ عقيبي جي ڀلائي ۽ بهتري حاصل ڪري ويا، جن جو پورو ڪاٿو ڪٿڻ نه رڳو مشڪل مسئلو آهي، بلڪ محال به آهي. ان سان گڏ سندن سمورن خليفن ۽ طالبن جو احوال قلمبند ڪرڻ ته ان کان به محال آهي. صوفي صادق جي طالبن ۽ مريدن ۾ ڪي اهڙا فقير به هئا، جيڪي روشن ضمير درويش هجڻ سان گڏ، سني معيار جا صوفي شاعر به هئا. جهڙوڪ: 1. سندن مرشد زادو ۽ مريد صوفي ابراهيم شاه، 2. فقير ڪرم علي ڪورڪاڻي، 3. صوفي سرهو حجام، 4. ڀڳت رامچندر، 5. مراد فقير ڪنڊڙيءَ وارو؛ انهن فقيرن ۽ شاعرن کان سواءِ، 1. نانگو شاه (لاڙ طرف)، 2. اڃيو ساڌ، 3. فقير اميد علي لغاري، ۽ 4. هريپائي ڀڳتيائي وغيره به صوفي صادق جي مشهور اهل دل طالبن مان ٿي گذريا آهن. هنن جو شعر ڪونه ٿو ٻڌجي، شايد شاعريءَ ڏانهن سندن توجهه ڪونه هو. فقير اميد علي لغاري ۽ نانگي شاه لاڙواري جو احوال هت ڪونه ٿو اچي، باقي مٿي ذڪر ڪيل صادق فقير جي طالبن ۽ مريدن جو دستياب ٿيل احوال اختصار سان هيٺ پيش ڪجي ٿو:

1. صوفي ابراهيم شاه فقير:

حضرت صوفي ابراهيم شاه ¹ ابن مخدوم صوفي فضل الله شاه عز شاه قلندر ² جو شمار صادق فقير جي وڏن خليفن ۽ طالبن ۾ ٿئي ٿو. هي فقير صادق جو مرشدزادو به هو ته مريد به. صوفي ابراهيم جي ولادت ۽ وفات جون تاريخون ۽ سال معلوم ٿي ڪين سگهيون آهن. صوفي ابراهيم شاه اڃا عمر ۾ ننڍو هو ته سندس والد ³ مخدوم فضل شاه قلندر جو انتقال ٿي ويو تنهنڪري ذڪر ۽ فڪر جي هدايت ۽ اجازت صادق فقير کي، پنهنجي مرشد هئڻ ڪري والد جي جاءِ تي سمجهندو هو صادق پنهنجي مرشدزادي جي ذهني ۽ روحاني ديني ۽ دنياوي پرورش ۽ پالنا هڪ لائق ۽ فائق استاد، مرشد بلڪه والد وانگر ڪئي. دنياوي ۽ اخروي زندگيءَ جي هر ڪنهن ڌڪي مرحلي ۾ صادق فقير ابراهيم شاه جي رهنمائي ۽ رهبري ڪندو رهيو. صوفي ابراهيم شاه جي شادي به صادق فقير تجل شريف وارن بزرگن مان ڪرائي، پر افسوس ته ابراهيم شاه صادق فقير جي حياتي ۾ ئي بي اولاد وفات ڪري ويو. ابراهيم شاه جي وفات صادق فقير جي حياتيءَ جو جانڪاه ۽ خونچڪان حادثو هو. هڪ طرف هي پنهنجي محبوب مريد ۽ مرشدزادي کان محروم ٿي ويو ته ٻئي طرف هن وفات حسرت آيات سان سندن مرشد فضل شاه قلندر جي نسل جو سلسلو هميشه لاءِ دنيا مان ختم ٿي ويو ۽ جهوڪ شريف، جيڪا سنڌ ۽ هند ۾ روحانيت ۽ تصوف جو مرڪز هئي تنهن جي عارفاڻي گادي پنهنجي اصلي عارف گادي نشين کان وانجهي رهي، تنهن کي به ڪنهن لائق ۽ عارف سجاده نشين ڏيڻ جو انتظام ۽ اهتمام صادق فقير کي ڪرڻو پيو ۽ پاڻ ميان عبدالستار اول ⁴، جيڪو صوفي ابراهيم شاه جو ⁵ حقيقي مامو ۽ اهل دل ۽ لائق انسان هو تنهن کي جهوڪ

¹ صوفي ابراهيم شاه جي والد جو نالو صوفي عزت الله شاه "سخي پير" هو (محقق)

² سندس والد جو نالو مخدوم فضل الله شاه قلندر نه پر عزت الله شاه هوس (محقق)

³ سالو هو (محقق)

شريف جي گادي حوالي ڪيائون. صوفي ابراهيم شاه هڪ سٺو صوفي شاعر به هو. سندن سنڌي ۽ سرائڪي زبان ۾ بيت ۽ ڪافيون هت اچن ٿيون. جنهن ۾ پاڻ پنهنجي نالي جي بجاءِ، ”فقير“ تخلص طور استعمال ڪري ٿو. هڪ سرائڪي ڪافي ۾ پنهنجي مرشد صادق جي فيض ۽ هدايت جو هيئن ذڪر ڪري ٿو:

”صادق“ سا جن مينن مليا، جنهن نال فضل الله ڏا رليا.
نال ”فقير“ ڏي ڪرم ڪرايا، بات عجب بتايا يار

صوفي ابراهيم شاه جي هت آيل ڪلام مان ڪجهه ڪلام نموني طور هيٺ نقل ڪجي ٿو:

جي جا جوڳي ڪائي ذات، روندي مون نه رهن ٿارات،
وِجَن پُٺَ سَنياسِي سَنبريو.
ناد، سڱيون، سنڪ سور جا، ورهه وڃايو وير اڳين وات،
چَت ڪَري وِڃا چوريءَ چريو.
آءُ هتني هوسا جهر هليا، پر هه ڦٽي پريات،
اڪڙيون روئَن آب پريو.
ڦوڙائي ۾ ”فقير“ چئي، ڏک ڏئي ويا ذات،
سبق سنياسين سور جو وساريو.

مون کي ساڻي نين نه ساڻ، آءُ نمائي ٿي مران!
ڪاٿو پنيور سچ ٿيو هاڻ ويهان ڪنهن ڪاڻ....
مون کي چني رات هليا، رتيءَ رات ره هاڻ....
پيئي آهي پيرين جي، لڪن ۾ لاڏاڻ....
جڏي مارن جيلين، آريچي ام هاڻ....
ڦوڙائي ۾ ”فقير“ چئي، هي هي ڪنديون هاڻ....

جس نون آپ جگايا يار. عشق انھان مر پايا يار!
 هر ڪو آڪي واصل ٿيو ان. شال جگان جُڳ دائم جيو ان.
 پاءِ پيالاً وحدت پيو ان. نفس ڪنھن نہ نمايا يار!
 دل دي اندر طلب جنھن ڪون. خوش نہ آري لوڪ انھن ڪون.
 ڪول نقاب شتاب تنھا ڪون. ڍول ڳلي ڳل لايو يار!
 سرڪاٽ جدا ڌڙ ڌار جو رهندي. مردان موت انھن ڪو ڪهندي.
 ڪل. قلب دي سي ئي لهندي. جيتائي مر جايا يار!
 ”صادق“ ساجن سانون مليا. جنھن نال فضل الله ڌار ليا.
 نال ”فقير“ دي ڪرم ڪرايا. بات عجيب بنايا يار!

2. ڪرم علي فقير ڪورڪاڻي:

ڪرم علي ڪوٽڙي شهر جو ويٺل هو سندس ولادت، سال 1186ع
 هجريءَ ڌاري ڪوٽڙيءَ ۾ ٿي. پاڻ ذات جو ڪورڪاڻي بلوچ هو صوفي صادق ^ح جو
 هڪ دفعي ڪوٽڙيءَ طرف مريدن ۾ ويڙ ٿيو جتي ڪرم علي فقير جي صادق فقير
 سان پريت جو پلڪه اهڙو ته اٽڪي ويو جو مرڻ تائين صادق فقير ^ح جو در نہ
 مٽيائين. صادق فقير جن جڏهن ڪوٽڙيءَ کان سفر ختم ڪري ڳوٺ آيا، تڏهن
 ڪرم علي فقير به ساڻن گڏ اهر شريف اچي رهيو. مرشد جي نيڪ نظر سان هن
 فقير روحانيت ۾ چڱو مرتبو ماڻيو. ۽ شاعر به ٿي پيو. سندس ڪرامتن جا ڪئين
 قصا مشهور آهن. دل جي صفائيءَ، ضمير جي روشنائيءَ ۽ بلند نظريءَ جي ڪري
 سندس شمار صادق فقير جي وڏن طالبن ۾ ٿئي ٿو. صادق فقير جي وفات کانپوءِ،
 سندن مزار جو مجاور ۽ بهاريدار ٿي رهيو. پر موت فقير کي مرشد جي اها خدمت
 هڪ سال به مس ڪرڻ ڏني. آخرڪار 1266ھ ڌاري راه ربابي اختيار ڪيائين.

سندس قبر صادق فقير جي روضي جي اڳيان، تاجر شريف ۾ آهي، جنهن ۾ صادق فقير جي اولاد جون به قبرون آهن.

فقير ڪرم علي ڪورڪاڻيءَ جي ڪلام ۾ بيت ۽ ڪافيون آهن. جيڪي صوفيانہ تعليمات ۽ اخلاق جي زيور سان سينگاريل آهن. سندس ڪلام، صادق فقير جي سڀني طالبن جي ڪلام جي مقابلي ۾ گهڻي کان گهڻو هٿ آيو آهي. فقير جي هڪ ڪافي ۽ چند بيت مطالع فرمايو:

ڪافي

ڪڏهن ڪيائون ڪينڪي، هي جو ويس وڌائي،
سامي ويٺا صبر ۾، وو مٿائي وائي...
بڪون ڏنائون بدن ڪي، خوش نه ٿيا ڪائي...
”ڪرم علي“ لاهوتي نه لرزيا، جي ڪنڌ تي ڪاتي آئي...

بيت

اڪين اوڏا سڀرين ڏسڻ ڪنڌان ڏور
”ڪرم علي“ ڪيچن جي، ماريں ان مذڪور
وچان ٿي وهلور ايءُ پروڙي ڳالهڙي

لنگهه لقاڙ، ڪاڙڙي! دونهان ڪيم دکاءِ،
واڳي ويهه وحدت سان، وٺ صبر جوتون ساءِ
ڏک وسائج ڏيل ۾، جيئري جان جلاءِ،
پڌي سندروسچ جو، پر ۾ پاڻ پچاءِ،
تڏهن ڪل پوئي ڪاءِ قلب اندر ”ڪرم علي“ چئي.

طالب چائين پاڻ کي، تـ بـڪ سان رڪج ڀر،
ڪيچين لاءِ "ڪرم علي" چئي، جال وهائج جر،
مٿي مارڳ مرتـ سيهي مان سون ٿئين!

عادتون آديسن جون، اهڙيون ئي آهن،
عشق سڀني آڳ سان ٿا. جيءُ ڪي جلائين،
واڳيا وتن وحدت سان، ڳجهه ۾ ڳالهائين،
هو خوديءَ کي ڪائين قلب اندر "ڪرم علي" چئي.

3. ڀڳت رامچندر:

ڀڳت رامچندر ذات جو لهائو (هندو) هو ۽ ڳوٺ "چر" تعلقي ساماري ضلعي ٿرپاکر جو رهاڪو هو. سندس ڄم اٽڪل 1765 ع ڌاري انهي ڳوٺ ۾ ٿيو. هن ڀڳت جي طبيعت ننڍ پڻ کان ئي ڀڳتيءَ ڏانهن مائل هئي، سو جوانيءَ ۾ قدم رکندي ئي اچي صوفي صاحبن جو مريد ٿيو. پنهنجي نيڪ نيتي، اندر جي اجرائي ۽ جهد جي ڪري صادق فقير جي ٽن "ڪبير خليفن" مان هڪ هو. ظاهري طرح ته ڀڳت هندو هو. پر نماز جا پنج وقت پڙهندو هو ۽ مراقبو ڪندو هو. گهٽ ڪاٺ، ٿورو سمهڻ ۽ محنت مزوري ڪرڻ سندس خاص عادتون هيون. سندس معاش جو ذريعو گهور ڪرڻ هو. ڏينهن جو گڏه تي معمولي وڪر وجهي ڳوٺن ۾ وڪڻڻ ويندو هو ۽ رات جو اچي مرشد جي حاضري ڀريندو هو. ڪڏهن ڪڏهن ته گهور جي سانگي پري وڃي نڪرندو هو. حالانڪ صادق جو فقير ٿاڻو گنج ۽ ننگر اٽڪل هو ۽ ڀڳت جيڪڏهن گهور ڇڏي فقير صاحب وٽ وهي رهي ها. ته به کيس کاڌو ۽ ڪپڙو پيو ملي ها، پر ڀڳت جي طبيعت محنت ۽ مزوري کان سواءِ مفت جي ماني ڪاٺ تي ڪڏهن به راضي نه ٿي. هن ڀڳت جي وسيع المشربيءَ ۽ سخاوت جون ڪئين ڪهاڻيون ۽ حقيقتون پيون پڌجن. ڀڳت رام چندر هڪ

بيواه، سيد خاتون جي آڙيءَ جي وقت ۾ جيڪي خدمت ڪئي، اها بي مثال هئي. هن جي انهيءَ نيڪيءَ، سخاءِ خدمت جو داستان ڪجهه طويل آهي. تنهنڪري ان جي بيان کان پاسو ڪريون ٿا. ڀڳت رام چندر صادق فقير جي وفات کان پوءِ ٽي سال حيات رهيو. 1851ع ڌاري پرلوڪ ٻڌاريو. ڀڳت صاحب سنڌي جو شاعر به هو ۽ ڪڏهن ڪڏهن جوش ۽ جذبات ۾ اچي بيت ڏيندو هو. سندس بيت سادا ۽ سواڊي آهن. ڀڳت ظاهري طرح هو ته هندو پر سندس ڪم ۽ خيال مسلمانن وارا آهن. ڀڳت رام چندر جي هٿ لڳل ڪلام مان ٻه بيت ملاحظه ٿين!

ڪلمو وڌي قرب مان، پائي ويٺو پير.
اها راهه ”رام چندر“ چئي، آهي پيغمبري پير.
گروءَ سندنو گهر، آهي اندر جي اوطاق ۾

ڪلمي سڀ ڪوريا، خواجا، نبي ۽ شاه.
لڳن رنگ ”رام چندر“ چئي، اندر ٿيا اجهڻا.
پڇي سڀئي پاءُ، نسوروئي نوري ٿيا.

4. سرهو فقير حجام:

فقير سرهو حجام ڳوٺ غلام نبي شاه تعلقي ساماري جو رهواسي هو. سندس جنم جو سال اندازي موجب 1775ع آهي. سرهو فقير طبعاً سنجيدو ۽ نيڪ انسان هو. سندس ڏندو هو حجامت ڪرڻ، فقير صادق صوفيءَ جي غلام نبي شاه جي سيدن ۾ اچ وڃ هئي. هڪ دفعي فقير صادق مذڪور سيد جي مهمان جي حيثيت ۾، سندن اوتاري ۾ لٿل هو، ته سيدن فقير صاحب جي سنوارت لاءِ فقير سرهي حجام کي گهرايو. سرهو فقير سيدن جو حڪم پڇندي ئي فقير صاحب جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ فقير صاحب صادق جي سنوارت شريف ڪيائين، سنوارت ڪندي، چون ٿا ته فقير صاحب صادق سرهي فقير ڏانهن نهايت ئي غور

۽ خوض سان چٽائي ۽ چيتي نهاريندا رهيا، ۽ سنوارت جو ڪم ختم ٿيڻ تي صادق فقير سرهي کي مخاطب ٿي فرمايو ته ”سرها ڇڏي پاني، ته مليئي ماني!“ چوندا آهن. انڌو گهري الله کان هڪ اک، پر جي به ملنس ته ڇا ڪبي، سرهو فقير ته فطرتاً ئي انهيءَ فقير جو طالبو، سو جڏهن فقير صاحب صادق جي سيدن جي ڳوٺ مان روانگي ٿي، تڏهن هي به سونهاري سنگ سان ساڻ ٿي اچي اهر شريف جو آڏيس ٿيو. مرشد جو فيض هن مريد تي گهڻو رهيو جنهنڪري سرهي فقير جو شمار صادق جي برڪ خليفن ۾ آهي، ۽ خود سرهي فقير جا به هزارين مريد ٻڌجن ٿا. فقير صادق کان ڪن طالبن پڇيو ته ”سرهي فقير جي روحاني منزل متعلق ڪجهه اسان کي ٻڌايو.“ جنهن جي جواب ۾ صادق فقير چيو ته ”ابا، سرهو ترهو آهي، گهڻن کي تاريندو.“ هڪ ٻئي دفعي جي ڳالهه ٿاڪن ته صادق فقير جي رهاڻ ۾ حاضر فقرا (هندو ۽ مسلمان) ۾ اچي ڪبير پڳت جو ذڪر نڪتو. فقراءِ ڪبير پڳت جي ساراهه جا ڍڪ ڀرڻ لڳا ۽ چيائون ته ڪبير پڳت وڏيءَ منزل وارو صاحب هو. آخر فقير صادق کي عرض ڪيائون ته ”قبلا، اوهين راءِ ڏيو؟“ جنهن تي فقير، صادق فرمايو ته. ابا، ٿي ڪبير ته بندي جي مريدن ۾ موجود آهن.“ انهيءَ تي فقيرن عرض ڪيو ته ”سائين مهرباني ڪري انهن ٽن ڪبيرن جا نالا ٻڌايو.“ فقير صاحب چيو ته ”اهي آهن، سرهو فقير، ڪرم علي فقير، ۽ رامچندر پڳت.“ سرهو فقير، صادق جي وفات کانپوءِ به حياتي هو. فقير صادق جي وفات کان پوءِ اهر شريف کان جهوڪ شريف وڃي رهيو ۽ لاڙ طرف ئي وفات ڪيائين. سندس مزار ماتليءَ لڳ، مگرين جي ڳوٺ ڀرسان آهي. اهو مقام ”سرهي فقير جو مقام“ سڏجي ٿو. سرهي فقير جو گهڻو ڪلام هٿ اچي ٿو. سندس هڪ سنڌي ۽ هڪ سرائڪي ڪافيون پيش ڪجن ٿيون.

آئون قربان ٿيان تن تان، مهر ڪري جي مون وٽ آيا!
تن طنبورو ڪري اڳيان ان جي، مون وڃت سڀ وڃايا...
ڪاڇ سڀيئي سريا سرتيون، ٿيڙا لاياسجايان...

”سر هو، چوي، ڙي سرتيون، پرين پال پلايا...

✱

ميڏي مارڻ خاطر ماهي، لالا، لاه دي فوج چڙهائي!
مر مرڻ ڪنن طالب اڳي، تسان هي راه ڪڙائي...
نڪانفسي نڪونان، نڪاهي لوج لڙائي...
ست سولان دي ”سرهي“ ڪون، ”صادق علي“ پڙهائي...

5. اڃيو ساڌ:

هي ساڌ ذات جو ميگهواڙ هو، ۽ سندس جنم، سال 1768ع ۾، ڳوٺ صوفي فقير ۾ ٿيو هن ساڌ جو شمار صادق فقير جي وڻندڙ طالبن ۾ ٿئي ٿو. هي ساڌ دنياوي ڌنڌن کان تارڪ ۽ فارغ ٿي، سڄي حياتي مرشد جي خدمت ۾ رهيو. جهد ڪٽيندڙ، مراقبي ۽ ذڪر فڪر ۾ گهڻو وقت گذاريندو هو. مرشد جي باجهه ۽ مهرباني مٿس گهڻي رهي. قربانيءَ ۽ ايثار جو مادو ۽ استقامت، ساڌ صاحب ۾ تمام سرس هو. سندس هڪ قربانيءَ جي ڳالهه مشهور آهي. سال 1940ع ۾، ملڪ ۾ ڪا اهڙي اچي بيماري پيئي، جنهن ڳوٺن جا ڳوٺ ناس ڪري ڇڏيا. بيماريءَ جا اهي راڱا ڏسي، اڃيو ساڌ پنهنجي مرشد صادق فقير جي خدمت ۾ حاضر ٿي عرض ڪيو ته ”قبلا، ملڪ ۾ هن بيماريءَ تباهي آڻي ڇڏي آهي، ۽ اوهين اڃا ماڻ ۾ ويٺا آهيو، ڏٺيءَ جي درگاه ۾ دعا گهرو ته بيماري دفع ٿئي.“ ساڌ جي انهي سوال تي صادق فقير فرمايو ته ”ابا، بيماري دفع ڪرڻ لاءِ قربانيءَ جي ضرورت آهي، هڪڙو سر ٿو ڪڍي، سو تون ڏي يا آئون ڏيان.“ انهيءَ تي صاحب چيو ته ”سائين، توهان جي ملڪ ۾ ماڻهن کي گهڻي ضرورت آهي، خدا ڪري اوهان جي عمر خضري هجي، باقي مونکي اجازت ڏيو، آءٌ سر ڏيان.“ تنهن تي فقير صادق چيو ته ”اها مرضي اٿئي ته سنو، پر پهرين وڃي ماءُ کان موڪل وٺي اچ، اهو سٺي اڃيو ساڌ مرشد جي ارشاد جي تعميل ۾ پنهنجي والد جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ۽ ساري حقيقت کيس ٻڌايائين، جنهن ساڌ جي

مرضي تي خوشيءَ جو اظهار ڪيو ۽ گرم پاڻي، تيل ۽ مٺ تيار ڪري ڏنائين ته پهرين غسل ڪري صاف ٿئي، پوءِ پلي وڃي قرباني ڏي. ساد صاحب گهران تيار ٿي اچي مرشد کي خوشيءَ جي خبر ڏني. ساد جي حقيقت ٻڌي، صادق فقير جن پاڻ اتان اٿي، اچيو ساد جي والده وٽ انهيءَ اجازت جي تصديق لاءِ ويا، ۽ وڃي ڪانئس پڇيائون. مائيءَ جواب ۾ چيو ته ”سائين، مون پنهنجي پٽڙي کي خوشيءَ سان قرباني ڏيڻ جي موڪل ڏني آهي.“ اتان کان فقير صاحب صادق جن سڌو اوتاري ۾ آيا، ۽ حاضر فقراءَ کي ذڪر ڪرڻ جو حڪم ڏنائون، ۽ اچيو ساد اتر ڏکڻ مٿو ۽ پير ڪري منهن اولهه طرف ڦيري چادر اوڍي سمهي رهيو، ٿوري دير کانپوءِ وڏي آواز سان ڪلم پڙهيائين ۽ سندس روح پرواز ڪري ويو. رب پاڪ جي قدرت، جوان قربانيءَ کانپوءِ بيماري ملڪ تان ٽري ويئي اچيو ساد جو آستان فقير خير محمد صوفيءَ جي اوطاق وٽ هو، جو پوءِ فقيرن ميدان ڪرائي ڇڏيو، هينئر اتي ڪوبه نشان ڪونهي، هن ساد جو شعر — شاعريءَ ڪرڻ ڏانهن توجهه ڪونه هو.

6. هري پاڻي پڳتياڻي:

هيءَ نيڪ صفت عورت، صادق فقير جي مريد ياڻي ۽ رامچندر پڳت جي ننهن هڻي، صوفي صادق فقير جن وٽ جيڪو به هندو فقراءَ ايندو هو انهيءَ جي کاڌي پيڻي جو انتظام هن مائيءَ جي حوالي هوندو هو. چون ٿا ته هن عورت جي طبيعت ننڍپڻ کان ئي پڳتياڻيءَ ۽ فقيريءَ ڏانهن مائل هئي، وڌيڪ فقيرن ۽ صوفين جون صحبتون ۽ مرشد جي مهر ٿي، تنهن ته هيڪاري رڱي رڱو ڪري ڇڏيس. پڳتياڻي صاحب جو معمول هوندو هو ته سڄي رات ويهي ذڪر ۽ فڪر ۽ مراقبي ۾ جاڳي گذاريندي هئي، ۽ اسر مهل فقير صاحب صادق جا ڏهن ڏيندي هئي، ۽ اولاد کي هميشه رات جو جاڳڻ جي هدايت ڪندي هئي ۽ چوندِي هئي ته ”ابا، سڄيون راتيون سمهيو هيرن ۽ جواهرن جو واپار وڃايو ڇڏيو ۽ رڱو ڏينهن جو ڪوڏين ۽ دمڙين جي واپار تي مٿا پيا آهيو جيڪو رڱو ڪوڏ ۽ فاني

آهي. هيءَ ڀاڳن پري ڀڳتيائي، سو سالن جي عمر مائي، 1779ع ۾ پرلوڪ پڌاري

وصال:

فقير صوفي صادق جن، 95 سالن جي طبعي عمر شريف کي رسي، 11- رمضان المبارڪ 1265ھ، مطابق 1848ع ۾، وچينءَ نماز مهل وصال فرمايو۔ انالله وانا اليه راجعون.

سندن رحلت پنهنجي ڳوٺ اهر شريف ۾ ٿي. فقير صاحب جي جسم خاڪيءَ کي، سندن وصيت موجب، انهيءَ ڳوٺ ۾ سندن فرزند ابوالحسن فقير جي مزار جي ڀر ۾ سپرد خاڪ ڪيو ويو جنهن جي مٿان پوءِ ڪن هندو مريدن روضو تعمير ڪرايو قبر جي اڏاوت سٺي آهي، ۽ هن وقت منجهس ٽي مزارون آهن. فقير صاحب جي درگاه عمرڪوٽ شهر کان يارهن ميلن جي مفاصلي تي، اولهه طرف آهي، ميرپور خاص کان هيءَ درگاه، اوڀر طرف، ٽيٽيهن ميلن جي مفاصلي تي ٿيندي ۽ ڍورو نارو ريلوي اسٽيشن ۽ شهر هتان کان چئن-پنجن ميلن جي پنڌ تي، اتر طرف واقع آهي. فقير صاحب جي وصال کي هن وقت (1965ع) 117 سال ٿي چڪا آهن، پر سندس درگاه اڄ تائين مرجع خلافت آهي. مخدوم گرهوڙي صاحب سچ فرمايو آهي ته ”مرد مرن ڪينڪي، مرن مردودا.“

ميلو:

صوفي فقير جي مبارڪ ياد ۾، ڳوٺ صوفي فقير ۾ سندن مزار پرانوار تي هر سال چيٽ مهيني جي يارهين تاريخ کان، ٽي ڏينهن، شايد شان ميلو لڳندو آهي، هي ميلو ”صوفي فقير جو ميلو“ جي نالي سان مشهور آهي ۽ ضلعي ٿرپارڪر جي قديم ميلن ۾ شمار ٿئي ٿو. حالانڪ هي ڪواهرڙو وڏو ميلو نه آهي، جهڙا ساڳئي ضلعي ۾ پٿوري يا رام جاڳي عرف عاليشير شاه جا ميلا آهن، پر پنهنجيءَ قدامت ۽ صوفين جي مرڪز هئڻ ڪري عوام ۾ مقبوليت حاصل ڪري چڪو آهي. ميلي ۾ ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ مان هر سال هزارين عقيدتمند ۽ مريد، پري پري جا صوفياءَ ڪرام ۽ فقراءَ ڪهي ۽ ڪشالا ڪري اچي صوفي صاحب جي مزار تي

سلامي پريندا آهن. ميلي ۾ رواجي واپار به ٿئي ٿو بازار به سينگار جي ٿي، ۽ اٺن ۽ گهوڙن جون ڊوڙون به ٿين ٿيون.

رڳون ٿيون رباب:

ميلي وارا ٿي ڏينهن، صبح جو سوڀرو درگاه جهوڪ شريف جي سجاڻي نشين ۽ صادق فقير جي گادي نشين جي موجودگيءَ ۾، قديم دستور ۽ مخصوص صوفياني طريقي موجب، روزانو هڪ روح پرور رقت آميز ۽ وجد آور سماع جي محفل ۾ منعقد ڪئي ويندي آهي، جنهن ۾ صادق صوفيءَ ۽ شاعرن جي سرور ۽ لاکيڙي لطيف جو ڪلام ڳايو ويندو آهي. ڳائڻا حضرات ته سمورو ڪلام صادق فقير جو ڪري ڳائيندا آهن، ۽ سندن خيال آهي ته صادق فقير جو ڪلام شاه صاحب جي ڪلام سان خلط ملط ٿي ويو آهي، پر اها سندن غلطي آهي. سماع جي محفل ۾ جيڪي سرڳايا ۽ پڙهيا ويندا آهن، انهن جي ترتيب ساڳي درگاه جهوڪ شريف جي ”راڳنامي“ واري آهي. جهوڪ شريف جي ”راڳنامي“ جي ترتيب هن طرح آهي:

- 1 - پهريون ڏينهن: ڏهر، وهاڳ، ۽ راتو رات: سامونڊي، ڪنڀات ۽ سهڻي.
 - 2 - ٻيو ڏينهن: رڀ، آسا، ۽ مارئي، رات: ڪلياڻ، ليلان - چنيسر، گهاٽو، ڪاموڙ، ڪارايل (ڪاريهڙ؟) ۽ بسنت.
 - 3 - ٽيون ڏينهن: ڏناسري، موڪي ۽ سارنگ، رات: سسئي، سورڻ، ڪيڏارو ۽ بلاول.
- مٿئينءَ ترتيب موجب صادق فقير جي درگاه تي فقط ڏينهن وارا راڳ صبح جو ڳايا ويندا آهن.

ادبي محفل ۽ ورسِي:

اسان سنڌين جي سرد مهريءَ، خاص ڪري پنهنجن شاعرن ۽ اديبن ڏانهن عدم توجهيءَ تي سنڌ جا ڪافي تذڪري نويس ۽ عالم ماتم ڪري چڪا آهن، ۽ واقعي ايئن چوڻ ۾ اديب ۽ شاعر حضرات حق بجانب به آهن. پر نهايت ئي افسوس جي ڳالهه آهي ته هن اهر جي آديسيءَ ۽ سنڌي ادب جي تاريخ جي اهم ڪردار صوفي صادق، تي ادبي دنيا ۾ تمام گهٽ لکيو ويو آهي ۽ کيس مطالع ته بنهه نه ڪيو ويو آهي. جنهن جو هڪ واضح ثبوت صادق فقير جي ڪلام جو شايع نه ٿيڻ به آهي، صادق صوفي شعر - شاعريءَ جي لحاظ سان جنهن قدر جولائق آهي، افسوس

ته سنڌيدانن سندس قدر اوترو ۽ شانائتو نه ڪيو آهي، وري به صد آفرين آهي چند انهن تذڪري نويسن کي، جن پنهنجي سرڪوشش وٺندي ڪجهه نه ڪجهه فقير صاحب جي حياتيءَ جا احوال ۽ ڪلام جو انتخاب ۽ ڪلام تي ٿورو گهڻو تبصرو پنهنجن تذڪرن ۾ ڏنو آهي، جيتوڻيڪ صحت ۽ جامعيت جي لحاظ سان اهو به مستند نه آهي، ته به غنيمت آهي، وري به جس جڳائي ”بزم ادب صوفي“ کي جنهن ٿورن سالن کان فقير صاحب جي ميلي وارن ڏينهن ۾ هڪ محدود ادبي محفل منعقد ڪرائي صادق فقير جي ورسِي ملهائڻ جو اهم ڪم ڪيو آهي، جنهن ۾ مقامي شاعر ۽ اديب، سگهڙ ۽ راڳيندڙ شريڪ ٿيندا آهن ۽ صادق صوفيءَ جي حياتيءَ ۽ پيغام تي مقالا ۽ شعر پڙهيا ويندا آهن ۽ راڳ جي رهاڻ ۾ پڻ سنورنگ ۽ رس پيدا ٿيندو آهي، جنهن ۾ صادق صوفي ۽ ٻين شاعرن جو ڪلام ڳايو ويندو آهي، ضرورت آهي ته صادق جي يوم وصال کي سندن شايدان شان ۽ وسيع پيماني تي ادبي رنگ ۾ ملهايو وڃي، انهيءَ موقعي تي ٻاهرين شهرن کان شاعر، اديب، سگهڙ ۽ موسيقار گهرايا وڃن، ته جيئن کين صادق فقير کي سمجهڻ ۽ مطالع ڪرڻ جو موقعو ميسر ٿئي.

صادق صوفيءَ جي شخصيت:

حضرت محمد صديق ”صادق“ صوفي رحه جي شخصيت هر لحاظ کان هم ڳير ۽ گونا گون، حڪيمانہ ۽ فقيرانہ صفات جي جامع ۽ عارفانہ ڪمالات جي حامل آهي. سندن شخصيت جي مطالعي کان سواءِ سندن شعر جو صحيح مطالعو ڪري نٿو سگهجي. هر ڪلام پنهنجي صاحب ڪلام جي تصوير هوندو آهي، تنهنڪري ان جو صحيح نموني مطالعو شخصيت جي مطالعي سان ئي ڪري سگهجي ٿو. صادق صوفيءَ جا حالات جيڪي مٿي لکجي آيا آهن، انهن مان سندن شخصيت تي ڪافي روشني پئي ٿي. سندن ڪلام سندن شخصيت جو آئينو ٿي آهي.

صادق هڪ ئي وقت مريد به آهي ته مرشد به، طالب به آهي ته مطلوب به، هڪ بيمثال ۽ وڏي شاعر هئڻ سان گڏ، صوفي باصفا ۽ روشن دل عارف ۽ مرد مومن به آهي، سندن معتقد مسلمان به آهن، ته هندو حيدارن ۽ مريدن جو حلقو به وسيع آهي. صادق جي صحبت، هدايت ۽ مجلس ۾ هندو ۽ مسلمان يڪساڻ رهيا، هونئن

بہ، اوليائن ۽ عارفن لاءِ مشهور آهي ته ”عاشقان را مذهب وملت خدا است“ يا شريف جي لفظن ۾: ”سامين کي سپين پرين، روح ۾ رهيو رب.“ معرفت الاهيءَ جي عاشق ۽ سروبيج صوفين ۽ عارفن جو مذهب ۽ ملت ڇا آهي، ۽ محبوب جي مشتاقن جي سنت ڇا آهي؟ _ فقط ”دل“ جا خدا جي جلوہ گاه آهي، تنهن کي سڀ شئي کي خالي ۽ صاف رکڻ! بقول شيخ سعدي رحمہ:

مذهب عشاق چيست، سنت مشتاق چيست؟

دل کي نظر گاه اوست، از هم پرداختن!

صادق فقير، هڪ سچي مومن ۽ پڪي مسلمان جي حيثيت ۾، شريف جا ادب ۽ احترام ڪندڙ ۽ سختيءَ سان شريعت جا پابند هئا. پاڻ اديب سنت جماعت جا پير وڪار هئا، غوث اعظم سيدنا عبدالقادر جيلاني بغداد جي طريقي سان، جهوڪ شريف جي عارفن سان منسلڪ هئڻ ڪري وابسته هئا، ان ڪري پاڻ ”صوفي القادري“ هئا، ان سان گڏ، آل رسول مقبول صلي الله عليه وسلم جن سان سندن والهانه محبت ۽ عقيدت ۽ فدايانہ عشق ۽ الفت جو داستان ”ڪيڏاري“ ۾ موجود آهي. ان طرح، مذهبي فرقيبندي ۽ اختلافن کان دور رهندا هئا. فقير صاحب جي فطرت سنجيده، مدبر، نهڻا، وسيع القلب ۽ رحم دل انسان هئا. مردانگي ۽ شجاعت، غيرت ۽ حميت جي ڪري الله ڪارڻ ڪنهن لاءِ سار لڙڻ کين ورثي ۾ مليل هو. انهيءَ سان گڏ، زياده نيڪ ۽ حساس طبع هئڻ ڪري غريب عوام خواهه اوڙي پاڙي تي ڪو غير واجبي ۽ غير انساني ظلم ٿيندو ڏسي کين گهڻو صدمو رسندو هو ۽ پاڻ اهڙن ظالمن جي ڪارروائيءَ تي سخت رنج ۽ برانگيخته ٿيندا هئا. اهڙن موقعن تي کين جوش ۽ جلال پيدا ٿيندو هو پر اهه ڪيفيت تمام ٿورو وقت قائم رهندي هئي، ڇو ته سندن نيڪ فطرت ۽ سادي طبيعت ۾ عفو ۽ درگذر صبر ۽ شڪر جو مادو ججهو سمايل هو.

”ڇڱاين لاءِ چوڻ“ ۽ عوام الناس کي ”برائين کان روڪڻ“ سندن سارا هٿ جهڙا، فقيرانه ۽ مومنانه اصول رهيا، انهيءَ فرض کان سبڪدوش ٿيڻ لاءِ پاڻ وقت جي حاڪمن کان به نه مڙيا، هر ڪنهن جي خير خواهي، سڀ ڪنهن سان همدردي، اوڙي پاڙي ۽ راج _ پاڳ جي عزت ۽ غيرت کي پنهنجي غيرت ۽ عزت سمجهڻ ۽ سندن ادب ۽ احترام ۽ سنڀال ڪرڻ، مهمان نوازي ۽ فقراءِ پروري فقير صاحب ۾ گهڻي هئي. وقت جي ديني عالمن ۽ مذهبي پيشوائن جو ادب ۽ احترام ڪرڻ

فرقيوارانه تنازعن ۽ آويزشن کان بيزاري ۽ هندو _ مسلم اتحاد واري صوفيانه اصول کي به وٽن گهڻو فروغ حاصل ٿيو. انهيءَ طرف اشارو ڪنهن، هڪ ڪلام ۾ چون ٿا:

هندو ترڪ تون نه آهين _ آهين خاص خدائي

فقير صاحب جي بزرگانه کمالات ۽ ڪرامتن جون ڪئين حڪايتون ۽ روايتون مشهور آهن. اهي روايتون ڪيتريقدر حقيقت آميز آهن اها خبر خدا کي، باقي سندن پيشنگويون، دعائون ۽ بد دعائون ته سچ وانگر روشن آهن. فقير صاحب جيئن زبان مان چيو ائين ٿيو.

جهوڪ شريف جي خليفن ۾ فقير صاحب وڏو خليفو ليکبو آهي. صادق فقير جهوڪ شريف جو نه رڳو خليفو ۽ مريد آهي، بلڪ پنهنجي، مرشد زادي، ابراهيم شاه فقير بن ^①مخدوم فضل شاه جو رهبر به آهي، جيئن مٿي ذڪر ٿي چڪو آهي. جهوڪ شريف جي موجوده سجاده نشين جي وڏن کي جهوڪ شريف جي گادي به صادق فقير وٺي ڏني هئي، جيڪو سندن عظيم ڪارنامو آهي.

مير حڪمران صادق فقير جا تمام گهڻا معتقد ۽ سندن ادب ۽ احترام ڪندڙ رهيا. فقير جي زبان وٽن هر طرح مقبول هئي، پر فقير صاحب هنن اميرن جي معتقديءَ ۾ ڪڏهن ذاتي لالچ ۽ غرض نه رکيو ۽ هميشه کين سندن ظلم جهڙيءَ روش تي بيدڙڪ خبردار ڪندا آيا (جنهن جو ثبوت سندن دعا ۽ بد دعا وارا بيت آهن) پاڻ ڪڏهن به ڪا ناجائز راءِ يا سفارش ميرن کي ڪانه ڪيائون.

اهي سندن فقيرانه استغني، حق پرستيءَ ۽ بلند ڪرداريءَ جا زنده مثال آهن. سندن نظر فيض مان هزارين هندو ۽ مسلمان رچي لعل ٿيا ۽ ڪيترن ئي سلوڪ ۽ تصوف جي راهگيرن جي فقير صاحب رهنمائي ۽ رهبري ڪئي. مختصر ته فقير صاحب جو وجود نيڪين ۽ برڪتن جو پندار هو. سندن شخصيت ۽ ڪردار جي بلندي ۽ عظمت سندن پاڪيزه حياتيءَ جي هر ڪنهن پهلوءَ مان نمايان آهي. سندن روحاني کمالات جو هڪ سندن همعصر ۽ مريد هن طرح اعتراف ڪيو آهي، جنهن ۾ نه رڳو عقيدت آهي، بلڪ حقيقت به سمايل آهي:

^① سندس والد جو نالو فضل الله شاه نه بلڪ عزت الله شاه هوس (محقق)

اپ تنو پون تامڙي اتي بيهي ڪير،
وڙهيا، واڳيا، واپريا، ”صادق“ جهڙا شير،
ان پونءَ سنڌي پير، ڪي ڪي قليل ڪاپڙي
(ڪرم علي فقير)

صادق جي شاعريءَ تي شاه جو اثر:

شاعرن جي سرتاج، لاکيڻي ”لطيف“ جي شاهي شعر کان ڪهڙو سنڌي شاعر آهي جو متاثر نه ٿيو هجي؟ سندن عارفانه عبارت، فاضلانه فڪر ۽ بزرگانه بيتن کان سندن همعصر متاثر ٿيا، پوين به تمام گهڻو اثر ورتو هن وقت به سنڌي شعر سندن زير اثر آهي ۽ آئيندي به سندن اثر سنڌي شعر ۽ ادب تي قائم ۽ دائر رهندو. فقير صوفي صادق تي لطيف جي فن ۽ فڪر شعر ۽ رسالي جي ادب جو اثر فني توڙي معنوي لحاظ سان، بلڪل نمايان آهي. سنڌي ادب جي چند تذڪرو نويس صاحبن جي به اهڙي ئي راءِ آهي، جيڪا بلڪل قرين قياس آهي. سلطان العارفين حضرت شاه عبداللطيف جن جي وفات (1165ھ: 1752ع) کان پورا پنج سال پوءِ (1170ھ: 1756ع) صادق فقير تولد ٿيا، ۽ پنجائوي سالن جي عمر ۾ وفات ڪيائون، روايتن موجب، فقير صادق پنجويهين سالن جي عمر ۾ فقيري اختيار ڪئي ۽ شاعر به ٿيا، سندن حياتيءَ جي انهن پنجويهين - چويهين سالن لاءِ ته ڪجهه به چئي نٿو سگهجي، چو ته سندن اهو دؤر چورين، ڏاڍ مڙسين ۽ خراب ماڻهن جي صحبتن ۾ گذريو. انهيءَ دؤر ۾ لطيفي رهاڻ حاصل ٿيس يا نه، پر باقي حياتيءَ ۾ فقير کي لطيفي رهاڻين ۽ صوفيانه صحبتن ۽ مجلسن ۽ سماع سرود جي محفلن ۾ ”لطيفي لات“ ٻڌڻ، سمجھڻ ۽ هنڊائڻ جا ڪافي موقعا ميسر ٿيا هوندا، جنهن جي ميجڻ ۾ ڪو انڪار ڪري ئي ڪونه ٿو سگهجي، فقير صادق جي ڪلام کي مطالع ڪرڻ سان معلوم ٿيندو ته مٿن شاه جو گهڻو ۽ گهڻو اثر آهي ۽ سندن ڪلام سان فقير صاحب جا گهرا روحاني ناتا ۽ واسطا آهن ۽ اهي ئي هر آهنگي ۽ همخياليءَ جا لاڳاپا ”صادق“ جي لطيفي محبت ۽ الفت جو ثبوت آهن. هنن ٻنهي عارف ۽ شاعرن جي فڪر ۾ مطابقت، فن ۾ موافقت ۽ خيالن ۾ مناسبت، همخيالي ۽ هم آهنگي، سندن ڪلام پڙهڻ سان گهڻي نظر ايندي هيئن چوڻ سان صادق فقير جي شاعرانه رتبي ۾ رتيءَ جيترو به فرق ۽ تر جيترو به تفاوت نٿو پوي ته صادق فقير شعر ۾ فني توڙي معنوي لحاظ سان حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي پيروي ۽

تتبعو ڪنهن حد تائين ڪيو آهي، جنهن جون ثابتيون سندن ڪلام اندر موجود آهن.

صديق فقير جي شاعريءَ جو زمانو سنڌ جي ادبي تاريخ جو ميرن وارو دور آهي ۽ سندن شمار ان دور جي شاعرن ۾ ڪيو وڃي ٿو. جيتوڻيڪ ميرائي دور جو وڏو شاعر سچل سرمست آهي، جنهن ان دور ۾ سنڌي غزل جي ابتدا به ڪئي ۽ موزون غزل نما ڪافيون به لکيون، ۽ ايراني شاعريءَ جي اثر هيٺ عربي ۽ فارسيءَ جو ترڪيبون پڻ عام جام استعمال ڪيون، پر صادق فقير معنوي طرح ته سچل جو همخيال نظر اچي ٿو پر شاعريءَ جي دنيا ۾ فني طرح شاه جو پيرو آهي، چو ته هن رڳو وائيءَ ۽ بيت جي ئي شاعري ڪئي آهي.

فقير صاحب جو ڪلام شاه جي ڪلام وانگر، ساڳين، تمثيلن تي چيل ۽ چٽيل، روحانيت جي رازن ۽ باريڪ نڪتن ۾ رتل آهي، صادق فقير جي ڪافين ۽ بيتن ۾ شاه صاحب جي بيتن جا ٽڪرا تضمين طور به استعمال ڪيل آهن.

انهن کي فقير صادق اهڙي نموني پنهنجي مضمونن سان پيوند ڪيو آهي جو خبر ئي نٿي پئجي سگهي ته ڪو هيءَ ست پئي شاعر جي آهي، ٻيو ته صادق فقير جي رسالي جي ترتيب، سٽاءَ ۽ جڙاءَ به شاه جي رسالي وانگر آهي، منجهس سر ۽ انهن جا مضمون به شاه جي مضمونن سان بلڪل ملندڙ آهن. باقي سر ”وهاڳڙو“ ۽ ”موڪي“، شاه جي رسالي کان وڌيڪ، صادق جي رسالي ۾ درج آهن. صادق جي رسالي ۽ ان جي مواد جي ترتيب ۽ جوڙجڪ لاءِ ”سنڌي ادب جي تاريخ“ جو مصنف لکي ٿو:

”هن رسالي جي ترتيب هو بهو شاه پٽائيءَ جهڙي آهي. جيڪي سر شاه جي رسالي ۾ آهن، سي سڀ هن ۾ موجود آهن، فقط ٻه سر وڌيڪ ڏنل آهن، هڪڙو ”وهاڳڙو“ ۽ ٻيو ”موڪي“. حقيقت ڪري اهي رڳو نالا وڌيڪ ڏنل آهن نه ته مضمون انهن ۾ ساڳيو ئي آهي، جو شاه جي رسالي جي سر ڪلياڻ، يمن ڪلياڻ ۽ پرياتيءَ ۾ آهي. ٻين سڀني سرن مان هر هڪ سر ۽ مضمون به اهو ساڳيو ئي آهي، جو شاه جي رسالي جي ساڳئي نالي واري سر ۾ آهي، نه رڳو ايترو بلڪه هر هڪ سر ۾ وڏو انداز انهن ڏوهيڙن جو آهي، جي شاه پٽائيءَ جي رسالي ۾ موجود آهن. انهن ڏوهيڙن کي ڪنهن به شاعر جو نالو ڏنل ڪونهي، شاه جي رسالي ۾ اهي ڏوهيڙا بنا نالي ڏنل آهن ازانسواءِ، رساله صادق فقير جي جدا جدا سرن ۾ ڪي اهڙا

به ڏوهيڙا، جن مان گهڻو انداز شاه جي رسالي ۾ موجود آهن، سي ۽ ٻين شاعرن جي نالن وارا ڏوهيڙا ڪڍي ڇڏيا ته باقي صديق فقير جي نالن وارن ڏوهيڙن جو انداز تمام ٿورڙو وڃي بچندو. شاه جي رسالي ۽ صديق فقير جي رسالي ۾ هي به تفاوت آهي جو شاه صاحب جي رسالي ۾ هر هڪ سر جا داستان ڪيا ويا آهن، ۽ هر هڪ داستان ۾ ڏوهيڙن جي پٺيان وايون ڏنيون ويون آهن، پر صادق فقير جي رسالي ۾ هر هڪ سر، داستان بنا، يڪوئي ڏنل آهي ۽ بيتن تي انگ به لڳل ڪينهن، ۽ هر هڪ سر جي منڍ ۾ وايون (صدائون) ۽ پڇاڙيءَ ۾ به وايون آهن ۽ وچ ۾ بيت آهن. رسالي جي هر هڪ سر جو مضمون جيتوڻيڪ شاه پٽائيءَ جي ساڳئي نالي واري سر جي مضمون سان هوبهو هم صورت آهي، ته به هر هڪ سر ۾ ڪي ڪي خيال، فقير صاحب جي رسالي ۾ نرالي ۽ دلچسپ طرز سان ڏنل آهن. مثلاً، سر ڪيڌاري ۾ ميدان ڪربلا جي تصوير چٽيندي، صادق فقير نفس سان جنگ ڪرڻ ۾ صوفي شهيدن جي سرويچيءَ وارو جيڪو مضمون آندو آهي، سو شاه صاحب واري رسالي ۾ ڏنل ڪيڌاري جي مضمون کان بلڪل علحدو آهي. فقير جي ڪلام جي ٻوليءَ شاه پٽائيءَ واري ٻوليءَ جي وچ ۾ ڌرو تفاوت ڪونهي. مثال:

”سمهي سمهي مڱڻا، اڃا تئين هير،
 نياڳا ننڊون ڪرئين، ڊگها ڪريو پير،
 وڏيءَ ڪنهنين وير، مڱي ويا مڱڻا! (وهاڳڙو)
 (سنڌي ادب جي تاريخ، جلد 1 ص 218-220)

مؤلف مرحوم جي مٿئينءَ راءِ مان به اهو ثابت ٿئي ٿو ته صادق جي زبان ۽ شاه جي ٻوليءَ ۾ ڌرو به فرق ڪونهي ۽ صادق جي رسالي جا سر ۽ انهن جي مضمونن جي رٿا ۽ سٽا به شاه جي رسالي واري آهي، پر صادق طرفان ڪافي طرح سان پنهنجي شعر ۾ جدت ۽ نوان پٽ پيدا ڪيل آهي. باقي رهيو رسالي ۾ شاه يا ٻين شاعرن جي ڪلام جو درج ٿيڻ. وائين جو بيتن جي اڳياڙيءَ ۽ پڇاڙيءَ ۾ اچڻ ۽ بيتن جي مٿان الڳ الڳ داستان ۽ بيتن جا نمبر نه هجڻ جو تعلق، سو براه راست شاعر سان نه بلڪه رسالي جي ڪاتبن سان آهي، تنهنڪري انهن ڳالهين کي مدنظر رکي، ٻنهي شاعرن جي فن ۾ ڪو فرق پيدا ڪري نٿو سگهجي.

”سنڌي ادب جي تاريخ“ جي مصنف مرحوم جي انهيءَ راءِ مان ته ”رسالو جا بنا نالي ڏوهيڙا“، جن مان گهڻو انداز شاه جي رسالي ۾ موجود آهي، سي ۽ ٻين

شاعرن جي نالن وارا ڏوهيڙا ڪڍي ڇڏبا ته باقي صديق فقير جي نالن وارن ڏوهيڙن جو انداز تمام ٿورڙو وڃي بچندو. ”نظر اچي ٿو ته فاضل مصنف جي نظر مان صديق فقير جي ڪلام جو ڪو ناقص نسخو گذريو آهي، ورنه فقير صاحب جو ڪلام چڱي انداز ۾ دستياب ٿي رهيو آهي، هي مسئلو هٿ اچڻ تي صاف ٿي ويندو. دستياب ٿيل ڪلام مان صادق فقير تي شاه صاحب جي اثر جا چند مثال ملاحظه ٿين:

شاه صاحب جي تضمين جا مثال:

هيٺ لکيل ٻنهي بيتن ۾ پهرئين نمبر بيت جون اڳيون ٻئي سٽون، ۽ ٻيٽ نمبر ٻئي جي پهرين سٽ صديق فقير جي آهي، ٻنهي بيتن جون ٻئي آخري سٽون شاه صاحب جون آهن، جيڪي فقير صاحب بيتن ۾ تضمين طور پيوند ڪيون آهن. اهي بيت عام فقيرن ۽ سگهڙن کان، بلڪل انهن پڙهڻين سان، صديق فقير رح جي نالي ٻڌا ويا آهن، تنهنڪري چئي سگهجي ٿو ته فقير صاحب اهي سٽون شاه صاحب کان کنيون آهن.

ڪٿان هلئين ڪا پڙي ڪٿي هئين ڪال،
اڪيون رت گاڏيون، ٿولڙڪ وهائين لال،
”ڏنئي جي جمال، سامي ڪونه سلائين؟“ (10)

هل ميراني پور مڱڻا، جت ڏاٽر ڏئي ٿو ڏاٽ،
”ڪهڙي پچين ذات، جي آيا سي اگهيا.“ (11)

فڪر جي مناسبت:

اڄ پڻ اتر پار ڏي ڪڪر ٿو ڪري
وسايو واتر ٿين تي، ٿو خالق ڪند پري
پاساريان پري سانگ م وڃن سپرين.

(شاه: سر سارنگ)

اڄ پڻ اتر پار ڏي سحر سونهاري جوڙ
اڳ مَ وِج ولها، محب منهنجا موڙ
توريءَ ڪنڌي توڙ آءُ ڪانڌ ڪنڊيس ڪن سان.

(صادق: سر سارنگ)

سج سڀاڻي جا ڪري، ساميءَ ساڻي ونڪ،
سهي نه سگهان ساڻ سئين، تنهن راسن جي رونق،
ڪ رتائين لاک ۾ ڪ ڏنائين پانن پڪ،
سنڌي سوڍي سڪ، ڪپر ڪورون جهليون.

① (شاه: سر مومل-راڻو)

پرھ جو پيدا ٿيو ڳاڙهائيءَ جو ڳچ،
ساميءَ کي صورت جو منهن ۾ پري مچ،
سامي ڳالهائ سچ، ته ڪٿان ڪڪورئين ڪا پڙي؟

(صادق: سر مومل-راڻو)

جوڳيءَ تي جڙاءُ، نسورو ٿي نينهن جو
پتنگ جيئن پيدا ٿيو سامي سج وڙاءُ...

② (شاه: سر راڻو)

اڀرندي اُس ڪري، جيڏو سج سها،
تيڏو ڪاڪ ڏچائين، بابوءَ جي بناءِ،
مومل مون مناءِ، ڪنهن ويل نه وڃي وسري

(صادق: سر راڻو)

① ڏسو سر "مومل راڻو" داستان ٻيو بيت نمبر-1، ست نمبر-3، ص نمبر-5: هتمر انجمناني ڊاڪٽر ه. م. گربخشاڻي ايڊيوڪيشنل پرنٽنگ پريس، ڪچهري روڊ، ڪراچي، 1941ع.

② ايضاً: داستان نائون بيت-5، ست-3، ص-55

ڪالهه گڏيو مون ڪاڙهي بابو بان بري،
سائي شال گلن ۾، سامي سون سري
خبر ڏي ڪري ڪا مومل جي مجاز جي.

(شاهه: سر راڻو)

ڪو جو گڏيو ڪاڙهي گيڙو سان گلزار
تنهن موچاري مومل جا، پيهي ڏنا پار،
گهوڙا گهوٽ سوار، ڪاهي آيا ڪاڪ تي.

(صادق: سر راڻو)

همخيا لي:

وحدت الوجود:

سو هي سو هو سو اجل سو الله،
سو پرين سو پساه، سو ويري سو واهرو. (شاهه)
سپن صاحب هيڪڙو جابجا ذاتي،
سو صادق سو سپرين، سو ڪسڻ سا ڪاتي،
جان مون اک پاتي، حوصلو حيران ٿئو. (صادق)

مڙيوئي منهن ٿيو:

منهن محراب پرين جو جامع سڀ جهان،
ڦرهيءَ تان فرقان ڪي، ڪاٿيائون قرآن،
اڏامي ات ويا، عقل ۽ عرفان،
سيوئي سبحان، ڪيڏانهن ڪري نيتيان! (شاهه: رامڪلي)

مڙيوئي منهن ٿيو هلڻ ٿئو حيران،
جوڳيءَ سندي جوءَ ۾، سيوئي سبحان،
ڪعبو ۽ قرآن، ڪيڏانهن نئي نيتان. (صادق)

پيغام جي وحدت:

وچين چو وڻڪار هت نه ڳولين هوت کي،
لڪو ڪين ”لطيف“ چئي، ٻارو چوپي ۽ پار
نائِي نيٺ نهار توڙ ڏيرو دوست جو. (شاهه: سسئي)

الله اورانهون ڇڏي، پرانهين پنڌ پيا،
بنا نالي سپرين، اڃا ڪي پيا،
واڪيندي ويا، ”صادق“، ٻڌيو سندرا. (صادق)

جان جيئن تان جل، ڪانهي جاءِ جلڻ ري،
تتي ۽ تڏي ۽ هل، ڪانهي ويل ويهڻ جي. (شاهه)

جيڪي اٿئي اڄ، سڀان ناهه صديق چئي،
واجي وانگر وڃ، مٿي ڪي مرلي ڪري. (صادق)

واقف نه وڻڪار جي، پاڻي ڪنئي نه پاءِ،
جبل جلدايون ڪري، تڪ ڏيڪاري تاءِ،
لڳي لڪ ”لطيف“ چئي، معذورن مٿاءِ،
اتي اوڏو آءُ، جتي هوت هيڪلي آهيان. (شاهه: سسئي)

هڪ جبل جاڏا آيا، ٻي جهنگل پئي جهڪ،
اچن اڻ سونهي ڪي شرڪ گهڻيرا شڪ،
سي سڀ لنگهيائين لڪ، ڪنهن سبب ساڻ ”صديق“ چئي. (صادق)
تتي ۽ تڏي ۽ ڪاه، ڪانهي ويل ويهڻ جي،
متان تئي اونداھ، پير نه لهين پنهنون جو. (شاهه)

صباح ناهي ”صديق“ چئي، اٿي اورج هير،
ڊگها ڪري پير، پئي رهندين ۽ پت ڀر. (صادق)

مٿين مثالن پيش ڪرڻ مان اسان جو مقصد هنن عارفن جي پيٽ ڪرڻ هرگز نه آهي، بلڪ صادق فقير رح تي شاه صاحب جي اثر ۽ رنگ ڏيکارڻ لاءِ سندن خيالن ۽ شعرن جا متجانس ۽ متشابه پهلو پيش ڪيا ويا آهن. صادق تي شاه صاحب جي گهري اثر هوندي به هن شاعر شيرين مقال جي ڪلام کي رڳو شاه صاحب جي تتبع ۽ تقليد ۾ چيل شعرن جو مجموعو ڪنهن به حالت ۾ سڏي نه سگهيو. هن عارف ۽ قادرالڪلام شاعر پنهنجي طرفان ڪافي مسلم الثبوت ادبي ۽ علمي جدتون ۽ نيرنگيون پيدا ڪيون آهن، جنهن ۾ شاعر جي معنيٰ خيز تجربن، گهرين بصيرتن، بلند تخيل، حقيقي ۽ سچن مشاهدن گڏجي فن ۽ فڪر کي معراج تي رسايو آهي، جنهن ۾ شاعر جي شاعرانه جذبات ۽ احساسات، قلبي واردات ۽ مشاهدات، داخلي ۽ خارجي اثرات ۽ ڪيفيات جو عڪس آهي، انکان سواءِ سنڌي ادب ۾ ”ڪيڏارو“ صديق فقير جوئي آهي، جو فني حيثيت سان رقت انگيز ۽ رجزيه انداز کي نباهي سگهيو آهي، سندس مقابلي ۾ ٻين شاعرن جا ڪيڏارا ڪابه فني حيثيت نٿا رکن. شعر ۾ نوان خيال ۽ نوان تصور پڪا ۽ پختا مشاهدا، نوان لفظ، نوان محاورا، نوان قافيا ۽ نئون ۽ نرالو فڪر، حسن بيان، وسيع نظري ۽ بلند خيالي، واقع نگاري ۽ منظر ڪشي، ”مخاڪات“ ۽ بلند پروازي، جوش ۽ درد، رواني ۽ سلاست، سوز ۽ گداز انداز بيان جي بلاغت وغيره، صادق فقير جي شاعرانه شعور جي عظمت ۽ فطري صلاحيتن جي ڪمال، فني قابليت، معنوي چاڻ ۽ علمي واقفيت جي ساک پرين ٿا. اهو ڀلاري پٽ ڌڻيءَ سان مقابلو ۽ موازنو ته ڪنهن به حالت ۾ نه آهي، پر اهو به سچ آهي ته اهو لطيفي فيض ئي آهي، جنهن سنڌي صوفيائي شاعريءَ ۾ اهي رنگ رچايا آهن، پر جتي شعر ۾ جدت ۽ ندرت پيدا ڪرڻ لاءِ نون خيالن کي نئين طرزن، نون اسلوبن ۽ نون پيرايين ۾ پيش ڪرڻ جو سوال آهي، اتي اهو چئي سگهجي ٿو ته صادق فقير ۾ ان قسم جو فني اجتهاد جام آهي، اڳوڻا ۽ ورجايل خيال به، نون اسلوبن ۽ نمونن، پيرايين ۽ رنگن ۽ ڍنگن سان پيش ڪرڻ به شاعريءَ ۾ داخل آهي، جنهن کي ڪنهن به حالت ۾ شعر جي دنيا مان خارج ڪري نٿو سگهجي. انهيءَ لحاظ کان، صادق فقير به اڳيان ورجايل خيال ورجايا آهن، پر انهن ۾ اسلوب ۽ نگارش جي نواڻ ۽ ندرت به آهي، ۽ پنهنجي حال ۽ قال جي انفراديت به.

فقير صادق جي ڪيڏاري تي تحقيق

سنڌي ادب ۾ سر ڪيڏاري تي بحث، لطيفي شاعرن ۽ محققن جو خاص موضوع گفتگو رهيو آهي. آنجهڙي پروفيسر ڊاڪٽر گربخشاڻي ۽ پنهنجي عظيم تاليف ”شاه جو رسالو“ ۾ پنهنجي تحقيق جي بنياد تي، سر ڪيڏاري کي شاه جو ڪلام تسليم ڪري پنهنجي رسالي ۾ داخل ڪيو تڏهن کان ”شاه جي رسالي ۾ ڌاريو ڪلام“ جي موضوع تي ان دور جي عالمن ۽ لطيفي ڄاڻن زوردار بحث ڪيا. ان سلسلي ۾ ڊاڪٽر گربخشاڻي کان ويندي موجوده دور جي لطيفي محققن ان ڳالهه تي پنهنجا خاص دليل ۽ رايائو قائم ڪيا آهن، ته سر ڪيڏارو شاه جو چيل آهي يا احسان فقير جو؟ ۽ جي واقعي شاه سر ڪيڏاري جا بيت چيا آهن، ته پوءِ انهن ۾ شاه جي بيتن جي تعداد ڪيترو آهي؟ وغيره هيستائين شاه جي سر ڪيڏاري جي بيتن جي تعداد متعلق بحث ڪندي انگن اکرن جو عجيب سلسلو پيدا ڪيو ويو آهي. ڪن محققن شاه جا ٻاهر بيت مڃيا، ته ڪن وري ستر لکيا، ته ڪن عالمن جي چنڊچاڻا اڻ بيت باقي شاه جا بچايا، ۽ ڪن ان سلسلي جي سموري بحث جو جائزو وٺي، انهن اٺن کان وڌيڪ چار بيت ”شاه لطيف“ تي ”چاڻيا“ آهن. مطلب ته اهو بحث اڻڪٽ آهي، جيڪو شايد اڃا به لطيفي محققن ۾ گهڻو وقت هلي! اسان مٿيان لطيفي شاعرن جي تحقيق جا مختصر اشارا فقط ان ڪري ڏنا آهن، ڇا لاءِ ته لطيف جي سر ڪيڏاري تي بحث دوران فقير صديق جي سر ڪيڏاري ۾ آيل شاه جي بيتن تي به خاص طرح بحث ڪري، ڪي رايائو قائم ڪيا ويا آهن.

”صوفي صديق فقير“ جي سر ڪيڏاري جي تحقيق ۽ تاليف جو ڪم سڀ کان اول مخدوم محمد صالح ڀٽي هلائي مرحوم ڪيو آهي. مخدوم مرحوم احسان فقير جي سر ڪيڏاري جي تحقيقي ۽ تصحيح لاءِ فقير صديق جو ڪيڏارو جمع به ڪيو ۽ ان ۾ ڌارئين ڪلام جي تحقيق به ڪئي. مخدوم مرحوم جي اها تحقيقي ڪاوش سندن وفات (1953ع) کانپوءِ ”ڪيڏارو“ نالي ڪتاب ۾ آيل آهي، اسان جي اڳيان ڪتاب جو ٻيو چاپو آهي، جنهن جي اشاعت جو سال ڏيکاريل ڪونهي ڪتاب ڪيڏاري ۾ جامع، 1- فقير احسان، 2- سيد جيئندل شاه، 3- اسماعيل فقير، 4- جاڙو فقير، 5- صديق فقير ۽ آخر ۾ جامع پنهنجي ڪيڏاري جا بيت، وايون، زاريون ڏنيون آهن، ان کانپوءِ احسان فقير جي سر ڪيڏاري جي بيتن کان

سواء فقير جي ٻين يارهن سرن جا بيت پڻ ڪتاب ۾ درج ڪيا ويا آهن. صديق فقير جي سر ”ڪيڏارو“ مولف ڇا لاءِ ڪٿان ۽ ڪيئن هٿ ڪيو تنهن بابت مرحوم جو فرزند لکي ٿو:

”صادق فقير جو ڪيڏارو جو هتي ڏجي ٿو سو والد محترم محمد صالح پٽي هالائي ڪي درگاه جهوڪ شريف توڙي درگاه اهر شريف جي مهربانيءَ سان هٿ آيو جنهن کي گچ وره گذريا، شايد سندن خيال هو ته احسان فقير جي ڪيڏاري جي تصحيح بعد هن ناياب تحفي کي پڻ شايع ڪيو وڃي.“

صادق فقير جا ”ڪيڏاري“ سان گڏ، مولف پنج بيت سر ”سوڌڙي“ جي عنوان سان جدا ڏنا آهن، جن جو مضمون به سر ڪيڏاري وارو آهي، افسوس هن ڳالهه جو آهي ته مؤلف جي فرزند، مٿين وضاحت ۾ اهڙو ڪوبه اطلاع ڪونه ڏنو آهي ته مخدوم محمد صالح جي هٿ ڪيل ڪيڏاري جو ماخذ ”صادق فقير“ جي ڪلام جو ڪو مڪمل قلمي نسخو هو يا مٿي ذڪر ڪيل درگاهن جي راڳيندڙن جي ياداشت موجب مختلف ڳائڻن کان لڪارايو ويو هو؟ ڇو ته هن ڪيڏاري جو ماخذ جيڪڏهن فقير جي ڪلام وارو مشهور ”مڪمل بياض“ آهي ته پوءِ ان سر ڪي مڪمل تصور ڪري سگهجي ٿو پر جيڪڏهن اهو ڪلام ڳائڻن جي ياداشت تان لکيو ويو آهي، ته پوءِ چئي سگهجي ٿو ته ان سر جا ڪي ٻيا بيت به هوندا، ڇو ته ڳائڻن کي سارو ڪلام ياد هجي سو ته ٿي نٿو سگهي. شاه جي ڪيڏاري تي بحث ڪندي مؤلف جو هڪ فقرو پروفيسر محبوب علي چنا جو هن طرح آيل آهي ته:

”سر ڪيڏاري جا ٻارهن بيت صادق فقير صوفيءَ جي رسالي ۾ موجود آهن.“

”ڪيڏاري“ جي مؤلف جي مٿئين فقري مان ڪنهن حد تائين اهو نتيجو وٺي سگهجي ٿو ته سر ڪيڏارو صديق فقير جي ڪنهن رسالي تان نقل ڪيو هئائين يا صديق فقير جو رسالو مطالع ضرور ڪيو هئائين: نه ته مٿئين فقري ۾ رسالي جو لفظ نه لکي ها، ته: ”صديق صوفي جي ڪيڏاري ۾ شاه جا ٻارهن بيت موجود آهن.“

ڇو ته رڳو ”اهر“ ۽ ”جهوڪ“ تان هٿ آيل ڪيڏاري کي سندن جهڙو محقق ”رسالو“ نٿو لکي سگهي، ٻي هڪ خاص ڳالهه جنهن جو هٿ ذڪر ڪرڻ ضروري آهي ته مؤلف، صديق فقير جي ڪيڏاري ۾ جيڪي ”ٻارهن بيت“ شاه جا ڪري آندا آهن ۽ انهن بيتن مٿان جي نمبر اصل رسالي جا ڏنا ويا آهن، اتي اهو ڄاڻايل ئي ڪونهي ته شاه جي ڪهڙي رسالي جي ترتيب جا نمبر آهن: ڇو ته شاه جا

مختلف رسالا آهن، ۽ هر ڪنهن رسالي جي ترتيب پنهنجي پنهنجي آهي تنهنڪري سندن ڏنل نمبرن موجب جتي ڪنهن به هڪ چاپي جو حوالو ڏنل ڪونهي، ته پوءِ ان صورتحال ۾، بيت ڪنڌڙ لاءِ وڏو مونجهارو پيدا ٿي سگهي ٿو. مخدوم محمد صالح مرحوم، صديق فقير جي سرڪيڌاري ۾ ٽيونجاهه بيت ۽ ست صدائون جمع ڪيون آهن. انهيءَ ڪيڌاري ۾ پاڻ ”شاه“ جا ٻارهن بيت پڻ ڏنا اٿن، جيڪي ڪيڌاري ڪتاب ۾ سندن قائم ڪيل ترتيب موجب هيٺين نمبرن سان درج ٿيل آهن. هن مهراڻ ۾ صادق فقير جي ڪلام جي انتخاب ۾ به اهي بيت انهيءَ ترتيب ۽ نمبرن سان ڏسي سگهجن ٿا. 4, 10, 11, 13, 14, 15, 18, 22, 27, 33, 38, 39.

انهن ٻارهن بيتن مان بيت نمبر يارهون، چوڏهن، ارڙهون ۽ اٺيهون، جملي چار بيت فقط شاهه جا ڄاڻايل آهن، باقي اٺ بيت احسان فقير جي بيتن جهڙا آهن ۽ مشڪوڪ آهن. جن مٿان شاهه ۽ احسان جي هڪجهڙائي وارن بيتن جا حوالا ڏنل آهن، انهيءَ کان سواءِ صديق فقير جي ڪيڌاري ۾ آيل اٺپورا به بيت نمبر چاليهه ۽ ايڪيتاليهه احسان فقير جا آهن، جيڪي احسان فقير جي سرڪيڌاري ۾ مڪمل طرح واڌاري سان موجود آهن. ان کانسواءِ، فقير جي ڪيڌاري ۾ آيل بيت نمبر پنجاهون به ”يتيم“ نالي يا تخلص واري ڪنهن شاعر جو ٿو پائنجي، جنهن لاءِ مخدوم مرحوم يا سندس فرزند اهڙو ڪوبه ذڪر ڪونه ڪيو آهي، جيئن:

بيبي بيبيان ۾ ابي پاڪاري
گهوت گهڙيا گهمسان ۾ سي ڌا تر ڏيڪاري
لڳي جنگ ”يتيم“ چوي، هنيائون هاڪاري
سرب سينگاري مانجهي گهڙيا مڇ ۾

هن بيت پڙهڻ کانپوءِ، صديق فقير جي ٻين بيتن تي به هڪ نظر وجهڻ گهرجي ۽ فيصلو ڪرڻ گهرجي ته هن بيت جي زبان، انداز بيان ۽ شاعر اٿو قالب ۽ مضمون صديق فقير جو ٿي سگهي ٿو ڇا؟ يقيناً هي بيت ”يتيم“، جوئي آهي. ان طرح هاڻ صديق فقير جي سرڪيڌاري ۾ ڌارئين ڪلام جو تعداد هن طرح ٿو بيهي:

ٻارهن بيت شاهه جي نالي ٿيل، ٻه بيت احسان فقير جا، هڪ بيت ”يتيم“ نالي شاعر جو جملي پندرهن بيت، باقي اٺيهه بيت صديق فقير جا ٿي آهن، جن ۾

”سوزڙي“ جي عنوان وارا پنج بيت ملائجن، ته پوءِ اهو تعداد ٿيٽاليهه بيت ٿيندا ۽ ست وايون به سرڪيڏاري ۾ صديق فقير جون ئي آهن. ”ڪيڏاري“ جي مؤلف، ڪيڏاري ۾ جيڪي وايون ڏنيون آهن، سي صديق فقير جي ٻين سرن ۾ چيل وايون جي پيٽ ۾ نهايت ئي گجسيون آهن ۽ بلڪل ”پار“ ۽ ”اوساري“ جي انداز ۾ آهن. ياد رهي ته مرحوم مؤلف، ڪيڏاري ۾ آيل وايون مٿان ”واين“ سان گڏ ”صدائون“ به لکيو آهي، ٿي سگهي ٿو ته ”وائي“ ۽ ”صدا“ جي معنيٰ ۾ ڪو تفاوت مرحوم مؤلف جي مدنظر هجي، يا صديق فقير، جهڙي طرح ٻين شاعرن امامن جي ڏک وارو جيڪو ڪلام ”زاري“ جي نالي سان سڏيو آهي، تنهن کي ”صدائون“ ڪوٺيو هجي، مثال لاءِ هڪڙي صدا پيش ڪجي ٿي:

ڪانڊ کي ڪوڏ منجهان، ڪوڏ منجهان،
هلي هار ٻڌائون، هيڃ منجهان، هيڃ منجهان.

اي هو... مٿان، پوئيم، رات وچان، رات وچان،
اچي اچي ڪانڊ ڪڪوريو ڪوڏ منجهان ڪوڏ منجهان
هلي هار ٻڌائون، هيڃ منجهان هيڃ منجهان!
(ڪتاب ڪيڏارو ص 85)

مٿئين ”صدا“ ۾ عام طرح جيئن ڳائڻا يا اوساريندڙ عورتون جيئن پار ڪين ٿيون، تيئن ورائي ورائي ساڳيون سٽون ”اي هو“ سميت لکيون ويون آهن. اهي ”صدائون، اهڙي نموني ۾ ”ڪيڏاري“ جي مؤلف ڪيئن لکيون آهن، تن بابت ڪا به خبر پئجي نه سگهي آهي. چپچو بعد ته انهن ”واين يا صدائن“ خواهه ٻين ڪيڏاري جي بيتن ۾ گهڻيون غلطيون ٿي ويون آهن، جن جي تصحيح جي سخت ضرورت آهي، ان هوندي به مخدوم محمد صالح مرحوم جي تحقيقي ڪاوشن کي ڪڏهن به وساري نٿو سگهجي.

نياز حسين "نياز" نهڙي

صوفي صادق فقير جي درگاه جي تاريخ

جڏهن حضرت صوفي صادق فقير رحه هن فاني دنيا مان لاڏاڻو ڪيو ۽ سندن جسم مبارڪ ڌرتيءَ جي حوالي ٿيو ته سندن مزار مٿان پڪي جي چانو ڪئي وئي. جيئن ته صوفي صاحب پنهنجي وقت جو وڏو باشرع، بزرگ ۽ فقير هو ان ڪري سنڌ ۾ سندس مريد به ڪافي هئا، جيڪي هر سال مرشد جي مزار تي فاتحه پڙهڻ ايندا هئا، جن مان ڪن فقيرن، صوفي صاحب جي فرزند، صوفي نظام الدين کان اجازت وٺي فقير جي قبر مٿان هڪ پڪي "چوڪنڊي" ٺهرائي، جيڪا چند سالن کان پوءِ هڪ وڏي ٻوڏ اچڻ جي ڪري، ڪمزور ٿي ڪري پئي. جنهن بعد سموري جماعت متفق ٿي، مزار مٿان قبو ٺهرائڻ جو فيصلو ڪيو ۽ انهيءَ سلسلي ۾ هنن 35 هزار روپيا چندو گڏ ڪري، نئي مان ڪاريگر گهرائي، قبو ٺهرايو جيڪو هن وقت به موجود آهي. صوفي صاحب جي مزار ۾ جيڪو سنگ مرمر جو پٿر استعمال ٿيل آهي، اهو جوڌپور علائقي مان گهرايو ويو هو ۽ ان جي ٺاهڻ لاءِ ڪاريگر به اتان گهرايا ويا هئا، جيڪي سڀ سيلاتا هئا. فقير صاحب ۽ سندس فرزندن جي قبرن مٿان جيڪو ڪاٺ جو پينگهور ڪيل آهي، اهو ڪافي وقت پوءِ 27_1928ع ڌاري چوڙ جي سوتھڙن ٺاهيو هئو جيڪو هن وقت به تازو ٺهيل پيو پائنجي. درگاه جي شروعاتي اڏاوت ۽ ان لاءِ چندي گڏ ڪرڻ ۾ گهڻي ڀاڱي سڀ فقير صاحب جي هندو مريدن جو هٿ هو جن ۾ جسومل پرسواڻي ۽ ڀڳت امر ڏنومل خاص هئا. اهڙي طرح درگاه جي پهرين مرمت جو ڪم به فقير صاحب جي هڪ هندو مريد روچيرام عرف "روچي ڀڳت" جي هٿان 1948ع ڌاري ٿيو جنهن ۾ تمام گهڻو ڪم ٿيو اها به هڪ هندو مريد سيٺ لالچند ولد سيرومل جي هٿان ٿي آهي. ياد رهي ته مذڪور هندو مريدن مان ڀڳت امر ڏنومل ۽ روچي ڀڳت اهڙا فقير هئا، جيڪي رمضان شريف جي رمن ۽ پنج وقت نماز پڙهڻ سان گڏ روزانو قرآن شريف جو فور پڻ ڪندا هئا ۽ هر وقت سندن زبان تي ڪلمي طيب جو ورد هوندو هو. انهن ٻنهي هندو فقيرن جون تربتون، صوفي صاحب جي درگاه جي اولهه طرف، دروازي جي ويجهو وات جي لڳ آهن.

عبدالمجيد "ماجد" آهروي

صوفي صاحب جن جي اولاد مان مشهور شخصيتون

صوفي حاجي محمد فقير:

سندن والد جن جو نالو صوفي نظام الدين بن صوفي صادق فقير هو. پاڻ ڳوٺ صوفي فقير ۾ تولد ٿيا. پاڻ صوفي نظام الدين جن جا ٻيو نمبر فرزند هئا، سندن والد ماجد جن کين قرآن پاڪ پڙهائڻ لاءِ هڪ مولوي مقرر ڪري ڏنو. پر ٻي ظاهري تعليم ڏانهن ايترو لاڙو نه رکندا هئا. هڪ ڏينهن کين اسڪول جا شاگرد وٺڻ لاءِ آيا ته پاڻ شاگردن کي ڏسي پڇڻ لڳا ۽ پنهنجي والد جن ڏانهن ويا. سندن والد اڳ ئي ذڪر الاهي ۾ محو مراقبي ۾ ويٺل هئا. پاڻ به پنهنجي والد جن جي جهولي ۾ ڪريا ته شاگرد به اچي پهتا.

سندن والد صاحب پنهنجي فرزند ارجمند جن کي خوفزده ڏسي شاگردن کي فرمايو "ابا، حاجي محمد جي ٻانهن وٺي، الله جي رسول کي ڏيان ٿو. هو پاڻ کين علم لدني پڙهائيندو تنهنڪري کين ظاهري علم جي ضرورت نه آهي. شاگرد اها ڳالهه ٻڌي مڪتب ڏانهن واپس ويا. بزرگن جا قول آهن. الله وارن جي زبان قبول ٿيل هوندي آهي. سندن والد جن جي زبان جوا هو اثر ٿيو جو جڏهن پاڻ وڏا ٿيا ته عالمن سان بعضي وقت اسلامي مسئلن تي ڳالهائيندا هئا ۽ ڪي اهڙا مسئلا عالمن کي حل ڪري ڏيندا هئا، جن مسئلن ۾ هو منجهيل هوندا هئا. سندن ڪچهريءَ جو شغل عجيب نموني جو هوندو هو. ننڍي خواهه وڏي کي ڪجهه به ڳالهائڻ جو حق هوندو هو. ڪڏهن ڪڏهن عيسائي مذهب جي پادرين سان به بحث مباحثو ڪندا هئا، جنهن جي نتيجي ۾ پادرين کي شڪست نصيب ٿيندي هئي. سندن اها هاڪ جڏهن ڪراچيءَ جي ديولن ۾ پهتي ته اتان جو وڏو پوپ سائين حضرت عيسيٰ عليه السلام جن جي مسئلي تي ڳالهائڻ لاءِ آيو هو. پاڻ کين قرآني دليل ڏيئي "لم يلد" جي آيت پڙهي ٻڌائي ۽ پوپ کي چيائون "حضرت عيسيٰ عليه السلام جن جي ته

ماءُ هئي. پر حضرت آدم عليه السلام جن جا ته ماءُ پيءُ به نه هئا. رب سائين
پرواهه آهي جيئن وڻي ڪري سگهي ٿو.“

صوفي صاحب جن کي شڪار جو تمام گهڻو شوق هوندو هو پاڻ اڪيل
ڪري شينهن جو شڪار ڪندا هئا. ايتري قدر جو اٺن جي مسافري ڪري به
مهينا شڪار پويان پالنپور ۽ ابو جبل تائين ويندا هئا. هر پيري ساڻن گهٽ ۾ گهٽ
200 کن ماڻهو هوندا هئا. سڀني لاءِ کاڌي جو سامان وغيره به گڏائڻ تي ڪٽيندا هئا
سندن اها هاڪ اڄ به ملڪان ملڪ مشهور آهي. ان کانسواءِ پاڻ نماز جا مقرر
هوندا هئا تنهنڪري پاڻ ڳوٺ صوفي فقير ۾ هڪ مسجد ٺهرائي جيڪا سندن
ديني خدمت جي ساڪ پري ٿي.

پاڻ نهايت ئي بيباڪ، سرويچ، دلير، بهادر ۽ سخي مرد هوندا هئا. سندن
سخاوت جي ساڪ لاءِ جڪري نالي هڪ شاعر جي ڪلام جون چند سٽون پيش
ڪجن ٿيون.

ٿله: صوفي حاجي محمد جوان، تنهنجو شاه وڏايو شان،

سون پور جي ڪرن ۾ آهن انن جا گودام

گهوڙا ڏي ٿو ڪڍڻا ڪري انن جا دان،

لنگر وهي لهرين جيئن خبر پئي ٿي کان،

عرض ڪري ٿو جڪرو ڏجان ۽ دين ايمان.

سندن، هندستان جي رياستن جي راجائن ۽ مهاراجائن سان دوستانه تعلقات
هئا جن کي سندن فرزندن به خير خويي سان نڀايو. پاڻ سنه 1920ع ۾ ڳوٺ صوفي
فقير ۾ وفات ڪئي. سندن مزار شريف، درگاهه صديق فقير جي صحن ۾ آهي.

صوفي خير محمد فقير:

صوفي خير محمد فقير جن جي والد ماجد جن جو نالو عبدالعلي بن صوفي
صديق فقير هو. پاڻ ڳوٺ صوفي فقير ۾ سنه 1285ھ ۾ تولد ٿيا. سندن زندگي
مبارڪ ۾ تمام گهڻيون تڪليفون آيون، سڀ کان پهريائين ته سندن ننڍپڻ ۾
سندن والده ماجده جن گذاري وئي، انهي ڪري سندن پرورش ڳوٺ ”نبي سر“ لڳ
رڻا واءِ ۾ سندن نانائڻ وٽ ٿي. جڏهن پاڻ سمجهه لائق ٿيا ته پاڻ نبي سر جي
مڪتب ۾ قرآن شريف جي تعليم مڪمل ڪئي. جڏهن پاڻ يارهن سالن جا ٿيا ته

سندن والد کين پنهنجي ڳوٺ ۾ وٺي آيا، پر ڪجهه ڏينهن بعد اهي به کين داغ فرقت ڏيئي ويا. ان کانپوءِ سندن تربيت جو بار سندن چاچي (شهاب الدين "صوفي") پنهنجي سرتي کنيو پاڻ پنهنجي چاچي جي محبت ۽ شفقت جي ڪري سندن تمام گهڻو عزت و احترام ڪندا هئا.

جڏهن پاڻ جوانيءَ کي پهتا ته سندن چاچو به کين ڇڏي راهه رباني ڏانهن راهي ٿيا. انهي کانپوءِ پاڻ پنهنجي پيءُ "صوفي حسين علي" جن کي پنهنجو رفيق ڪار بنائي ڪاروبار سنڀالڻ لڳا.

صوفي صاحب جن ذڪر جي واٽ صوفي عبدالستار اول (جهوڪ شريف) جن کان ورتي. ذڪر وٺڻ کان پوءِ پاڻ ڪافي رياضتون ڪري تزڪيه نفس لاءِ چل ڪڍيا. پاڻ عظيم شاعر به هئا. سندن شعر سڄو صوفياني رنگ جو آهي. جنهن ۾ بيت دوهيٽا ۽ صدائون شامل آهن، جيڪي اڄ به سندن پوين وٽ موجود آهن، سندن فيض ۽ برڪت جو اهو عالم هو جو سنه 1914ع جي لڙائي کانپوءِ موسمي هوائن جي ڪري سڄي ملڪ ۾ ويا جي بيماري ڦهليل هئي. ان وقت پاڻ سفر تي ويل هئا. اتان موٽندي رات جو ناري واهه جي ڪپ تي لٿا ته پتڻ بند هو. اتي پاڻ ذڪر جو حلقو ڪيائون ته پاڻي پيڙي پهچائي، صوفي صاحب کي پتڻ اڪاريو. ذڪر جو حلقو جڏهن صوفي جي ماڻهن ٻڌو ته ننڊ مان جاڳي پيا ۽ صوفي حاجي محمد صاحب جن به ننڊ مان جاڳي پيا ۽ ٻاهر اوطاق تي اچي پڇيائون ته "اهو ذڪر جو حلقو ڪٿي آهي." نوڪرر عرض ڪيو "قبلا سائين، خير محمد جن سفر تان موٽيا آهن." صوفي حاجي محمد جن فرمايو "ابا، خير محمد آيو خير ٿيو." سچ ته ٿيو به ائين جيڪي ماڻهو بيمار هئا، اهي جلدي شفا ياب ٿي ويا.

صوفي صاحب جن ٻه شاديون ڪيون، هڪ عزيزن مان ۽ ٻي سرطان سوين مان، پهرين شادي مان کين ڪوبه اولاد نه ٿيو ۽ ٻي شادي مان کين چار فرزند عطا ٿيا. پاڻ 1348ھ مطابق 1929ع جي رات جو عصر مهل ذڪر حقيقي اچاريندي دارالبقا ڏانهن راهي ٿيا، سندن مزار سندن آبائي مقام صوفي صديق فقير ۾ آهي.

صوفي قلندر بخش:

سندن والد بزرگوار جن جو اسم مبارڪ "صوفي حاجي محمد" هو. پاڻ سندن پهريون نمبر وڏا فرزند هئا ۽ سندن ولادت سنه 1297 صفر 1297ھ مطابق 25 جنوري

1880ع ۾ ڳوٺ صوفي فقير ۾ ٿي. سندن ابتدائي فارسي تعليم مولوي عبدالڪريم سمي مٿيارين واري وٽ ٿي ۽ وڌيڪ تعليم لاءِ سندن والد جن محمد هاشم ”مخلص“ ولد حافظ حامد ٽڪڙ واري کي مقرر ڪيو. پاڻ فارسي ۾ ”سڪندر نامي“ جي سند حاصل ڪئي ۽ پوءِ سندن والد ماجد جن کين انگريزي پڙهائڻ لاءِ سنڌ مدرسه الاسلام ڪراچي ۾ ويهاريو. پاڻ فارسي تي سٺو عبور رکندا هئا. ”نواب الحاج مير الله داد خان“ جن کان روايت آهي ته ”صوفي صاحب جن مونکان 5 سال وڏا هئا. مدرسي ۾ تعليم پرائڻ جي باوجود به صوم صلوات جا پابند هئا، تنهنائي پسند ۽ ذڪر الاهي ۾ غوطه زن هوندا هئا. ننڍپڻ کان کين ورزش ۽ شڪار جو شوق هوندو هو. پاڻ پوري جواني جي وقت ۾ 30 سوين جا مگر هٿن سان ڦيرائيندا هئا. پاڻ پنهنجي والد وانگر شينهن جي شڪار جا ڪوڏيا هوندا هئا. تمام پري پري تائين پالنپور بڙودا، جوڌپور جيسلمير ۽ آڀو جبل تائين وڃي شينهن جو شڪار ڪندا هئا.

صوفي صاحب جن ڏها، چاليها ۽ مجاهدا به ڪيندا هئا. پاڻ همير سومري جي پڙي تي وڃي راتين جو ذڪر الاهي ڪندا هئا، ڏها ۽ چاليها به اتي ئي رکندا هئا. هڪ دفعي ايتري قدر جو پاڻ انهي پڙي تي چله دوران بلڪل ضعيف ٿي ويا ۽ خليفه کين جهولي ۾ وجهي ڳوٺ کڻي آيا. پاڻ سخي ۽ عادل هوندا هئا. ايتري قدر جو هڪ دفعي پاڻ عمرڪوٽ مان گهوڙي تي اچي رهيا هئا ته کين رستي ۾ ڪو ماڻهو مليو جنهن سوال ڪيو ته ”مونکي توهان پنهنجو گهوڙو ڏيو.“ انهي شخص اڃان اهي لفظ مس ورتا ته پاڻ ٽپ ڏيئي گهوڙي تان لهي پيا ۽ گهوڙي جي واڳ انهيءَ شخص کي ڏيئي پاڻ پنڌ روانه ٿيا.

انهيءَ کانسواءِ سندن دوستي جو حلقو تمام وسيع هو جهڙوڪ: مخدوم صاحب هاله، پير صاحب پاڳارو صبغت الله شاه، پير الله يار شاه مٿياريون، نواب طالع محمد والي رياست پالنپور والي رياست جوڌپور، رئيس فقير الله بخش ڪاچي، واحد بخش خان ڀٽو ۽ بلوچستان جي سردارن سان سندن خصوصي تعلقات هئا. پاڻ ادبي خدمت جي لحاظ کان ”سنڌ جي قديم تاريخ“ جو نسخو به لکيو، چيو وڃي ٿو ته اهو سنڌ مسلم ادبي سوسائٽي وارن ڇپايو هو. صوفي صاحب جن سياست ۾ به بهرو ورتو هو. پاڻ ڪجهه وقت ضلعي لوڪل بورڊ جا پريزيڊنٽ ۽ بمبئي ڪائونسل جا ميمبر به رهيا پر جلد ئي سياست کان ڪناره ڪش ٿي ويا.

صوفي صاحب جن جي شهادت 8 محرم 1349ھ مطابق 7 جون 1929ع ۾

ٿي.

صوفي روشن الدين ”روشن“

سائين صوفي روشن الدين جن جو تخلص ”روشن“ هو. پاڻ صوفي حاجي محمد جن جا پيو نمبر فرزند ارجمند هئا. سندن ولادت سعادت پنهنجي آبائي ڳوٺ صوفي فقير سنه 1900ع ۾ ٿي. پاڻ پنهنجي والد بزرگوار جناب فقير روشن ضمير حاجي محمد صوفي وانگر پنهنجي دور جي باعظمت شخصيت هئا. سندن جود سخا، مهمان نوازي، حسن اخلاق، راجنيتي، فيصلو، ڳوٺ جو حسن انتظام ۽ سندن روح پرور، هاڻ جا هر وقت عالمن اديبن شاعرن، سگهڙن، راڳيندڙن ۽ فقيرن سان مزين هوندي هئي، سا اڄ به سڀ ڪنهن جي ورد زبان آهي. سندن پرورش، جسماني، ذهني روحاني ۽ ابتدائي تعليم ۽ تربيت سندن والد بزرگوار جن جي زيرسايه نهايت ئي شاهانه، اميرانه ۽ فقيرانه طور طريقي سان ٿي. جنهن کين بااخلاق ۽ با تهذيب، خوش خصلت ۽ بامروت، فقير سیرت ۽ درويش صورت، بهادر ۽ بيباڪ، سخن و سنج، سخن فهم، بلند خيالات ۽ جامع ڪمالات انسان بنائي وڌو. سندن ناتو هندستان جي راجائن ۽ مهاراجائن سان دوستانه هوندا هئا. جنهنڪري پاڻ پوري هندستان جو سير ڪيو هو. جنهن تي پاڻ تصنيف ڪيل غير مطبوع ڪتاب ”سير هند“ لکيو جيڪو سندن نثر جو اعليٰ نمونو، سندن علمي، لياقت، ادبي ۽ تاريخي معلومات جي اڄ به ساک پري ٿو ۽ ان کانسواءِ ڪافي غير مطبوع ڪتابن جا مصنف، اعليٰ اديب، بهترين نثر نويس، سنا مترجم، قادرالڪلام شاعر، فصيح اللسان، بليغ البيان ۽ خوش الحان، موسيقي جا ماهر ۽ سير و سياحت جا دلداده هئا.

سندن آخري عمر ۾ کين هزارين غم و درد، رنج و الم، هجر و فراق، ناگهاني بيمارين جي آزمائش اچي ويئي، تنهن هوندي به صاحب خاندان هئا. گهٽ ڪاٺ، ٿورو سمهڻ، گهٽ گفتگو، گوشه نشيني، ذکر و فڪر، چله ڪشي، شعر و شاعري ۽ تصنيف و تاليف سندن آخري دور جا مشغله هئا. پاڻ سنه 1950ع ۾ راه رباني ڏانهن راهي ٿيا. پاڻ پنهنجي آبائي مقام ۾ ”صوفي“ صادق رح جن جي روضي جي صحن ۾ مدفون آهن.

جي ايم سيد

ميان قلندر بخش صاحب ولد حاجي محمد صاحب صوفي (ديورونارو)

هي فقير محمد صديق عليه رحمت، تخلص ”صادق“ سومري جي اولاد مان هو جنهن جي درگاه ڳوٺ صوفي تعلقي عمرڪوٽ ۾ آهي، جنهن کي اڳ ”اهر شريف“ سڏيندا هئا. فقير ”صادق“ شوال 1170ھ مطابق 1762ع ۾ ڄائو هو ۽ پنجانوي ورهين جي عمر ۾ 11 رمضان 1265ھ مطابق 1847ع تي هن وفات ڪئي. هن جا وڏا اصل رياست ڪڇ جي ڀڄ شهر جا رهاڪو هئا. پوءِ جڏهن جهوڪ جي درگاه تان فيض ورتائين، ته مرشد جي حڪم موجب ”اهر“ نالي ديھ ۾ ڳوٺ ٻڌي اچي ويٺو هو. فقير محمد صديق، شاهه عنايت صوفي جهوڪ واري جي خاص خليفيان مان هو ۽ وڏو شاعر به هو. اڪثر شعر مرشد جي ساراهه ۾ چيا اٿس. هن بيعت شاهه عنايت رح جي سجداهه نشين، حضرت شاهه قلندر فضل الله جي هٿ تي ڪئي هئي. هن کي ميان نظام الدين نالي فرزند ٿيو جنهن جو وڏو فرزند فقير حاجي محمد صوفي ٿيو جنهن چڱو نالو ڪڍيو. فقير حاجي محمد شڪار جو خاص شوقين هو. خاص ڪري شينهن جي شڪار جو. سنڌ جي خاندانن سان دوستاڻا تعلقات هئس. وڏي ملڪيت ۽ جائداد ٺاهيائين. سندس بخت سڪندري هو. گهر جون جايون ۽ بنگلا نهايت عمدا ٺهرايائين.

فقير ميان قلندر بخش صاحب، فقير حاجي محمد صوفيءَ جو وڏو فرزند هو جو 12 صفر 1297ھ مطابق 25 جنوري 1880ع ڌاري ڄائو هو. هن قرآن شريف گهر ۾ پڙهي پورو ڪيو. سنڌي تعليم صوفي ڳوٺ جي اسڪول ۾ ورتائين. سندس ابتدائي فارسي تعليم مولوي عبدالرحيم سمي، مٽيارين واري وٽ ٿي. تن درجن تائين انگريزي ڪراچيءَ جي سنڌ مدرسي ۾ پڙهيائين. سندس وڌيڪ فارسي تعليم لاءِ سندس والد، فقير صاحب وڏي ميان محمد هاشم ”مخلص“ ولد حافظ حامد ٽڪڙ واري کي مقرر ڪيو جنهن وٽ هن ”سڪندر نامي“ تائين تعليم حاصل

ڪئي. ننڍي هوندي کان عبادت ۽ رياضت طرف لاڙو هوندو هوس. سال بسال هميرائي پاڙي ۾ وڃي، اعتڪاف رکندو هو. جتي حبس ۾ پچائيندي، هڪ دفعي ته ذري گهٽ سندس وفات جو هل ٿيلجي ويو هو. چوڻ ۾ اچي ٿو ته هي بهادر بي ڀيو رحمدل، سخي ۽ بي ربا شخص ٿي گذريو آهي. سيرت خواه صورت جو سهڻو هو. هن وڏي کان وڏي عملدار اڳيان به ڪڏهن سر نه نمايو. ارادي جو پڪو، وعدي جو وفادار ٿول جو سچو ۽ مستقل مزاج شخص هو.

فقير صاحب پنهنجي زندگيءَ جو جيڪو طور طريقو اختيار ڪيو تنهن ۾ آخري وقت تائين ڦيرڦار ڪانه ڪيائين. رات جي ماني کائي، سمهائي نماز ۽ وظيفو پڙهي، آرام ڪري، اڌ رات جو اٿندو هو. تهجد نماز پڙهي، قادري طريقي تي ڏاڍيان ذڪر ڪري، قرآن شريف پڙهي، صوفيانه بيت پڙهندو هو. صبح جي نماز پڙهي، گهمڻ نڪرندو هو. تسبيح هميشه هٿ ۾ هوندي هيس. فجر نماز کان اشراق تائين، ۽ وري وچينءَ کان شام تائين گفتگو ڪانه ڪندو هو. اشراق بعد نيرن ڪري، بنگلي ۾ قديم دستور موجب، شينهن جي ڪل تي ڪاٺي ڪڍي ويهندو هو. جتي راڄن جا فيصلا به ڪندو رهندو هو ۽ پنهنجو زمينداري ڪاروبار به هلائيندو هو. جوانيءَ ۾ شڪار ورزش ۽ گهوڙن جو شوقين هوندو هو. سندس لاڳاپا پالن پور، سيروهي ۽ جوڌ پور جي راجائن سان هوندا هئا. گهوڙا اڪثر گڙهي کان ڀلا ڀلا گهراڻي، سواريءَ لاءِ رکندو هو. ورزش ۾ اڍائي مڻ کن بارتريءَ تي ڪڍي ويندو هو. ٻنپهرن جو ماني کائي، آرام ڪري اڳين نماز پڙهي، وري اچي بنگلي ۾ ڪچهري ڪندو هو. وچينءَ تائين اتي رهي، پوءِ وري نماز ۽ وظيفي ۾ مشغول ٿيندو هو. سانجهي نماز کان پوءِ ڪم ڪار لاءِ حڪم احڪام ڏيئي، سمهائي پڙهڻ بعد، آرام ڪندو هو.

فقير صاحب ابتدا ۾ ضلعي لوڪل بورڊ جو پريزيڊنٽ ۽ بمبئي ڪائونسل جو ميمبر به ٿيو پر طبيعت ۾ سخت ۽ خود سر هئڻ سبب، سندس سخت ڪوشي ۽ سختگيري نه عملدارن کي پسند پيئي ۽ نه جمهوري سرشتي موجب زميندارن کي قبول پيئي. نتيجو اهو نڪتو جو خوشامد طلب، تواضع سان هلڻ وارا، وچولي اخلاق ۽ ابن الوقت طرز جا ماڻهو هن کان گوڙ ڪڍي ويا، ۽ هن کي مجبوراً سياست کان رٽائر ڪرڻو پيو. هي سندس خانداني مرشد، شاهه عنايت صوفيءَ وانگر، وڏي استقلال جو ماڻهو هو. ”سرداد نداد دست در دست يزد“ سندس زندگيءَ جو متو ٿي

ويو هو. سندس غنا جي اها حالت هئي جو سندس دسترخوان جي مڪ به حاتم جهڙي سخيءَ جي دروازي تي ويڙڻ لاءِ تيار نه هئي. اڄڪلهه انهن صفتن وارا ماڻهو ڇڻا آهن. زميندار زده سوسائتيءَ جو ماحول بلند اخلاقيءَ کان هيٺ ڪري چڪو هو جنهن ۾ خود مطلبي، خوشامد، چاپلوسي، آفيسر پرستيءَ ۽ بزدلي جو عادتون گهر ڪري ويل هيون. انهيءَ ماحول ۾ هو پاڻ کي اڪيلو محسوس ڪرڻ لڳو. ان ڪري خدمت خلق، عبادت ۽ ادبي ذوق سان زندگي گذارڻ لڳو. هي حد درجي جو سخي هو. ڪوبه سوالي سندس درٿان خالي نه ويندو هو. آسپاس جي غريبن ۽ بيواهه عورتن کي گهر ويٺي مدد پهچائيندو هو.

فقير صاحب سنڌ جي قديم تاريخ جو هڪ نسخو لکيو هو جو ”سنڌ مسلم ادبي سوسائٽيءَ“ وارن، چوڻ ۾ اچي ٿو ته ڇپايو هو.

هو بدن ۾ ڀريل، قد جو پورو پٺو هو. ڪشادي پيشاني، وڏو نڪ، وڏيون اکيون، ڇاڀڻين ڏاڙهي رکندو هو. سندس وار پٽوٿان هوندا هئا. سندس لباس عمدو ۽ امير اٿو هوندو هو. ڪيمخواب جو ڪوٽ، مشهدي لونگي اڪثر پائيندو هو. ويس نوابي پهريندو هو ليڪن دل درويش هيس، دنيا ۽ دين کي گڏي هلائڻ ٿي گهربائين زماني سازيءَ جي سٽي ڪانه پيل هيس.

سنڌي سياست ۾ اڪثر ماڻهو اهي داخل ٿيا هئا، جن جا مقصد شخصي اقتدار ۽ ذاتي مطلب حاصل ڪرڻ هئا. عام ماڻهن ۾ سياسي شعور پيدا ٿيل ڪونه هو ڪري ڪوئي جو پتو ڪونه هون، تنهنڪري، مخلص قومي ڪارڪن کي به ”زمانه“ باتو نساڙد، تو با زمانه بساز“ موجب هلڻو پوندو هو. ليڪن صوفي صاحب جي طبيعت اها ڳالهه برداشت ڪري نٿي سگهي. نتيجو اهو نڪتو ته عزيز خويش به برخلاف ٿي پيس. آخر، جمعي ڏينهن 9 محرم 1349ھ، مطابق 7 جون 1930ع تي، زمين جي پاڻيءَ جي سوال تان، سندس عزيزن جي اشاري تي، ڏينهن ڏٺي جو کيس شهيد ڪيو ويو. کيس سندن والد جي ڀر ۾، فقير محمد صديق جي پيرانديءَ کان مدفون ڪيو ويو. سندس خط ۽ تصوير مون وٽ محفوظ آهن.

منهنجي ساڻس پهرين ملاقات مخدوم ميان غلام محمد صاحب هالا جي مجلس ۾ ٿي. اهو واقعو سري نٿو سگهي. فقير صاحب وڏي بنگلي ۾ مهمان هو. آءٌ مخدوم صاحب جي ڪچهريءَ ۾، سندس بنگلي اٺاس ۾ ويٺو هوس. اطلاع آيو ته فقير صاحب ملڻ اچن ٿا. مخدوم صاحب جا صوفي راڳيندڙ فقير، صوفي صاحب

ڪي ٻاهرئين دروازي کان راڳ سرود سان وٺي مجلس تائين پهتا. پوءِ مجلس ۾ سڀ ڪنڌ هيٺ ڪريو ويٺا رهيا. اڌ ڪلاڪ تائين راڳ هلندو رهيو. ڪجهه به گفتگو ڪانه ٿي. ان کان پوءِ صوفي صاحب موڪلايو. ان تي مخدوم صاحب چيو ته: فقيرن جون مجلسون ائين ٿينديون آهن. يعني بي زبانيءَ سان حال احوال ٿي ويا. انهيءَ ڳالهه مون تي گهڻو اثر ڪيو. غالب جي مصرع ”بي زبان هي زبان ميري“ عملي صورت ۾ اکين اڳيان هئي. هن وقت فقير قلندر بخش حيات نه آهي، ليڪن سندس نالو نه مٽو آهي. سندس وڏي دودي سومري وانگر سنڌ جي تاريخ ۾ پنهنجي سڪي جا نشان ڇڏي ويو آهي.

ڊاڪٽر محمد علي مانجهي

فتح محمد ڪرمتي (صوفي صادق فقير جي سلسلي جو شاعر)

سند ملڪ جي ڪوهستاني علائقي جو ”رود مڪان“ هڪ اهڙو علائقو آهي جنهن سان فطرت پاڻ پيار ڪري ٿي ۽ سانوڻ رت ته مٿس عاشق ٿي پوندي آهي. هونءَ ته هي علائقو برابر ڏڪن ڀريو آهي پر جڏهن هن تي مينهن پوندا آهن ته هي پت ائين لڳندو آهي جيئن ڪنهن بنهه سهڻي ناريءَ جي جسم تي جڻاڻي مست ٿي لهندي آهي ۽ سندس انگ انگ خماري ۽ لڱ لڱ کي لهڪائي وجهندي آهي. اهو دعويٰ سان چئي سگهجي ٿو ته وسڪاري کان پوءِ جيڪو منظر هن علائقي جو هوندو آهي سوڻر جي پتن کان ڪنهن به لحاظ کان گهٽ نه هوندو آهي. مينهن ڪڍيون پوندي ٿي ڪيئي گلزاريون ۽ سُرهاڻيون هن ماڳ کي ڳڱي ۽ ڳهري وجهنديون آهن. هتي جا ماڻهو ۽ جانور ته ڇا پر پٿر به بهڪي ۽ مهڪي پوندا آهن.

فتح محمد به انهي ئي ”رود مڪان“ جهڙي موهڻي ماڳ ۾ ڄائو ۽ ننڍو ڪاٽوڻن، لُر، مريڙهي، ليار ۽ پٺاڻيءَ جهڙن سُرهن (ڏٽن يا) ڪڪن واري ڌرتيءَ تي پيرڙا کڻي فطرت جا حسين منظر ڏسي موهجي پاڻ ڀرو ٿيو ٿوري گهڻي تعليم به اُتي ئي ملان مڪتب ۾ حاصل ڪري لکڻ پڙهڻ جهڙو ٿيو. هي اڃان ڇهن ستن سالن جو مس هوندو جو سند ۾ وسڪارو نه پوڻ جي ڪري ڏڪار پيو ته فتح محمد جا (ڪرمتي ۽ روج) مالوند مائٽ به پنهنجا ڀنگا ۽ پيڻيون ڇڏي جهرڪ ويجهو ڪڇي جي علائقي ۾ اچي اڃا اڏي ويٺا. انهيءَ سال ئي انگريز سنڌ ۾ وارد ٿيا ته تالپر حڪمرانن، انگريزن کي مُنهن ڏيڻ لاءِ فوج کان سواءِ هر وڏي قبيلي (يا مخصوص راجن) مان چاليهه چاليهه نوجوان گهرايا. هنن ڪرمتين (جماري) به پنهنجي راج مان چاليهه نوجوان، انگريزن سان مُنهن ڏيڻ لاءِ موڪليا تن ۾ فتح محمد جو اهو مامو به هو جيڪو ساڻس بنهه گهڻو پيار ڪندو هو. اُهي چاليهه ئي ڪرمتين جا جوان به ٻين ڪيترن ڪُونڊرن وانگر شهيد ٿي ويا انهن جا لاش به اچي نه سگهيا. تنهن کان پوءِ انگريزن جڏهن سنڌ تي قبضو ڪري ورتو ته سنڌ جي ٻين مختلف اهم هندن وانگر جهرڪ ۾ به فوجي چانوڻي قائم ڪئي ۽ جهرڪ جا ٻروچ جيڪي انگريزن کي ڏکيا پيا هئا تن کي به مُنهن ڏيڻ لاءِ اُپاءُ ورتائون.

هڪ ڀيري انگريزن جا ڪي ٽي گورا آفيسر ساڀاڻيءَ مهل چانوڻيءَ مان نڪري ڪڇي جي علائقي ۾ گهمي ڦري رهيا هئا ته کين ڪرمتي ٻروچن جي ڪن نوجوانن ڏسي ورتو ۽ وجهه وٺي هڪ سوڙهي لنگهه ۾ لڪي بيهي رهيا، جيئن ئي انگريز آفيسر اُتان

لانگهائو ٿيا ته ڪرمتي نوجوانن مٿن اچانڪ حملو ڪري کين قتل ڪري وڌو پوءِ انهن کي کڻي جهنگ جي وڏن ڪڪن ۾ اچلي، ڪڪن کي باهه ڏيئي پاڻ پيڄي ويا. (هن واقعي جو ذڪر نائومل ڪتاب يادگيريون ۾ ص: 119 تي ڪيو آهي) هن واقعي کان پوءِ انگريزن پاران ڪلمتي ٻروچن تي وڏا ظلم ۽ ڏاڍ ڪيا. ڪلمتي مجبور ٿي دريا جي ٻئي پاسي وارن ٻيلن/جهنگن ۾ گذارڻ لڳا.

ظاهر آهي ته مٿين واقعن فتح محمد تي تمام گهڻو اثر ڪيو. وڏي ڳالهه ته انهيءَ ئي دؤر ۾ هي جهرڪ جي ڪنهن وينگس جي دام محبت ۾ ڦاسي پيو ۽ هن لاءِ اُن کان هڪ ڀل به الڳ گذارڻ بنهه ڏکيو هو ۽ هن ته اُن وينگس سان هميشه گڏ گذارڻ لاءِ ڪيئي سڀنا ڏسي سگهين سوچن جا ڪي ڪاڪ محل اڏيا هئا پر مٿين واقعن جي ڪري کيس وڌيڪ پرينءَ جو پاڙو ئي ڇڏي وڃڻو پئجي ويو تنهن ڳالهه ته هيڪاري هن ڳيروءَ کي گهائي وڌو. هيءُ پنهنجي محبوب کان جدائي نه سگهي سگهيو ۽ نيٺ لڏڪي چپي سان وٺي درياءُ اُڪري جهرڪ ۾ روح رهاڻيون ڪري ايندو هو. اها ڳالهه ڪيترا ڏينهن هلندي رهي، نيٺ انهيءَ ڳالهه جو پتو جڏهن سندس مائٽن کي پيو ته انهن ڊپ کان کيس وري به رود مڪان طرف ڪن سنگتين وٽ وڃي رهڻ لاءِ موڪلي ڇڏيو. هيءُ اتي به رهندي پاڻ جهلي نه سگهيو ۽ راتورات پيرين پيادو پنڌ ڪري جهرڪ ۾ پنهنجي محبوب سان مٿيون ملاقاتون ڪري سڄ اُڀرڻ کان اڳ ۾ واپس رود مڪان تي پهچي ويندو هو. ڪجهه وقت پوءِ انهي ڳالهه جي خبر به مائٽن کي پئي ته هنن مٿس وڌيڪ سختي ڪئي.

هن کي انهيءَ سختيءَ ۽ جانب سان جدائيءَ جي جھيرون جهوري وڌو ۽ هن جي ڦٽي دل دانهون ڪرڻ لڳي ته هيءُ شاعري ڪرڻ لڳو. سندس اندر جو لاڙو فقيري ڏانهن لڙيو ۽ گهڻو وقت پنهنجي دنيا ۾ رهڻ لڳو. ڪن روايتن موجب ”هڪ ڀيرو ست ڏينهن فتح محمد نه زبان مان ڪو لفظ ڪڍيو. نه کاڌو نه پيتو. فقط هڪ ڪنڊي جي وٺ هيٺان ويهي ڏور ڏور گهوريندو رهيو. انين ڏينهن ساڀائيءَ مهل اُٿي چاندو پاڻي ڪري اچائي منزل ڏانهن نڪري پيو. رود مڪان کان نڪري ٻيڙائي کان ٿيندو آڇڙيءَ کان ڦرندو جهمپير جو سلامي تي مڪليءَ تي پهتو. اُتي ڪجهه ڏينهن رهي ٺٽي وٽان درياءُ ٽپي وڃي جموڪ شريف جي درگاهه تي حاضر ٿيو. جتي ڪجهه ڏينهن رهڻ کان پوءِ کيس صوفي صديق فقير سان وڃي ملڻ جو حڪم ٿيو ته پاڻ ڏوريندو وڃي صوفي صديق ”صادق“ فقير وٽ حاضر ٿي ذڪر ڪري فقيريءَ واري تي منزل تي رسيو. سگهو ئي کيس واپس ورتڻ جو حڪم ٿيو ته هي وري ساڳي واٽ تان ورنڊو ڦرندو رود مڪان تي پهتو. پوءِ سڄي جمار اُتي ئي گذاريائين. مائٽن جي تمام گهڻي زور ڀرڻ تي به سڄي حياتي شادي نه ڪيائين.

اڪبر علي چانڊيو

شيرو فقير مڱهار

(صوفي صديق فقير جن جو پيارو خليفو)

① شير و فقير مڱهار ولد ستار فقير مڱهار اصل ڪڇ جو رهاڪو هو. والدين جي وفات کان پوءِ ساز و جانش يا اصل ڪرت مڱهار ڪونن نه ڄاڻندو هو جنهن سبب پائرن کيس گهران ڪڍي ڇڏيو. اتان گهمندو ٿرندو اچي اهر شريف ۾ قيام ڪيائين جتي صوفي صديق فقير جو آستانو مشهور هو. پاڻ اتي آيو ۽ ننگر پاڻي ڪري آرامي ٿيو. ان وقت صوفي صديق فقير ياد الاهي ۾ مستغرق هئا. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ صوفي صاحب تنهائي کان نڪري ٻاهر فقيرن سان ملڻ آيا ۽ سڀني فقيرن کي ديدار ڪرايائون. اتي شير و فقير مڱهار به ويٺو هو. جيئن ئي شير و فقير، صوفي صاحب سان مليو ته پاڻ شيري فقير کان حال احوال پڇيائون. شيري فقير پنهنجو تعارف ڪرايو جنهن ۾ پنهنجي نالي سان گڏ پنهنجي ذات پڻ ٻڌايائون. صوفي صديق فقير ان کان پڇيو ته هتي ڪيئن آيا آهيو؟ شيري فقير عرض ڪيو ته قبل پنهنجي ڪرت مڱهار ڪونن نه ڄاڻڻ سبب مون کي گهران ڪڍيو ڇڏيو اٿن. گهمندو ٿرندو اچي هن آستاني تي پهتس ۽ هت سڪون مليو آهي ۽ هتي ترسي پيو آهيان. صوفي صديق فقير، شيري فقير کي آزمائڻ لاءِ چيو ته هتي نانگ بلائون ۽ ٻيا ڪيترائي خوفناڪ جانور آهن، هتان هليو ويجهه تنهنجي جان بچي ويندي نه ته هتي مرڻ جو گهڻو خطرو آهي. شيري فقير عرض ڪيو ته قبل مرڻ لاءِ ئي هت آيو آهيان. هي در ڇڏي پيو ڪيڏانهن وڃان؟ بس پنهنجي ڪرم نوازي ڪريو ۽ مون کي به پنهنجي خدمت ڪرڻ جو موقعو ڏيو.

صوفي صديق فقير کي موسيقي ۽ شاعري سان لڳاءُ گهڻو هو سو شيري فقير تي ڪرم جي نگاهه ڪيائون ۽ پنهنجي زبان مبارڪ مان لپ ڪڍي سندس وات ۾ وڌائون ۽

① صوفي صادق شاه جي سجاده نشين صوفي نبي بخش جي اوتاري تي برڪت فقير مڱهار (شير و فقير جي خاندان جي فرد) کان مليل روايتن جي روشنيءَ ۾ هيءُ لکڻي تاريخ 31 مارچ 2009ع تي منجهند جو 12 بجي لکي وئي

کيس دعا ڪيائون، جيڪا اڄ تائين شيري فقير جي اولاد وٽ موجود آهي. شير و فقير صوفي صديق فقير جي دست بيعت ڪري طالب ٿيو.

صوفي صاحب جي دعا سان شير و فقير ڳاڻڻ وڄائڻ جي فن ۾ اعليٰ مقام پهتو. شيري فقير پنهنجي مرشد صوفي صادق فقير جي ڪلام کي نين ڏنن ذريعي خوبصورت انداز ۾ ڳائي مڃتا ماڻي. اهي ڪمپوز ٿيل ڏنن اڄ به ڳايون وڃن ٿيون جن کي هن وقت به تمام گهڻو پسند ڪيو وڃي ٿو.

درگاهه جهوڪ شريف ۾ صوفي داتا فضل الله شاه قلندر جڏهن قصر قلندر ۾ ويهندا هئا ته فقيرن کي مرشد جي ديدار ڪرڻ لاءِ شير و فقير، صوفي صادق شاه سان گڏ ويهي موجوده شام واري ڪچهري (ميلي دوران) واري جاءِ تي ڳائيندو هو جنهن کان پوءِ شاه قلندر جن ٻاهر نڪري ايندا هئا ۽ پوءِ سڀ فقير ديدار ڪندا هئا.

شيري فقير جو ساز ۽ آواز ۽ صوفي صادق شاه جو پر ڪشش ڪلام صوفي، صوفي شاه قلندر کي ٻاهر اچڻ تي مجبور ڪري ڇڏيندو هو.

روايت آهي ۽ حيدرآباد ۾ ميرن خلاف پڙهي ڏيڻ ۾ به شير و فقير شامل هو ۽ پاڻ سارنگي وڄايائون ۽ لکومل، صوفي صادق شاه پاران لکرايل اعلان پڙهي ٻڌايو هو.

صوفي صادق شاه، شيري فقير کي گهڻو پائنئيندا هئا. صوفي صادق شاه جي ٻي شادي شيري فقير نڪرن مان ڪرائي هئي.

مطلب ته شيري فقير مڱهار تي صوفي صادق اهڙي مهر ڪئي جو کيس رت جي رشتن به نفرت ڪري گهران ڪڍي ڇڏيو هو پر پوءِ صوفي صاحب جي دعا سان کيس هر ڪنهن جيءَ ۾ جايون ٿي ڏنيون. شيري فقير، فقير توڙي فن ۾ ماڻهن کان محبت ۽ عزت ماڻي سٺو مقام حاصل ڪيو.

شيري فقير جي پوئين خاندان مان همير فقير ۽ ڌڻي بخش تمام ناليوار راڳي ٿي گذريا آهن ۽ هن وقت سندس اولاد مان شير و فقير سٺو ڳائي رهيو آهي. ان کان سواءِ عثمان فقير، قريان فقير، برڪت فقير ۽ علي نواز فقير پڻ ڳائي رهيا آهن. اهڙيءَ ريت سندس خاندان موسيقيءَ جي خدمت ڪري رهيو آهي.

راج محمد پلي

دردنامو

صوفي صادق جي ڪلام جو هي ٻيو اهم منتخب آهي، جو هڪ ٻن جاين تي دستياب ٿي سگهيو آهي. ”دردنامو“ هن ڪري به سڀ کان وڌيڪ اهميت وارو نسخو آهي جو ان ڪلام جو انتخاب ڪندڙ صوفي صادق فقير جو مرشد حضرت صوفي فضل الله شاه قلندر رح پاڻ آهي ۽ ٻيو ته اهي بيت فقير صادق جي حياتي ۾ ئي قلمبند ڪيا ويا آهن ۽ ٽيون ته انهن بيتن کي آخري طرح يڪجا ڪرڻ جو ڪم به فقير صادق جي هڪ اهم همعصر ۽ همشرب اهل دل فقير نور الله سرانجام ڏنو آهي. هن انتخاب جو هڪ نسخو فقير غلام علي مسرور مرحوم کان جناب لطف الله صاحب بدويءَ کي هٿ آيو هو جنهن تان پاڻ پنهنجي ڪتاب ”تذڪرة لطفيءَ“ ۾ صوفي صادق جي تذڪري ۾ سندن ڪلام جو انتخاب ڏنو اٿس، ٿي سگهي ٿو ته اهو نسخو جناب بدوي موصوف وٽ اڃا به محفوظ هجي. ”دردنامي“ جي جامع ۽ تاليف جي سال ۽ انتخاب ڪندڙ لاءِ بدوي صاحب لکي ٿو:

”صديق فقير جي هڪ تصنيف ”دردنام“ نظر مان گذريو جنهن ۾ شاعر جو صحيح ڪلام موجود هو. ”دردنامي“ جو جامع فقير نورالله جهوڪ ميران پور جو طالب هو جو صديق فقير جو همعصر هو. ڪتاب صوفيانہ تعليم سان ڀرپور آهي ۽ نهايت ئي محنت سان تيار ڪيل آهي. هر هڪ صوفيانہ نڪتي بيان ڪرڻ کانپوءِ ڪتاب جي پڇاڙيءَ ۾ جامع (نورالله فقير) هيٺيون مختصر تعارف اصل مصنف ڪتاب جي لاءِ ڏئي ٿو:

”هي رسالو ”دردنام“، مرشد حضرت مخدوم فضل الله شاه قلندر صوفي القادريءَ جي خليفي صديق شاه، جنهن جو نالو محمد صديق فقير سومرو هو جيڪي ڏيک ڏنا ۽ عروج ۽ نزول جي مقامن ۾ غيب ڏنا ۽ ٻيا ڪي نڪتا وحدت جا نصيحت سان ڀريل پنهنجي حال جا ٿي ڏنا، سي مٿئين حضور جي روبرو بيان ٿي ڪيا. اهڙن مان جي مرشد جي نظر ۾ قبول ٿي پيا، ۽ انهيءَ وقت ۾ جيڪي لفظ انهيءَ حال موجب حضرت صاحب جن پنهنجي زبان مبارڪ سان ٿي فرمايا، سي سڀ سال 1224 هجريءَ ۾ ٻين خليفن جدا ڪاغذن تي لکي ٿي رکيا، تنهن کان پوءِ

هن شائق، نور الله صوفيءَ انهن ڪلامن کي گڏ ڪري گهٽ وڌ لفظ پنهنجي حوصلي موجب لکي سال 1226ھ ۾ رسالو جوڙيو

فقير صاحب جي ڪلام جو هي انتخاب، جن ۾ ته فقير صاحب جي نظرداريءَ هيٺ تيار ٿيو آهي، ڇو ته جڏهن هي ڪلام آخري طرح فقير نورالله تاليف ڪري رهيو هو تڏهن جهوڪ شريف ۾ فقير صادق جو قيام هو جنهن جي تصديق فقير صادق جي سڀ کان وڏي فرزند فقير بايزيد جي ولادت جي سال ۽ جنم واري جڳهه وارين روايتن مان ٿئي ٿي، ته صوفي بايزيد جي ولادت سنه 1226ھ ۾ ٿي آهي ۽ جهوڪ شريف ۾ ٿي آهي. تڏهن يقين سان فقير صاحب جي رهائش جهوڪ شريف ۾ تسليم ڪبي، ۽ ”دردنامو“ به غالباً جهوڪ شريف ۾ ئي تاليف ڪيو ويو هوندو. هن رسالي تاليف ٿيڻ کانپوءِ فقير صادق، جن 38-39 سال حيات رهيا آهن، ٿي سگهي ٿو ته سندن حياتيءَ ۾ سندن ڪلام کي باقاعده قلمبند ڪرڻ جي اها پهرين ڪوشش هجي، بعد ۾ هن نسخي تان ٻيا رسالا به نقل ڪيا ويا هجن ۽ ممڪن آهي ته انهن ۾ ڪي ٻيا بيت به شامل ڪيا ويا هجن. اها به حقيقت آهي ته ”دردنامو“ جا خاص نقل وقت بوقت ٿيندا رهيا آهن. جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، ”مبين شاهه عنايت جو ڪلام“ جي مهاڳ ۾ فقير صادق جي ڪلام جي هڪ نسخي جو نالو ”رازنامو“ ڄاڻايو آهي، حالانڪ ان نالي سان فقير صاحب جي ڪلام جو ڪوبه نسخو هيستائين ٻڌڻ ۾ ڪونه آيو آهي، تنهنڪري راقم الحروف ان نالي بابت ڊاڪٽر صاحب جن کان استفسار ڪيو جنهن جي جواب ۾ ڊاڪٽر صاحب جن لکن ٿا:

”جو نسخو منهنجي نظر مان گذريو هو غالباً ان جي سرورق تي ”رازنامو“ لکيل هو ٿي سگهي ٿو نظر پيل وچان ”دردنامي“ جي بجاءِ ”رازنامو“ لکجي ويو هجي. وڌيڪ تصديق لاءِ مهرباني ڪري هيٺئين ائڊريس تي خط لکندا، جو نسخو مون وٽن ٿي ڏنو هو جناب حاجي سومر خان گل محمد خان لغاري، پوسٽ آفيس ٺارو خان لغاري، شهدادپور ضلعو سانگهڙ“ (ڊاڪٽر صاحب جو خط لکيل، تاريخ 14 - اپريل 1964ع)

جناب ڊاڪٽر صاحب جن جي نوازش نامي اچڻ کانپوءِ، مٿئين ائڊريس تي وڌيڪ تصديق لاءِ خط لکيو ويو پر هيستائين ڪوبه جواب موصول ڪونه ٿيو آهي. نڪا جواب ملڻ جي ڪا اميد به آهي، اهو نسخو گمان غالب آهي ته ”دردنامو“

جوئي پيو نقل هوندو نظر ڀل وچان مٿس عنوان ”رازنامہ“ لکجي ويو آهي. دردنامہ“ جا پيا به نقل ٿيل نسخا هوندا، پر انهن جو پتو پئجي نه سگهيو آهي، عام طرح اسان کي فقيرن ۽ سگهڙن کان جيڪي بيت هٿ آيا آهن، انهن ۾ ”دردنامہ“ وارا بيت به هٿ آيا آهن. هيٺ قارئین جي واقفيت لاءِ ”دردنامہ“ جا چند بيت ”تذکرہ لطفی“ تان نقل ڪريون ٿا، حالانڪ اهي بيت هن مقالي ۾ ڪلام جي انتخاب واري بابت ۾ به موجود آهن، پر آيل آهن جدا جدا سرن ۾، تنهنڪري خبر پئجي ڪانه سگهندي ته اهي بيت ”دردنامہ“ جا آهن يا پيا عام بيت:

هو جي ٿورا سڄڻين، سومون پانيان سور
پهتس تان نه پور ڳڻ ڳڻيندين تن جا.

روئي ريجھائج، ڳجهون ڳرهي ڳالهيون،
پهت مان پھائج، ليلا پنهنجي ڪانڌ کي.

سي ويري نه واهرو جي مان پانيان مٽ،
سورن سنڊي ست، پاٿان پاڙهي هليا.

معنيٰ مثل نه جڙي، عجب آھيم ايءُ،
ڏسيو ڏسان نه سپرين، جلي پيو جيءُ،
هاڻي ويو هيءُ، هو پڻ ويو هن کان.

سارنگ سڪي وڃ، وڃ وسي منجهه ڪين،
تان سڪ سنيها ڏين، پرين پاڻ لڪايو.

نالي ۾ نالو ٿيا، پرين سي پسڻ،
آهي احديت تن، جي واحدون واحد ٿيا.
(تذکرہ لطفی ۾ آيل)

صوفي حضور بخش

صوفي صادق فقير سومرو

سومرا خاندان سنڌ تي وڏو عرصو حڪمراني ڪئي آهي. صوفي صادق فقير سومرو به ان خاندان مان آهي. سندس وڏا اصل ۾ ڪڇ ڀڄ جا رهاڪو هئا. صادق فقير جو ڏاڏو جلال الدين سومرو ”حضرت شاه عنايت الله شهيد رح“ جو خليفو هو. هي جهوڪ جي جنگ ۾ شهادت ماڻي پنهنجي ٻين شهيد صوفين سان گڏ مشترڪ قبرن ”گنج شهيدان“ ۾ دفن آهي، ان کان وڌيڪ سندس بابت احوال نٿو ملي. جلال الدين جو پٽ دين محمد سومرو وري شاه عبدالڪريم بلڙيءَ واري جي سيدن جو اچي مريد ٿيو. دين محمد سومرو گهڻو وقت ڪڇ ۾ گذاريو هو. مالوند ڀاڳيو هو. سانگي سان اچ وڃ سڄيءَ سنڌ سان رهي، پر خاص طور تي لاڙ واري طرف سندس لاڙو گهڻو رهيو. هي بزرگ به همت ۽ مردانگيءَ وارو حق ڪمائڻ، حق ڪرائڻ وارو هو.

آخر هڪ دفعي پنهنجي اباڻي رهائش ڪڇ کي ڪن سببن ڪري هميشه لاءِ الوداع چئي اچي ڳوٺ ڊوڍاري ويجهو (تعلقو مٺي) ۾ مستقل طرح رهيو.¹ چيو وڃي ٿو ته، جڏهن دين محمد سومرو ڪڇ کان لڏي ڊوڍاري ۾ اچي ويٺو ته ان وقت صادق فقير جي عمر سورهن سترهن سال هئي، ڪڇ ڀڄ جي هڪ نومرڻي ذات جي سردار ڪنهن ڳالهه تان صوفي صادق جي سئوٽ کي قتل ڪرائي ڇڏيو.² سئوٽ جنهن سان صادق فقير بي انتها پيار ڪندو هو تنهن جي مارجڻ سندس زندگيءَ ۾ وڏو چلانگ ڏنو. هن ڳيرو نوجوان سردارن، نوابن، جاگيردارن ۽ ظالمن خلاف پنهنجي اندر ۾ نفرت جو آڙاهه ٻرندي محسوس ڪيو. هن پڪو ٻه ڪيو ته، هو پنهنجي سئوٽ جو پلاند ان ظالم سردار کان ضرور وٺندو ائين هي سر جو سانگو لاهي ڪنهن کي ٻڌائڻ بنا ماڻ مٺ ۾ گهر ڇڏي گم ٿي ويو ۽ وڃي ڪڇ جي مشهور ڪاٽڪو ڌاڙيل جو ساٿي بنيو.

¹ (ڪن روايتن ۾ صديق فقير جي وڏي ڀاءُ نالي حاجي محمد سومري جي مارجڻ جي روايت ڪئي آهي ته، ڪي وري ان کي صديق فقير جي سئوٽ نالي ”جميل“ ٿا چون)

صادق جي گم ٿيڻ ۽ ڌاڙيلن سان ملڻ ۽ پلاند ڪرڻ جي ڳالهين جون خبرون جڏهن نومڙئي سردار کي پهتيون ته هو پنهنجي رهائش بدلائي وڃي نئي رهيو. صادق سومرو به سندس نئي ڏانهن وڃڻ کان باخبر ٿي چڪو هو. آخر ڪار کيس قتل ڪري پنهنجي سئوٽ جو پلاند ورتائين.

ڪڏهن ڪڏهن هو سوچيندو هو ته، ڇا هو ائين زندگيءَ جا ڏينهن گذاريندو رهندو. رکي رکي هن جي ذهن ۾ سوال اڀرندا هئا ته ڌاڙا هڻڻ، قرون ڪرڻ ته خدا جي خلق کي آزار ڏئي ٿو. ان عمل ڪري خدا ۽ عام جو ڏوهه الڳ آهي ۽ ماڻهوءَ کانئس نفرت ڪن ٿا. اهو سراسر ظلم جبر آهي، جيڪي حڪمران، ظالم، جاگيردار وڏيرا ۽ پير ماڻهن سان حڪومت جي ڏنڊي جي زور تي روا رکيو اچن ۽ اسان ڌاڙيل، چور، ٻڙ، ساڳي طرح پنهنجي انفرادي ڏاڍي جو، زور تي ماڻهن کي ڦريون ٿا ۽ آزاريون ٿا.

هن ڪڇ کان ڪاڙتائين بالڪ پٽيءَ کان جوانيءَ ۾ داخل ٿيندي ڌاڙيلن سان رلندي قرون ڪندي ”شاهه عنايت الله شهيد رحه“ جي غريب پروري، امن، انسانيت، برابري، مساوات ۽ مذهبي رواداريءَ واري صوفي فلسفي، صوفين جي منظم تنظيم، حق سچ انصاف لاءِ مرڪزي مغل شهنشاهه کان وٺي هيٺ انهن جي ايجنٽن سان ٽڪر کائي عظيم جدوجهد ۽ شهادتن جا قصا ٻڌا هئا. هن پنهنجي ڏاڍي جلال الدين جو صوفي ٿي وڙهندي شهادت ماڻڻ ۽ پنهنجي پيءُ دين محمد جو وري شاهه ڪريم بلڙيءَ واري جي پير واسع ڏانهن لاڙو ڪرڻ تي به سوچيو.

هن نادر شاهه افشار جي برباد ٿيل سنڌ ڏٺي، هي سورهن سالن جو هو جو سرفراز ڪلهوڙي هٿان مير بهرام ۽ سندس پٽ صوبدار کي ماراتن جي خبر ٻڌائين. هو پنجويهه سالن جو سرڪش جوان هو جو ميان عبدالنبي ڪلهوڙو مدد شاهه پٺاڻ کي سنڌ تي چاڙهي آيو ۽ پوءِ پورو هڪ سال عمر ڪوٽ قلعي سميت سڄي سنڌ کي افغان لشڪر لٽيندو رهيو. هن افغان لشڪر جي برباديءَ ڪري سنڌ ۾ پيدا ٿيندڙ ڪارو ڌڪار ڏٺو ۽ سنڌ جي ماڻهن کي بکن وڳهي مرندي اتي لپ لپ پيندي ڏٺو. هو اهو به ڏسي رهيو هو ته سنڌ خانہ جنگيءَ جي باهه ۾ ٻري رهي آهي.

هو ڪشمڪش ۾ هو ۽ فيصلو نه پيو ڪري سگهي ته ڇا ڪري؟ هڪ طرف عشق چوي پيو ته، ڏاڍي ۽ جبر ۽ ظلم جي زندگي کي تياڳي سچ ۽ انصاف جو ساٿ

ڏي مظلوم مارييل ستايلن جو ساٿي بنجي ظالم جابر سان مهاڏو اٽڪائي سادگي ۽ سهڻ جو نمونو ٿي.

ته ٻئي طرف عقل چوي پيو ته متان ائين ڪرين هي ڊڊڊو ڏاڍ ڏهڪاءُ عام جو تو کان ڊڄڻ، ڪڪڙ، چيلا، پلاءِ، شاندار ڪپڙا، مال جا ڍڳ هليا ويندڙ (چڱي پلي بت کي اک جو کير نه مک) صادق سومري جي ذهن ۾ اها ڪشمڪش جاري هئي جو هڪ ننڍڙي معمولي حادثي ان کي وڌيڪ شديد بنايو.

چون ٿا ته هڪ دفعي صادق پنهنجي ساٿيءَ سان ڪنهن امير کي ڦرڻ ٿي ويو ته وات تي هڪ بيمار بڪايل ٻيڙي عورت سندس گس جهلي سوال ڪيو ته ابا آئون ڏاڍي ستايل بڪايل آهيان. منهنجي ٻچن ٻن ڏينهن کان ڪجهه به نه کائون آهي. خدا جي واسطي منهنجي مدد ڪريو. صادق جي ساٿين ته ڪو جواب ڪين ڏنو. البت صادق فقير مائيءَ کي چيو ته ٻيڙي تون اتي ويئي هج، اسان واپسيءَ ۾ تنهنجي مدد ڪنداسون. هي ٿولو جڏهن ڦر ڪري واپس موٽيو ته وٽن ڪافي مال هو ۽ صادق فقير پنهنجي ساٿين کي چئي سڀئي مال ان عورت کي ڏئي ڇڏيو. ان عورت دعا ڪندي صادق فقير کي چيو ”ابا خدا ڪندو ته تون وڏو درويش ٿيندين!“ انهن حالتن ۽ انهن خيالن ۾ صادق فقير هاڻي پنهنجي روحاني تسڪين لاءِ رهبر جي تلاش ۾ رهڻ لڳو هن پنهنجي خيالن ۾ سنڌ ۽ هندستان جي ڪيترن روحاني خاندانن لاءِ سوچيو پر ڪنهن ۾ به کيس پنهنجي مڪمل مقصد جي پورائي ٿيندي نظر نه پئي آئي.

جهوڪ ميرانيور جي صوفين جي سچائي، سهڻ، سورهيائي ۽ سادگيءَ جا قصا هوبار بار پيو ٻڌندو هو.

راڻي ملارات نئون نياپو آيو

لڏي سين لطيف چئي، ڪنان ڏاٽر ڏات،

ڪونه پڇي ٿو ڏات، جي آڻيا سي اگهيا.

هڪ دفعي صادق فقير پنهنجي ساٿين سان ڪنهن چوريءَ جي نيت سان وڃي رهيو هو ته، پراڻي ميران پور جهوڪ وٽان لانگهائو ٿيو.¹ جتي ميان زاهد شاه

* انيس المساكين واري ۽ راج محمد پلي صاحب پراڻي ميرانپور لکي آهي. اهو ساٿين فضل الله شاه جو ابتدائي هنڌ آهي. پاڻ چوڏهن سالن جا آهن، هي روايت ۾ آهي ته، صديق فقير ٽنڊي منا خان ڀرسان ڪبير جي ڪوه تي مريد ٿيو. مون کي پوئين روايت جاندار معلوم ٿئي ٿي. (مصنف)

(اول) جو وچون پٽ ميان فضل الله شاه دنيا ترڪ ڪري وڃي رهيو ۽ پيا به ڪيترائي فقير ساڻس گڏ اتي موجود هئا. صادق فقير پنهنجي ساٿين ۽ ڪاٽڪن کي چيو ته، توهان اتي ترسو ته، آئون هنن صوفين جي ڪچهري ٻڌي اچان ٿو. صادق فقير جڏهن فقيرن جي ويجهو پهتو ته، ساڻين فضل الله شاه قلندر ڪنڌ مٿي ڪري فقيرن کي چيو ته، پيڙيءَ ۾ اچي درياهه پيو آهي، اهڙو ڪو آهي جيڪو درياهه کي ڪوڙي ۾ بند ڪري.^۵ چون ٿا ته ساڻين فضل الله شاه تي دغا اهو فقير کان پڇيو جنهن تي فقيرن چيو ته، قبل اسان اڃا ان منزل تي ڪين پهتا آهيون. صادق فقير چيو ته، قبل بندو ائين ڪري سگهي ٿو. صادق فقير ايترو متاثر ٿيو جو ساڻين فضل الله شاه کي رهبر مڃي عرض ڪيائين ته مون کي تلقين (ذڪر) ڏئي، پنهنجو مريد طالب ڪيو. ساڻين، فضل الله شاه فقيرن ۾ موجود پوڄو پڳت مينگهواڙ کي حڪم ڪيو ته، فقير کي تلقين ڏي (ذڪر ڏسي). صادق فقير بنا چوڻ چران جي پوڄو پڳت کان تلقين وٺي صوفين جي حلقي ۾ داخل ٿيو. انيس المساڪين جي قاضي غلام مهدي صفحہ 159 تي لکيو آهي ته، پاڻ نورنگ فقير جلالاڻي کي حڪم ڪيائون ته، صوفي صادق فقير کي خدا پاڪ جل شانہ جو رستو ڏس ۽ چوڻس ته صورت اسان جي نظر ۾ رکي.

صادق فقير جا ڪاٽڪو ساڻي جڏهن انتظار ڪري ٿڪا ته هنن کي پڪ ٿي ته صادق هونئن نه موتندو هلو ته وٺي اچونس. همراه همت ڪري لوڙهي اندر پهتا. صادق ڪنڌ هيٺ ڪري هٿ ٻڌي ادب ۾ ويٺو هو. ساڻين کيس هلڻ لاءِ زور ڀريو. صادق فقير هلڻ کان انڪار ڪندي چيو ته، صوفين وٽ سچ، انصاف، محبت، عشق جو جادو آهي. مون تي به اهو جادو ٿي چڪو آهي. هاڻي اوهين هليا وڃو مون کي منهنجي حال تي ڇڏي ڏيو. پاڻ ڪبير جي ڪوه تي رهي وحدانيت جي واٽ تي سفر شروع ڪيائين.

جيئن اڳيان ذڪر ٿي آيو آهي ته، ڪبير جي ڪوه تان پنهنجي مرشد فضل الله شاه ۽ لوڙاهو صوفي فقيرن کي وٺي پاڻ مرشد سان درگاهه جهوڪ اچي رهيو. مسلسل مرشد سان گڏ رهڻ ۽ رياضتون خدمتون ڪرڻ ڪري صادق سومري مان هاڻي پاڻ صوفي صادق شاه سڏجڻ لڳو. ان دوران صوفي فضل الله شاه جي

۵ (هڪڙو انيس المساڪين وارو ۽ ٻيو راج محمد پلي صاحب به پيڙيءَ ۾ درياهه لکيو آهي. جڏهن ته درياهه کي ڪوڙي ۾ بند ڪرڻ واريون روايتون به آهن.)

مهرباني¹ ۽ سجاده نشين درگاه جهوڪ ميان عزت الله شاه ثاني المعروف سخي پير سائين جي مڪمل اعتماد ڪري جهوڪ جي خليفن اول جي درجي تي پهتو. ان حد تائين جو درگاه جهوڪ جي صوفين جا سياسي سماجي ويندي صوفي خاندان جا فيصلا صوفي صادق فقير جي راءِ ۽ رضامنديءَ سان ٿيندا هئا. صوفي صادق فقير سومري کي به پنهنجي مرشد شهيد رحه جي بهادري صوفين جي قرباني سچائيءَ تي سر ڏيڻ تي فخر هو. جو چوي ٿو:

ڏنو سر ڏک تي، صوفين جي سردار
ڳائي ڳالهائون ٿيو سر ڌڙان ٿي ڌار
تنهنجي ڪندو ڪير ڪوان جيڪو ڪلني سين ڪاٺيو

وڙهيا واڳيا واپريا، سي صوفي سير،
واڳڻ وڌي آيا، مانجهي مل مٿير،
پڙ ڪوڙي پير، سر ڏنائون صدقا.

وڙهيا واڳيا واپريا جهيڙي جهوڪ ڏئي،
امر سان الله جي، اونچي ڪيائون اٿي،
رضا جا رحمان جي سا واحد کي وٺي،
ڪاهوڙي ڪٿي ويا، گذاري ڏينھڙا.

صوفي صادق مرشد جي خدمت ۾ رهي هڪ وحدانيت پسند صوفي سان گڏ غريب پرور ڌرتي دوست، انسان دوست ۽ امن پسند شاعر ۽ درويش انسان بنجي ويو. سندس شاعريءَ ۾ جابجا ان جو اظهار آهي:

تندا مندا مڱڻا، سڀڙ آهن چت،
ڪوئي سي قرب سين، جنهن ۾ نه پت،
سي وهائي هت، ڏاٽر ڪٿي ڏک ڪيا.

¹ (ميان صوفي فضل الله شاه قلندر کي ڪتاب ”راڳنامي“ جي مهاڳ ۾ ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ يا وري راج محمد پلي صاحب پنهنجي مضمون ۾ بار بار سجاده نشين جهوڪ لکيو آهي، جيڪو صحيح نه آهي. فضل الله شاه جي شروع ۾ سندس وڏو پيءُ ابراهيم شاه ثالث ۽ پوءِ واري دور ۾ سندس پيءُ نور الله شاه جو وڏو فرزند ميان عزت الله شاه سخي پير ستن سالن جي ننڍي عمر ۾ سجاده نشين ٿيو).

تندا مندا مڱڻا، آهونتا آڪاج.

لنگهن به لوڏي ڇڏيا، معذور ۽ محتاج.

تن سونهارا ساج، سڀڙ ڏنا سون جا.

صادق فقير وٽ ستايل مارييل مسڪين دانهون کڻي ايندا هئا ته، هي فقير وقت جي حڪمرانن سان گڏ ظالمن ۽ ڌاڙيلن سان ٽڪرائجي ويندو هو. ان طرف کوسا ماڻهن کان ڦرون ڪندا هئا، کوسن مان، شادي کوسو مشهور ڌاڙيل هو. هن غريب عام ماڻهن کي آزاري سندن جيئڻ حرام ڪري ڇڏيو هو. ريبارين سميت ڪيترائي غريب راج روزانو صوفي صادق وٽ کوسن جون شڪايتون کڻي ايندا هئا. صادق فقير شادي کوسي ۽ سندس قبيلي جي ماڻهن ڏي نياپا ڪيا ۽ سمجهايو پر هونءَ مڙيا. نتيجي ۾ صادق فقير ستايل، راجن جي ياسي ٿي بيٺو ۽ آخر نڪرڻ هٿان شادي کوسو مارجي ويو. تڏهن پاڻ چيائين:

شادي مٿس ڪ ٿيو سٿو سنگهارا،

اٺيون اونارا، پهرايو پٽن ڏي

شادي مٿس ڪ ٿيو پئي پار ڪر پچار،

ايندا آهي پار ڪندا صلح صديق چئي.

۽ پوءِ شادي کوسي جي قبيلي جا ماڻهو ۽ شادي کوسي جا ٻيا ڪاٽڪونيٽ اچي فقير وٽ پيش پيا ۽ آئنده لاءِ عوام کي آزار ڏيڻ کان توبه تائب ٿيا. مطلب ته درگاه ”شاه عنايت الله شهيد رح“ سان واڳيل صوفين جو ڪردار هر دور ۾ تصوف ۽ ذڪر اذڪار سان گڏ سماج دشمن عنصرن چورن، ڌاڙيلن ۽ اميرن ۽ حڪمرانن جي اُره زورائين خلاف جدوجهد وارن واقعن سان ڀريل آهي. انهن ۾ صوفي صادق جو نالو پڻ جرئت مندي ۽ بهادريءَ جي ڪارنامن سان ڀرپور آهي.

درگاه جهوڪ شريف جو بااختيار خليفه اول هئڻ ڪري مير حڪمران صادق فقير جي تمام وڏي عزت ڪندا هئا. سندن دعوتون جهليندا ۽ کيس تحفا وغيره به ڏيندا هئا.

پر جڏهن سچ ۽ انصاف جي راه ۾ رنڊڪ پئي ته جهوڪ، تجل، خيرپور ۽ سڄي سنڌ جا صوفي سراپا احتجاج بنجي ويا ۽ صادق فقير پڻ مير حڪمرانن سان به ٽڪر کائڻ لاءِ عملي طرح ميدان ۾ نڪري پيو.

پينا آهن، ٻئي پاسي صوفين سان به وڙهو سٺو ڪونهي. مير ماءُ جي صلاح مڃيندي
 ٻانهن وٺي آئي صادق فقير اڳيان مڱڻهار کي ڏني ۽ صوفين کان معافي ورتي.
 هن واقعي بعد تررت ٻيو واقعو پيش آيو. درگاه تجل شريف جي صوفين کي
 پڻ ميرن سان اختلاف ٿي پيا هئا. سجاده نشين (ٿر ڏٺي سلام الله شاه) صوفي
 مبارڪ شاه اول صوفي هادي بخش ولد نور محمد سجاده نشين، ولي محمد شاه
 اول جي وقت ۾ ڪيترن مسئلن تي خيرپور جي ميرن سان اختلاف هئا. پر خاص
 طرح هڪ واقعي انهيءَ صورتحال کي وڌيڪ شدت ۾ آندو. مير علي مراد خان جي
 زماني ۾ مير برادران مان ڪنهن مير چونڊڪي يا سورهه واري علائقي مان هڪ
 مسڪين کان بيگار تي ڪم پئي ورتو هو ڏهرو ۽ ڪمزور هو جنهن ڪري ڪم
 جي رفتار سست هئي، جنهن تي مير صاحبان ڪاوڙ ۾ اچي ان مسڪين تي ڪٽن
 جي بچ ڪرائي. ان ڪري اهو ڪٽن جي چڪن لڳڻ ڪري سخت زخمي ٿي پيو.
 درگاه تجل جي صوفين کي ميرن جي ان ظلم جي خبر پئي ته هنن سخت
 احتجاج ڪيو. ان احتجاج جي رد عمل ۾ مير علي مراد خان، مير سهراب خان جي
 وقت ۾ صوفين کي مليل زمينون ۽ ٻيون رعايتون رد ڪري ڇڏيون. ڪيترن ماڻهن
 مير علي مراد ۽ ٻين ميرن کي سمجهايو ته، هو صوفين جي طاقت کي نه للڪارين ۽
 وڏن جي اعتماد ۽ عقيدت واري رشتن کي مان ڏئي درگزر سهپ ۽ سمجهه جو
 مظاهرو ڪن. مير علي مراد خان انهن صلاح ڏيندڙن کي چيو ته، جيڪڏهن صوفي
 ميان مبارڪ شاه ولي محمد شاه يا ٻين صوفين مان مون وٽ لنگهي اچن ته، آئون
 سندن زمينون ۽ ٻيون رعايتون بحال ڪري ڇڏيندس، ورنه ڪنهن به حالت ۾
 زمينون وغيره بحال نه ڪندس.
 انهن خير خواهن وري درگاه تجل جي صوفين کي صلاح ڏني ته، هو خيرپور
 ميرن ڏانهن لنگهي وڃن، توهان فقير ماڻهو ڇو ٿا طاقتور ميرن حڪمرانن سان
 ٽڪراءُ ۾ اچي پنهنجو نقصان ڪيو پر صوفين چيو اقتدار اچڻي ويڃڻي شيءِ آهي،
 وقت گذري ويندو. صوفي ظالمن جا مخالف ٿيندا آهن نه ظالمن اڳيان هٿيار ڦٽا
 ڪندا آهن. اسان هر ظلم جي مخالفت ڪندا رهنداسون. ”پلي بک پرم جي شال
 نه وڃي شان!“ اسان ميرن ڏانهن نه وينداسون. هنن کي جيڪي ڪرڻو آهي، سو
 ڪري گذرن.

انهن واقعن کان سواءِ ٻيا به ڪوڙ سارا واقعا جيڪي صوفين سڳورن جي سياسي ۽ سماجي سرگرمين بابت آهن، سي سڀ هتي ڪتاب جي طوالت سبب بيان نٿا ڪري سگهجن.

صوفي صادق فقير ٿر ٻر ڦرندو عام غريبن مسڪينن توڙي صوفي فقراء جي خبر چار لهندو سندن فيصلا ڪندو ۽ مسئلا حل ڪرائيندو ٿي وڌو. ان لاءِ فقير صاحب پير سنيءَ واري عمر ۾ به ورچي نه ويٺو. خدمت خلق جو ڪم ڪندو رهيو. جنهن بابت ڪتاب ”وڙهيا واڳيا واپريا“ مصنف راج محمد پلي جي صفحي 184، ضميمو 2 ۾ هيئن تفصيل بيان ڪيو آهي، جنهن ۾ ڪجهه اضافي احوال شامل ڪري لکجي ٿو:

”صوفي صاحب اڪثر سفر ڪندا هئا. سڄي سنڌ ۾ سندن ”تڪيا“ ۽ منزلن جا نشان، آثار ۽ روايتون موجود آهن. ساڻن گڏ هميشه ماڻهن جو وڏو اٿالو ۽ مال موجود هوندو هو. روايتن موجب جتي ڇهه مهينا منزل ڪندا هئا اتي لوڙهو ڏيندا هئا، جتي سال ترسندا هئا اتي ڪوٽ ڏياريندا هئا. سندن تڪين ۽ منزلن جو مختصر احوال جيڪو ميسر ٿيو آهي، اهو هن ريت آهي:

1. تعلقو ڪوٽ غلام محمد (جيمنس آباد) جي ڀرڳڙين جي ڳوٺن ۾ فقير جا تڪيا آهن.
2. خدا داد: ڊگڙيءَ لڳ واڻين جي ڳوٺ ۾ فقير جا تڪيا آهن.
3. ڪور واه (تعلقو گولاڙچي) ۾ صوفي صادق جو تڪيو آهي.
4. تنڊي غلام علي شهر ۾ پوڄو پڳت مينگهواڙ جيڪو فقير کي تلقين ڏيندڙ مرشد پائي هو فقير صاحب سندس ڳوٺان ايندي ۽ جهوڪ کان واپس ٿيندي پوڄو ٽ اچي ترسندو هو.
5. تنڊي محمد خان ۾ فقير صاحب جو تڪيو هو جتان جو هڪ مير سندن مريد هو.
6. پرور شاه جو پڙ: پرور شاه درگاه جهوڪ شاه عنايت شهيد رح جو مريد هو. سندس مزار علم پاڪ ريشمي گهٽيءَ جي چيڙي ۾ حيدر آباد ۾ آهي. صوفي صادق فقير اڪثر هتي اچي ترسندو هو.
7. صوفين جو اوتارو: هي اوتارو قلعي حيدر آباد جي اڀرندي طرف هو جتي ڪانگن کاڌي ڍنڍ هوندي هئي. هن ڍنڍ جي ڪپ تي هڪ باغ هوندو هو.

انهن واقعن کان سواءِ ٻيا به ڪوڙ سارا واقعا جيڪي صوفين سڳورن جي سياسي ۽ سماجي سرگرمين بابت آهن، سي سڀ هتي ڪتاب جي طوالت سبب بيان نٿا ڪري سگهجن.

صوفي صادق فقير ٽر بر ڦرندو عام غريبن مسڪينن توڙي صوفي فقراء جي خبر چار لهندو سندن فيصلا ڪندو ۽ مسئلا حل ڪرائيندو ٿي وڌو. ان لاءِ فقير صاحب پير سنيءَ واري عمر ۾ به ورچي نه ويٺو. خدمت خلق جو ڪم ڪندو رهيو. جنهن بابت ڪتاب ”وڙهيا واڳيا واپريا“ مصنف راج محمد پلي جي صفحي 184، ضميمو 2 ۾ هيئن تفصيل بيان ڪيو آهي، جنهن ۾ ڪجهه اضافي احوال شامل ڪري لکجي ٿو:

”صوفي صاحب اڪثر سفر ڪندا هئا. سڄي سنڌ ۾ سندن ”تڪيا“ ۽ منزلن جا نشان، آثار ۽ روايتون موجود آهن. ساڻن گڏ هميشه ماڻهن جو وڏو اٿالو ۽ مال موجود هوندو هو. روايتن موجب جتي ڇهه مهينا منزل ڪندا هئا اتي لوڙهو ڏيندا هئا، جتي سال ترسندا هئا اتي ڪوٽ ڏياريندا هئا. سندن تڪين ۽ منزلن جو مختصر احوال جيڪو ميسر ٿيو آهي، اهو هن ريت آهي:

1. تعلقو ڪوٽ غلام محمد (جيئس آباد) جي پرڳڙين جي ڳوٺن ۾ فقير جا تڪيا آهن.

2. خدا داد: ڊگڙيءَ لڳ وائين جي ڳوٺ ۾ فقير جا تڪيا آهن.

3. ڪور واه (تعلقو گولاڙچي) ۾ صوفي صادق جو تڪيو آهي.

4. ٽنڊي، غلام علي شهر ۾ پوڄو پڳت مينگهواڙ جيڪو فقير کي تلقين ڏيندڙ مرشد پائي هو فقير صاحب سندس ڳوٺان ايندي ۽ جهوڪ کان واپس ٿيندي پوڄو وٺ اچي ترسندو هو.

5. ٽنڊي محمد خان ۾ فقير صاحب جو تڪيو هو جتان جو هڪ مير سندن مريد هو.

6. پرور شاهه جو پڙ: پرور شاهه درگاه جهوڪ شاهه عنايت شهيد رحه جو مريد هو. سندس مزار علم پاڪ ريشمي گهٽيءَ جي چيڙي ۾ حيدر آباد ۾ آهي. صوفي صادق فقير اڪثر هتي اچي ترسندو هو.

7. صوفين جو اوتارو: هي اوتارو قلعي حيدر آباد جي اڀرندي طرف هو جتي ڪانگن کاڌي ڏني هوندي هئي. هن ڏنڊ جي ڪپ تي هڪ باغ هوندو هو.

جيڪو انگريزن جي سنڌ فتح ڪرڻ کان پوءِ ”ڪرنل تروت“ جي نالي سان سڏيو ويو. جڏهن ڪرنل تروت تي برٽش گورنمينٽ طرفان ڪيس داخل ٿيو ته، پوءِ ان باغ جو نالو وڪيل حسن علي آفندي سان سڏيو ويو جيڪو هاڻي آفندي ٿاڻون سڏيو وڃي ٿو.

8. ٽنڊو جهانيان: سيد فتح الدين شاه جهانيان پوٽو جيڪو صادق فقير جو مرشد پائي هو.

9. ڪوٽڙي: صوفي صادق فقير جا ڪورڪاڻي مريد جيڪي سندن حڪم تي ميرن پاران مليل جاگيرون ۽ عهدا ڇڏي درياه سنڌ جي هن ڀر وڃي رهيا.

10. تاجپور: جتي صوفي صادق فقير جا مرشد پائي نواب رهندا هئا، سندس دوست پير پائي نواب غلام الله وٽ اچڻ وڃڻ ٿيندو هو نواب غلام الله فارسي ۽ سنڌيءَ جو ڀلوڙ شاعر هو. عمر ڪوٽ جو نواب ٿي رهيو هو ۽ جڏهن شادي ڪوسي (ڌاڙيل) ريارين جو وڳ ڪاهيو هو ته فقير غلام الله تياڪڙي ڪري وڳ شادي ڪوسي کان واپس ڪرايو هو.

11. مقام شاه عبدالڪريم بلڙي: چيو وڃي ٿو ته، هن مقام ۾ صوفي صادق فقير جي والده مرحوم جي تربت آهي ۽ پڻ سندس والد به شاه ڪريم ۾ دفن ٿيل آهي.

12. سنجهورو: ڪورڪاڻين ۾ فقير صاحب جو تڪيو آهي ۽ سندس زمين به آهي. سنجهوري لڳ اميد علي لغاري ۾ پڻ فقير صاحب جو تڪيو ۽ منزل آهي.

13. سانگهڙ شهر جي نظاماڻي پاڙي ۾ هن وقت به فقير صاحب جو تڪيو موجود آهي.

14. پيراڻي: هتي ديوان لکومل جي ڳوٺ ۾ فقير صاحب اچي رهندو هو پيراڻيءَ جا مري بلوچ جيڪي شاه عنايت شهيد رحه جي خاندان جا مريد آهن، صادق فقير جا پير پائي هڻڻ ڪري ساڻس وڏي عقيدت رکندا هئا، هنن بلوچن جي وڏي جونالو آدم خان هو جنهن جي نالي تي ٽنڊو آدم آهي. هن مري خاندان جا ڪيترائي فرد درگاهه جهوڪ ”شهيد رحه“ جي مقام ۾ دفن آهن.

15. غلام نبي شاه جي ڳوٺ ۾ به صوفي صادق ايندو ويندو رهيو جتي سرهو فقير حجام فيض ورثو.

16. تجل شريف (ضلعو خيرپور ميرس) درگاه صوفي سلام الله شاه جي صوفين وٽ پڻ فقير صاحب ايندو ويندو رهيو.
17. روپا ماڙي: شهيد دودي سومري جي مزار تي ويو جتي ست راتيون جاڳيو.
18. ڪوٽ ڏيجي جي جبلن ۾ رهي چلا ڪڍيا اٿن.
19. ڪنڊ تعلقو ڪوٽ ڏيجي، ضلعو خيرپور ڳوٺ نصير فقير جلالاڻي اڳي نورنگ فقير جلالاڻي ۾ به فقير صاحب ايندو ويندو رهيو.
20. روهڙي: غلام علي شاه ۽ سندس فرزند سوال شاه جو اوتارو هو. سيد علائقي جا وڏا جاگيردار هئا. صوفي فقير جا مريد هئا، هن ئي اوتاري تي بيدل سان صوفي فقير جون ملاقاتون ۽ ڪچهريون ٿيون.
21. گهري (بڪار): تعلقو روهڙي، ضلعو سکر جو تاريخي ڳوٺ آهي. هتان جا سيد جاگيردار سائين سلام الله رحه جا مريد ۽ درگاه جهوڪ جي صوفي سلسلي سان واڳيل آهن. ڪيترا صوفي صادق فقير جا مريد ٿيا.
22. درازا: حضرت سچل سرمست بابت چيو وڃي ٿو ته، خيرپور سکر ايندي ويندي فقير جون سچل سان ملاقاتون هيون ۽ هڪڙي سان شعر و شاعريءَ جو تبادلو به ڪيو اٿن.
23. پير پٿوري تي فقير چلو ڪڍيو هئو ۽ اتان جو هڪڙو وڏو زميندار سائينداد چورو جي خاندان جا سندن معتقد هئا.
24. ڳوٺ جعفر خان لغاري (موجوده تعلقو شهداد پور) هن ڳوٺ ۾ فقير صاحب جو تڪيو آهي ۽ ڪافي مريد به اٿس.
25. صوفي صادق فقير پنهنجي مرشد (شاه عنايت الله شهيد رحه) جي خليفن ۽ پنهنجي پير پائين ڏانهن ڇهونٺ، جيسلمير، سورت، آبو جبل ۽ ٻين هنڌن تي به ويو هوندو.
26. صوفي صادق فقير روح فقير ڪنڊڙيءَ واري کان 23 سال ننڍو هو ۽ مراد فقير زنگيجي کان 13 سال عمر ۾ ننڍو هو. صوفي صادق به عمر ڪوٽ جي پٽيءَ جو هو ته، زنگيجا فقير به ان ئي پٽيءَ جا رهواسي هئا. وڏي ڳالهه اها هئي ته، هي هڪڙي يونيورسٽيءَ جا طالب علم هئا. اها يونيورسٽي جهوڪ شريف هئي. جتي ”شاه عنايت الله شهيد رحه“ جو وحدانيت ۽ جدوجهد وارو صوفي فلسفو پڙهايو ويندو هو ته اهو ڪيئن ٿو ٿئي سگهي ته صوفي صادق فقير

روح فقير ڪنڊڙيءَ واري ۽ سندس ساٿي مراد فقير زنگيجي سان نه مليو هجي.

صوفي صادق فقير پنهنجي مريدن معتقدن لاءِ جتي درگاه جهوڪ جي شهيد رح جي صوفي فلسفي جي وحدانيت ۽ تصوف جو ساڪي بنجڻ لاءِ جدوجهد جو زباني عملي باب چڙيو اتي تسڪين قلب لاءِ هڪ پنهنجي ڪلام پيور اڳ نامون، ٽيون درد نامو نالي ڪتاب چڙيا. جن ۾ سلوڪ، طريقت، روحانيت، وحدانيت، سچ ۽ سچائي تي بيهڻ، جسم ۽ نفس کي تڪليف ۾ وجهي خدمت خلق جو درس ڏنل آهي.

صوفي صادق فقير جڏهن پنهنجي مرشد فضل الله شاه المعروف داتا پير شاه قلندر کي درگاه جهوڪ شريف وٺي آيو ته اهو 1230ھ _ 1813ع هو ۽ هي اهو دور هو جو صوفي صادق فقير درگاه جهوڪ ۾ باقاعده راڳ جي ترتيب ٺاهي، سلسلي وار شروعات ڪئي.^① جنهن لاءِ روايت آهي ته جڏهن ميان فضل الله شاه جن درگاه جهوڪ اچي رهيا ته درگاه جهوڪ جو ننڍڙو معصوم سجاده نشين ميان صوفي عزت الله شاه سخي پير يا ته حويلي ۽ ۾ هوندا هئا يا وري ٻارن سان راند روند ۾ مشغول هوندا هئا. صوفي سائين فضل الله شاه پنهنجي لوڙاهو^② فقيرن سان مراقبي ۽ ذڪر فڪر ۾ مشغول رهندا هئا، تڏهن صادق فقير اهو سوچيو ته ان صورتحال کي ڪيئن تبديل ڪجي، جيئن درگاه جهوڪ شريف تي ايندڙ صوفي فقراءَ يا مهمانن سان ڪچهرين، رس رهائين جو باقاعده ڪو سسٽم هجي، جنهن تي صوفي فقراءَ ۽ ٻيا سائين فضل الله شاه سان گڏ ننڍڙي سجاده نشين ميان عزت الله شاه کان ۽ انهن جي فيملي فردن کان واقفيت رکن.

① (ڏٺو وڃي ته راڳ صوفين جي عبادت ۾ شامل آهي. "شاه عنايت الله شهيد رح" جن پاڻ شاعر هئا ته سندن سڀئي خليفا معتقد مريد، دوست، ساٿي وڏا شاعر ۽ راڳ جا پارکوٽي گذريا آهن. جن ۾ جان الله شاه رضوي، باقر شاه المعروف ٻاوا ڏونگر پوري، اسماعيل شاه ٺٽوي ۽ مخدوم معين ٺٽوي جا نالا ڳڻائي سگهجن ٿا. ان ڪري اهو چئي سگهجي ٿو ته "شاه شهيد رح" يا سندس خليفن جي دور ۾ راڳ ويراڳ جون محفلون ٿينديون هونديون. جيڪي سڄي رات هلنديون هونديون. ها البت گهڻو پوءِ صوفي صادق فقير پنهنجو راڳ نامون تشڪيل ڏنو ۽ جديد نموني درگاه جهوڪ شريف ۾ باقاعدي سسٽم ۽ ترتيب سان راڳ شروع ڪرايو).

② سائين فضل الله شاه جن درگاه جي جنهن ميدان ۾ رهندا هئا تن جي چئو طرف لوڙهو ڏنل هوندو هو. (يعني ڪنڊن جي واٽ) ان اندر رهندڙ صوفي فقيرن کي لوڙا ٿويا لوڙاهو فقير سڏيو ويندو هو.

ان ڪري صوفي صادق فقير پنهنجي مرشد سائين فضل الله شاه کي گذارش ڪري راضي ڪيو ته شام جو درگاه جي ميدان ۾ ¹ راڳ جي ان محفل ۾ اچي ويهن. ان راڳ جي ڪچهريءَ جو مهendar درگاه شهيد رح جو سجاده نشين عزت الله شاه پيو هوندو هو. اهڙيءَ ريت شام جو سازن تي ٿيندڙ هن راڳ کي مرشد جي حاضريءَ وارو راڳ (شاه جي ڪچهريءَ وارو راڳ) جو نالو ڏنو ويو. ²

چوي وڃي ٿو ته، مرشد جي حاضريءَ واري ان رات ۾ صوفي صادق فقير پاڻ، نوازو فقير زنگيجو ۽ شير و فقير مڱڻهار سارنگي نواز گڏجي حصو وٺندا هئا.

ٻيو راڳ جو حصو جيڪو بنا سازن جي ڳايو ويو ان راڳ کي سماع جو راڳ ڪوٺيو ويو. ان راڳ ۾ ڏهه پندرهن فقير حصو وٺندا هئا. درگاه جهوڪ شريف سازن، وابسته هر جڳهه جا صوفي اسر ويل اٿي، ذڪر ڪندا هئا، جنهن ۾ ٻيڙ ”راڳ نامي“ ۾ درج بيت چيا ويندا هئا ۽ آخري ۾ ”الله هو الله هو الله هو...“ جو ورد ڪيو ويندو هو. اهو رواج هاڻي تقريباً ختم ٿي ويو آهي. البت ڪي ڳاڻ ڳڻيا صوفي ائين تسلسل سان ڪندا هجن ته هوندو ۽ صوفي فقير فوتيءَ مهل جڏهن جنازو ڪٽندا آهن ته مقام تائين پهچڻ واري پنڌ ۾ جنازي اڳيان هڪ ماڻهو اهي بيت چوندو ۽ بيت جي پڇاڻيءَ تي هر ماڻهو الله هو الله هو الله هو... جو ذڪر ڪندو هلندو آهي. اها روايت درگاه جهوڪ شريف، درگاه تجل شريف، درگاه صادق فقير تي هلندي اچي.

چيو وڃي ٿو ته، ان ڪلچر جو بنياد سائين عزت الله شاه کان هلندڙ هو صوفي صادق فقير انهيءَ ۾ جدت پيدا ڪري ان کي وڌيڪ بهتر ڪيو. اسر ويل

¹ (اهو ميدان اهو آهي جتي هينئر ميلي ۾ شام جو راڳ ٿئي ٿو جنهن ۾ سيمينٽ جي ٺهيل چٽڙيءَ هيٺيان درگاه جهوڪ شريف جو سجاده نشين پلال (پراڻا) گاهه جي ڪڪن تي وهي ٿو هاڻي ان شام واري ڪچهريءَ جي راڳ ۾ صوفي صادق فقير جا راڳيندڙ ۽ درگاه فتحپور (رڪيل شاهه چيزل شاهه) پاڳڻاڙي بلوچستان جو سجاده نشين پنهنجي راڳيندڙن سان مرشد جي حاضريءَ ۾ راڳ ڳائين ٿا.)

² (صوفي صادق فقير جي ”راڳ نامي“ جي مهاڳ ۾ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ لکيو آهي ته، سائين عزت الله شاه صوفيءَ جي دور ۾ درگاه جهوڪ شريف تي هر مهيني جي 18 تاريخ مولود پڙهايا ويندا هئا، جيڪا روايت تمام گهڻو پوءِ سجاده نشين صوفي عبدالستار (ٽالٽ) جي ننڍي پيءُ صوفي محمد وارث راقم الحروف جي مامي برقرار رکندي هر مهيني جي 17 تاريخ پڙهائيندو هو ائين نه هو. سائين صوفي محمد وارث مهيني ۾ چار ڀيرا يعني هر هفتي جي جمعي رات جو مولود پڙهائيندو هو جيڪو سلسلو هاڻي بند ٿي چڪو آهي.)

جاڳي ذڪر ڪرڻ مهل يا جنازي سان گڏ اڇاريا ويندڙ بيتن ۾ هڪ نياپو هدايت، نصيحت وارو پيغام سمايل هوندو آهي. جنهن ۾ ماڻهوءَ کي ٻڌايو وڃي ٿو ته هي دنيا فاني آهي، جنهن ۾ هر حيوانات، نباتات کي پنهنجي وقت سان فنا ٿيڻو آهي ان ڪري خواهش نفس اماره کي ڪنٽرول ۾ آڻي سادگي، سهڻي سچائيءَ سان زندگي گذار سستي، ڪاهلي، نياڳ جي ننڊ ڇڏي مسلسل جدوجهد ڪندي خدمت خلق، سچ، انصاف، امن لاءِ پاڻ پتوڙيندو ره. جي ويهي آرام ۽ عيش ۾ زندگي گذاريندين ته چڱو نه ٿيندو ۽ چڱائي، امن، انسانيت جي خدمت لاءِ مليل وقت گذري ويو ته وري نه ملندڙي.

روايت آهي ته درگاه جهوڪ شريف جي ڇهين سجاده نشين ميان زاهد شاه صوفي، المعروف پيرل سائين جي آخري دور ۽ ان کان پوءِ هادي سائين جي دور ۾ سماع جي راڳ جو مهندار طيب فقير پنهور هوندو هو. ^① جنهن کي سڄو ”راڳ نامو“ حفظ ٿيل هو ۽ شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ کان وٺي ٻين صوفي شاعرن جا پڻ کيس ست سئو کان مٿي بيت ياد هوندا هئا. طيب فقير پيرل سائين جو طالب هو هن لاءِ مشهور هو ته هو سڄي رات جاڳندو هو ۽ اٿندي ويهندي سندس زبان تي هي بيت هوندو هو:

وڙهيا، واڳيا، واپريا، جهيڙي جهوڪ ڏئي،
امر سان الله جي، اونچي ڪيائون اٿي،
رضا جا رحمان جي، سا واحد کي وٺي،
ڪاهوڙي ڪٿي ويا گذاري ڏينھڙا.

طيب فقير درگاه تي ايندڙ صوفي فقراء کي اسر ويل راڳ نامي جي بيتن تي ذڪر ڪرائيندو هو.

صوفي صادق فقير جي ”راڳ نامي“ شاعريءَ مان ”شاهه شهيد رحه“ جي صوفي فلسفي، تصوف، وحدانيت، جدوجهد ۽ برابريءَ جي پروڙي پوي ٿي.

① (طيب فقير پنهور جي ڌيءَ سجاده نشين جهوڪ شريف ميان غوث محمد المعروف هادي سائين جي گهر حق نڪاح ۾ هئي، طيب فقير جي پيڻ ناني صالحان پنهور ان وقت سڄو پانڊارو سنڀاليندي هئي ۽ فقراء جو ننگر تيار ڪندي هئي.)

صوفي صادق فقير پنهنجي مرشد فضل الله شاه، شاه قلندر داتا پير جي وفات کان پوءِ به 21 _ 22 سال حال حيات هو. مرشد جي وڇوڙي صادق کي جهوري وڌو هو جنهن لاءِ چوي ٿو:

لڳي آڳ مڃ ٻريو چڻي چڻڪي چت،

من واڍوڙيو ونجهلي هوتن ڌاران هت،

جهوري جهڙنٽ، سگهو ساعت نه جندڙو.

جڏهن ميرن جي باهمي ڪشمڪش ۽ نااهليءَ ڪري 1843ع ۾ انگريزن

سنڌ تي قبضو ڪري سنڌ کي غلاميءَ جو ڳت ڳچيءَ ۾ وڌو ان کان پوءِ به صوفي

صادق چار پنج سال جيئرو رهي انگريزن جي حڪومت دوران سنه 1265 هـ

بمطابق 1849ع ۾ 95 سالن جي عمر ۾ وفات ڪيائين.

تيئن تيئن ٿاڻي پنڌ ۾ جيئن جيئن ٿي ڏينهن،

ڪو اڳهاڻج نينهن ٻانهي ٻار پرون سين.

ڊاڪٽر غفور ميمڻ

صوفي صادق فقير جي زندگي ۽ شاعري

صوفي محمد صديق سومرو جيڪو صوفي صادق فقير جي نالي سان مشهور ٿيو سندس ولادت 1170ھ بمطابق 1756ع ۾ ڪڇ ۾ ٿي. سندس والدين مالدار ماڻهو هئا. صادق فقير اڃان سورهن سالن جو هو ته سندس خاندان لڏي اچي نئين ڪوٽ جي نزديڪ ”يوداري“ نالي مقام تي ويٺو. انهن ڏينهن ۾ هڪ اهڙو واقعو ٿيو جنهن صوفي صادق فقير جي زندگيءَ کي لوڏي ڇڏيو. ٿيو ائين جو نئي جي نواب ڪنهن ڳالهه تان ڪاوڙجي سندس پيءُ حاجي محمد سومري کي مارائي ڇڏيو. صادق فقير پنهنجي پيءُ جي بدلي وٺڻ لاءِ مانئن کان موڪلائڻ کانسواءِ ٿر کان نڪري وڃي ڌاڙيلن سان مليو ۽ سندن ساٿي بنجي نواب کان بدلي وٺڻ جو پڪو پهه ڪيائين. آخر نئي جي نواب کي ماري پڪو ڌاڙيل بنجي ويو. چون ٿا ته فطرتي طور طبيعت ۾ صادق فقير رهڙن ڪونه هو بلڪ حالتن کيس ڌاڙيل بنائي ڇڏيو. سندس طبيعت ۾ جا فقيري هئي انهيءَ کيس آخر ڌاڙيل مان صوفي منش بنائي ڇڏيو. ٿيو ائين جو هڪ رات جو چوريءَ جي خيال کان وڃي رهيا هئا ته ڪنهن لاوارث ٻيڙي عورت کيس مدد لاءِ سوال ڪيو فقير جي ساٿين ته مائي کي ورندي ڪا نه ڏني پر پاڻ سوچيائون ته واپس ورندي مائيءَ جي مدد ڪندا ۽ ان رات کين چوريءَ جو مال به گهڻو هٿ آيو. سو ان عورت وٽ پهچندي سڀ مال انهيءَ عورت کي ڏنائين. عورت سندس اهڙي همت ۽ سخاوت ڏسي کيس دعا ڪئي ته ”ابا خدا ڪندو وڏو درويش ٿيندين!“ بس جلدي ئي سندس لنگهه جهوڪ مان ٿيو. ان وقت جهوڪ شريف ۾ شاهه شهيد عنايت الله صوفي جي گاديءَ تي جناب فضل الله شاهه عرف ”شاهه قلندر“ مسند نشين هئا. صوفي صادق کي هڪ دفعو مريدن سان کين محو گفتگو ڏسي اشتياق ٿيو ته انهيءَ مجلس ۾ شريڪ ٿيان ۽ ساٿين کي اتي بيهاري پاڻ وڃي شاهه قلندر جي درٻار ۾ حاضر ٿيو. ڪجهه وقت هن روحاني رهاڻ ۾ رهڻ کان پوءِ واپس نه وريو ته سندس ساٿي اوطاق ۾ لنگهي آيا پر صادق جي حالت ٻي ٿي چڪي هئي. سو پنهنجن ساٿين کي چيائين، ”ادا! اوهان ڀلي پنهنجن ماڳن ڏانهن موٽي وڃو باقي اسان تي صوفين جو جادو اثر ڪري چڪو آهي.“ اهو

ٻڌي سندس ساٿين مان هڪ ڪاوڙجي چيو ته، ”حلوي ڪاٺ لاءِ به مهاندو ڪپي، ماڻهو مري ويا تون ٿو صوفين جو مريد ٿئين.“ انهي تي شاه قلندر فرمايو ته، ”ابا، صديق مريد ٿيڻ ڪونه آيو آهي پر مرشد بنجڻ آيو آهي.“

روايت آهي ته فقيري اختيار ڪرڻ کان پوءِ سندس گهر ۾ جيڪو چوراڻو مال هو اهو اصل مالڪن کي ڳولهي واپس ڪيائين، پين کي وس آهر مال جا پئسا پري ڏنائين يا معافي ورتائين ۽ بخشائي ورتائين. جڏهن روحانيت ۾ رچي ريتو ٿيو ته سندس اندر ۾ جذبن اٿل ڪاڏي ۽ پاڻ شاعري ڪرڻ به شروع ڪيائين. طبيعت ۾ ادب، خود آگاهي ۽ صوفيائو لاڙو هجي ته پوءِ اهو شخص واقعي هڪ ڪامل انسان بنجي اڀرندو آهي. صادق فقير ٽيهه سال جهوڪ شريف ۾ مرشد جي صحبت ۾ گذاريا ۽ آهستي آهستي سندس روحاني فيض جي خبر هنڌين ماڳهين يڪڙجي ويئي.

شاعري:

عظيم شاعر جي نظر زمان و مڪان کان نڪري مستقبل جي تهذيبي ۽ تمدني، روحاني ۽ اخلاقي ماحول تي به هوندي آهي. سندس شعر هر دور ۽ هر زماني جي انسان جي جذبن ۽ حالتن جي ترجماني ۽ رهبري ڪندو آهي. صوفي صادق فقير، شاه عنايت شهيد جي صوفيائي سلسلي جو نمائندو شاعر هو ۽ سندس عارفان نظرين ۽ سماجي برابري واري تعليم جو ترجمان هو. جهوڪ جي صوفين جي نظريي کي سمجهڻ لاءِ هڪ مستند ماخذ جي حيثيت رکي ٿو ۽ سندس ڪلام ۾ اسان جي ٻين ڪلاسيڪل شعرن جا تمثيلي قصا به موجود آهن. سندس ڪلام ۾ وحدت الوجود، نفي ۽ اثبات، فنا ۽ بقا، وجود باري تعاليٰ، عروج ۽ تنزل، خير و شر، جبر ۽ قدر وغيره جهڙن فڪري مسئلن جي اپٿار ڪيل آهي.

سيت صاحب هڪڙو جاءِ بجاءِ ذاتي،

سو صادق، سو سپرين، سو ڪسڻ سو ڪاتي،

جا مون اک پاتي، حوصلو حيران ٿيو.

صادق فقير هن بيت ۾ وحدت جو سلسلو ڏي ٿو شاه جي انهي بيت وانگر ته ”تيئي پرچيا پاڻ ۾ تند، ڪٿارو ڪنڌ“ صوفين جو بنيادي مول متوا هو هوندو آهي

ته انسان پاڻ سڃاڻي. لاعلميءَ ۾ به هڪ وحدت هوندي آهي پر جهالت واري نه جنهن ۾ ماڻهو لاشعوري طور جانور وانگر پنهنجي ڪرت ۾ رڌل هوندو آهي. ان کانپوءِ پهرين منزل خود آگاهيءَ جي آهي ته ”مان آهيان“ اها منزل دهشت ۽ خوف واري آهي پر صوفي چون ٿا ته جلدي جواب ملي ٿو ته مان ڪير آهيان ۽ اها منزل عرفانيت جي آهي.

انسان فطرت جو اهو حصو آهي جنهن کي پنهنجي هٿ جو شعور ٿئي ٿو. کائنات جي هر شيءِ جي ماهيت هڪ آهي پر شڪليون الڳ الڳ آهن، علت و معلول هڪ ئي عمل جا ٻه پاسا آهن. اسان لاءِ مادي دنيا ۾ انهن جو ڪثرتي روپ تضاد ظاهر ڪري ٿو نه ته ڪاتي ۽ ڪسٽ ۾ انوکي وحدت جو رشتو آهي. شعور خود آگاهي، زمانو و مڪان، ڪارڻ الڳ هڪ اڻ جاڳل ۽ اسرار دنيا جي، وسعتن ۾ تحليل ٿي حيران ڪن حالت پيدا ڪري ٿو. تڏهن صادق فقير چوي ٿو:

”جان مون اک پاتي، حوصلو حيران ٿيو.“

عشق جو فلسفو:

هن کائنات جو عجيب اسرار آهي جيڪو عقل وسيلي پروڙڻ صوفين جي بقول ته ناممڪن آهي. عقل، حساب، ڪتاب، علت، معلول، ڊپ ۽ خوف پيدا ڪري ٿو. علم جي آخري منزل مابعدالطبيعاتي طور لاعلمي آهي پر مادي طور ماديت جي ڪثرتي روپ کي پروڙڻ جو نالو آهي. انهيءَ ڪري صوفي چون ٿا ته کائنات جي ماهيت عقل سان نه پر عشق سان پروڙي سگهجي ٿي. عشق جرئت جو نالو آهي، عشق ۾ وجدان ۽ بي پناهه محسوس ڪرڻ جي قوت موجود آهي جيڪا بيان نٿي ڪري سگهجي. انهيءَ ڪري صادق فقير چوي ٿو:

سو سڀوئي سبحان، جو تو ڄٽ نه ڄاتو
عقل سي الله ڏانهن، پير نه ڪنهن پاتو
سندونينهن ناتو پورن پاڻي آيو.

جڏهن عشق آيو لاهي ڌم ڌڄيون،
تڏهن عقل چيو هاڻ ڀڄ ته ڀڄون.

”شاه چيو ته:

عقل، مت، شرم ٿيئي نينهن ٺيهوڙا.
 عقل ۽ عشق جو اهو تضاد ازل کان موجود آهي. عقل مادي علم جو
 ڪثرتي روپ آهي، جيڪو زمان و مڪان ۾ محدود آهي. عقل نفعي نقصان جو
 علم آهي. عقل مروجہ قدرن جو علم آهي پر عشق ۾ قدر بدلجي وڃن ٿا. ڀٽائي
 جيئن چوي ٿو ته:

اي شڪر الحمد جو مٿو گهريئي مڱڻا
 ”آءٌ ته پریشان هوس ته خبر ناهي ڪيئن راضي ٿيندي الاءِ ڇا گهرندين ۽
 ڪيئن پرچندين پر بس صرف ”سر“ گهريئي ۽ پرچي پئين، مولا تنهنجو شڪر
 آهي جو پرين منهنجي سر ڪپڙ تي ئي پرچي ويو.“ سڀ قدر بدلجي ويا عقل هڪ
 حد تائين، ساڻ ڏٺو ۽ ٻيو صادق فقير جي هن بيت وانگر ته:
 پڙهڻ ات پورو ٿيو جتي ويو وجود،
 ري سجدي سجود، سبحاني سڀ ٿيو.
 انا، آئون پڻو ڏيڪاءُ ۽ پاڻ پڙائڻ جهالت آهي. عاشق ۽ عالم انا ختم
 ڪري ڇڏيندا آهن، جن پرينءَ کي سڃاتو تن انا ختم ڪري ڇڏي پاڻ وڃائي
 ڇڏيو سسي نيزي پاند اچلي ڇڏي
 جيئن تون سڄو سٿرو عاشق ايئن نه هون،
 په پورو پرينءَ جو ٿا راتو ڏينهن رن،

اڀا ائين چون، ته سر لٿو سور ويو. عشق جو رستو فنا جو رستو آهي، اهو وقتي
 عمل ناهي بلڪ عاشق لاءِ سلسلہ عمل آهي، ايئن جيئن اڌ ڪنوپڪي ٽريندو رهي.
 صادق فقير انهيءَ ڪيفيت کي هن ريت بيان ڪيو آهي:

”ڪهڙي ڪاٽي يار جي، ڪهي پتون پت،
 سدا آلي رت، مور نه سڪي ڪڏهن.“

بلڪل شاه لطيف ائين چيو هو ته:
 ڪندي ڪلين وچ ۾ جڏهن هنيائون،
 موت نه ماريائون، ڏور وجهي ويا ڏک جي.

ڏاهپ جو گس:

دنيا کي سمجهڻ ۾ سندس ادراڪ سڀني ماڻهن جي وس جي ڳالهه ناهي. ڪي ماڻهو جبلتي طور جيئن آهڻ ته ڪي ماڻهو شعوري طور جيئن آهڻ، ڪي ٿورڙي ئي مفاد تي ريجهي ويهي رهندا آهن ته ڪي جستجو جاري رکندا آهن، بلڪل ايئن جيئن ڪو ماڻهو اسڪول، مدرسي، يونيورسٽيءَ جي تعليم حاصل ڪري پر سندس سوچ ويچار غور و فڪر ۽ ڏاهپ جو معيار ڪجهه به نه هجي. مطلب ته سندس شخصيت ۾ انساني سڀاءُ نه هجي پر ڪي ماڻهو علم حاصل ڪرڻ سان گڏوگڏ انهيءَ علم جي معيار تي غور و فڪر به جاري رکندا آهن. اندر ۾ احساسن ۽ جذبن ۾ هر شيءِ کي شعوري طور محسوس ڪري پرکيندا آهن. اهو ڏاهپ جو گس آهي جيڪو اندر جي پوڳنا مان ڦٽي نڪرندو آهي. صادق فقير به انهيءَ سلسلي کي هڪ شڪاريءَ سان تشبيهه ڏئي، ته هر ماڻهو شڪاري آهي، يعني هر ماڻهو جيئڻ جي جستجو ڪري ٿو پر ڪو ڪو انهيءَ ۾ جبلت بجاءِ شعور سان جيئي ٿو:

شڪاري شعور سان، کوڙن منجهان ڪي،

سڃاڻي صورت کي، وسهي ويٺا سي،

ڪيائون الف ب، عنقا آندائون ڪين ڪي.

شعور سان جيئڻ واري جي منزل عنقا آهي. ”عنقا“ لفظ جي معنيٰ ناپيد يا نستي به آهي ته اهو هڪ پکي جو تصويري خيال به آهي ته اهو سڄي ڪائنات ۾ هڪ آهي ۽ انهيءَ جهڙو ٻيو ناهي. انهيءَ معنيٰ ۽ ڏند ڪٿا کي صادق فقير علامتي طور استعمال ڪيو آهي يعني شڪاري شڪار ته ڪري ٿو پر هڪ شڪاري هجي ئي عنقا جي تلاش ۾ سو پنهنجو وجود فنا ڪري پاڻ وڃائي به عنقا حاصل ڪري بلڪل ايئن جيئن هڪ سالڪ بندو خدا جي راه ۾ پنهنجي زندگي قربان ڪري مقصد حاصل ڪري

شڪاري شڪار ۾ تون پاڻ وڃائي ويه،

مري مل مقصود کي، عنقا اهڙو ڏيه،

سجهي جو ساڻيه، اتان سٿو شڪاري سڪي ويا.

شاه لطيف ۽ صادق فقير:

صادق فقير به شاه لطيف وانگر تصوف جي باريڪ نڪتن کي پنهنجي شاعريءَ ۾ بيان ڪيو آهي. عشق، فنا، فراق، معرفت جي منزلن کي ۽ پيغام کي

صادق فقير نهايت فڪري انداز سان بيان ڪيو آهي. صادق فقير جو دور به شاه لطيف وارو دور آهي پر صادق فقير شاه لطيف کان پوءِ پيدا ٿيو. پر سندس شاعريءَ تي شاه لطيف جو گهڻو اثر آهي. صادق فقير جا ٻه سر شاه جي سرن کان مختلف آهن:

1. وهاڳڙو

2. سوزڙو

صادق فقير جو ڪلام بيتن ۾ ڪجهه سنڌي واين ۽ سرائيڪي واين ۽ دوهن تي مبني آهي.

صادق فقير وٽ ٻه جدلياتي طريقي ڪار مطابق زندگيءَ جو هر عمل مسلسل جستجو ۽ هڪ مقصد کان بڻي، ڏانهن وڃي، ٿو ٻيو عشق جي امر تا انهيءَ ۾ آهي ته وصال نه ٿئي. جي وصال ٿيو ته عشق جو جنون ختم ٿي ويندو سڪ گهٽجي ويندي ۽ خدائي عشق ۽ معرفت ماڻڻ لاءِ هن ڪثرتي روپ ۾ وصال ته ممڪن ڪونهي. انهي لاءِ ته صرف وحدت جو رستو آهي انهيءَ ڪري صادق فقير چوي ٿو:

گذرڻ تنهنجو گهوريو جدا ٿي تون يار
ماڻهو منجهائين معنيٰ ۾ جيئن ڪڪ ٻڏي منجهه پار
پهتا سي ٿي پار جن وصال ٿي نه ٿيو.

بلڪل ايئن شاه لطيف به چيو هو:

گوليان گوليان مَ لهان، شال مَ ملان هوت،
من اندر جا لوچ، مچڻ ملڻ سان مائي ٿئي.

اهڙي طرح سندس ڪيڌاري ۽ شاه جي سر ڪيڌاري ۾ ڪافي مشابهت آهي. ساڳئي وقت ڪيڌاري ۾ جهوڪ جي صوفي شهيدن جو عڪس به شامل آهي. جيئن صادق فقير جو هي شعر ڏسو:

وڙهيا واڳيا واپريا، جهيڙي جهوڪ ڏئي،
رضا جا رحمان جي، سا واحد ڪي وڻي،
ڪاهوڙي ڪٿي، ويا گذاري ڏينھڙا

اهڙي طرح سر بلاول ۾ صادق فقير جهوڪ ”ميرانپور“ جو ذڪر ڪيو آهي
 ميرانپور جا مڱڻا، ڏسين جي ڏيو
 سنواري سون ڪري سيوئي سيهو
 جاسين تان جيو ته رڙهو انهيءَ راهه ڏي
 ۽ ڪجهه ستن ۾ ته بلڪل شاهه جي شاعريءَ وانگر تصور ملي ٿو:

مون جهيڙيندي ڇڏيا، ڪاري ڪر هيٺ،
 ڪارا ڪند هٿن ۾، پيا اندو وچيرا هيٺ،
 مون ڪا ٿيئي ڏيٺ، سائڻ جي سردار سين.
 يا وري هي شعر ٿيس:

سائو مرين سوپ ڪي، ته جنگ جيءَ سين لاءِ،
 آرڻ تيغ عشق جي، واڳڻ ٿي وهاءِ،
 ان پر تنهنجو آه، پڙ پنجاهين وچ ۾.

زبان ۽ شاعريءَ جو انداز: صادق فقير جي زبان ۽ شاهه لطيف جي شاعريءَ جي اسلوب ۾ هڪجهڙائي آهي. فڪري طور جدت ۽ گهراڻيءَ جي هڪ جهڙائي موجود آهي.

جهوڪ جي شهيدن جا نظريات تي طور به پهلو آهن، هڪ ڪائنات جو ڪلي ۽ ڪثرتي مابعدالطبيعاتي نظريو جنهن ۾ وحدت الوجود جو ذڪر موجود آهي. ٻيو سماج ۽ فرد جو لاڳاپو جيڪو عملي آهي جنهن ۾ مظلوم جو سات ڏيڻ ظالم خلاف ويڙهه ڪرڻ، جيڪو ڪيڙي سوکائي تي عمل ڪرڻ.

تاريخ ۾ اسان ڏسنداسين ته شاهه عنايت شهيد جي تحريڪ سنڌ جي اصل نظريي جو عملي پهلو هو جيڪو هڪ دور ۾ اڀري ظاهر ٿيو ان کان پوءِ اها عملي تحريڪ نظريات تي طور ڪائنات جي مابعدالطبيعاتي بابت ۽ روحاني پهلو ڏانهن گهڻي مائل رهي. صادق فقير به عملي طور اجتماعي انقلابي يا ڪو سماجي انقلابي ڪم نه ڪري سگهيو پر انفرادي طور مظلوم جي داد رسي ڪندو هو. انهيءَ داد رسيءَ دوران ڪڏهن ميرن سان الجهندو هو ته ڪڏهن انگريزن سان.
 پورا آڻي پڇ، اٿئي شينهن ملڪ ۾.

مٿان ڪري وڃ، ساڙيندڙي ”صديق“ چئي.
انگريزن جي خلاف سندس شاعري ۽ باقاعدي فقري بازي ملي ٿي جيڪي
نه صرف ميرن لاءِ آتت جو سبب بڻيا بلڪه عوامي جوش ۽ همت جو ڪارڻ به بڻيا.
مثال:

پورا اٿي پڇ،

✽

پورن پڇڻ لائيو.

✽

اولن ٿي انگريز وڇان ٿي ويندو.
مجموعي طور صادق، فقير پنهنجي شاعريءَ ۾ سچ جوڻ وارو انصاف پسند،
مظلومن جو ساٿي محسوس ٿئي ٿو ۽ سندس شاعريءَ جو فڪري پاسو گهرو ۽
متوجہ ڪندڙ آهي.

مددي ڪتاب

- 1 - وڙهيا واڳيا، واپريا - مرتب: اسد جمال پلي
نواءِ ادب عمرڪوٽ 1998ع
- 2 - شاه جو رسالو: پانهون خان شيخ
شاه لطيف چيئر 2000ع
- 3 - سچل سارو سچ - نواز علي شوق
سنڌ گريجوئيٽس ائسوسيئيشن 1998ع

معموريوسفاتي

صوفي صديق فقير رح جي شاعري

صوفي صديق فقير صادق رح، سنڌ جي انهن ممتاز ۽ برڪ شاعري مان هڪ آهي، جيڪي سنڌ جي ادبي تاريخ جا روشن چراغ آهن. مگر افسوس جو اڄ تائين سندس ڪلام جو مڪمل نسخو ظاهر ٿي نه سگهيو آهي.

ٻئي طرف سنڌ جي ادبي تاريخن ۽ ڪن ٻين ڪتابن جو وري اهو حال آهي، جو انهن پر فقير صاحب جو چڻ نالو ڳڻايو ويو آهي. اهڙن ڪتابن جي مختصر لسٽ هن طرح آهي:

(۱) سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ - ڪاڪوپيرو مل

(۲) انيس المساڪين - قاضي غلام مهدي

(۳) سنڌي ادب جي تاريخ، جلد پهرين - خان بهادر محمد صديق ميمڻ

(۴) بيدل جو ڪلام - مرتب: لطف الله بدوي

(۵) تذڪره لطفِي پاڻو پيو - لطف الله بدوي

(۶) جنت السنڌ - رحيمداد خان مولائي شيدائي

(۷) سنڌي ادب (اردو) - حسام الدين راشدي

هن ڏس ۾ فقير صاحب جي سوانح بابت "ماجد اهرويءَ" جو هڪ مختصر مقالو نئين زندگيءَ جي شاهه شهيد نمبر ۾ ڇپيو ۽ صوفي صاحب جي ڪلام جو چڱو خاصو ذخيرو وري مخدوم محمد صالح پٽيءَ پنهنجي تصنيف "ڪيڏارو" ۾ ڏنو.

اهڙيءَ طرح انهيءَ ڏس ۾ سڀ کان پوءِ ڪارنامو سنڌ جي عظيم دانشورن جناب عبدالڪريم پلي ۽ جناب راج محمد پليءَ انجام ڏنو. جن نه رڳو صديق فقير جي جامع سوانح حيات ۽ سندس ڪلام جو وڏو ذخيرو منظر عام تي آندو بلڪه هنن فقير صاحب جي اولاد مان به ڪيترن ئي بزرگن جون سوانح عمريون يا ڪلام اشاعت هيٺ آڻي، سنڌي ادب جي باب ۾ هڪ بي مثال اضافو ڪيو. انهي ڏس ۾ جناب عبدالڪريم پلي صاحب جي تصنيف "وڻجارن وايون" ۽ سه ماهي مهراڻ

۱- ۱۹۶۵ع ۽ ۱- ۱۹۶۶ع ۾ شايع ٿيل، جناب راج محمد پلي صاحب جا ضخيم مقالا، لاجوب ڪوشش آهن.

پلي برادران جي انهيءَ ڪوشش کان پوءِ به ڪيترن تذڪره نويسن، تاريخدانن ۽ محققن، پنهنجي تصنيفات ۾ صوفي صاحب جو تذڪرو ڪيو آهي، جن ۾ جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، جناب ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو، جناب ڊاڪٽر عبدالمجيد ميمڻ ۽ مولانا غلام محمد گرامي مرحوم جا نالا سر فهرست آهن.

اهڙي طرح صوفي صاحب جي ڪلام بابت جيڪي قلمي ذخيرا ملن ٿا، تن ۾ وڏو ماخذ اهو 'راڳ نامو' آهي، جيڪو ميران پور (جهوڪ) ۾ صوفي فقير جي ميلن ۾ ڳايو ويندو آهي، جنهن کي ڪن بزرگن "رازنامو" به لکيو آهي.

ٻئي طرف فقير صاحب جي اولاد، فقيرن، چور جي مڱڻهارن ۽ ٻين واسطيدارن وٽ جيڪي صوفيانہ ڪلام جا بياض موجود آهن، انهن ۾ ڪجهه نئون ڪلام ملي ٿو جيڪو راڳ نامي ۾ ڪونه آهي.

فقيرن صاحب جي ڪلام جي سڀني ماخذن کي سامهون رکي، جيڪر سنواريو ته ان جي سُر وار ترتيب هيٺين طرح ٻيهندي: (۱) ڪلياڻ (۲) يمن ڪلياڻ (۳) موڪي (۴) ڪنڀات (۵) سري راڳ (۶) سامونڊي (۷) سهڻي (۸) سسئي (۹) ليلان چنيسر (۱۰) راڻو (۱۱) مارئي (۱۲) ڪاموڏ (۱۳) سورٺ (۱۴) ڪيڏارو (۱۵) سوڌڙو (۱۶) شينهن ڪيڏارو (۱۷) سارنگ (۱۸) گهاٽو (۱۹) آسا (۲۰) ڪاپائي (۲۱) رپ (۲۲) بروو (۲۳) ڪاهوڙي (۲۴) رامڪلي (۲۵) پورب (۲۶) ڪاراييل (۲۷) وهاڳڙو (۲۸) ڏهر (۲۹) بلال (۳۰) ڌناسري

صادق فقير جي ڪلام ۾ بيتن جو تمام وڏو ذخيرو آهي، جيڪي سڀئي سنڌي ٻوليءَ ۾ آهن. مگر وايون، جن کي صدائون سڏائيندا آهن، تن جو چڱو خاصو ذخيرو سرائڪي زبان ۾ پڻ آهي.

صديق فقير پنهنجي بيتن ۾ ڪٿي پنهنجو نالو 'صديق' ۽ ڪٿي پنهنجو تخلص 'صادق' استعمال ڪيو آهي، مگر وارين معنيٰ صدائن ۾ فقط 'صادق' ڪم آندو اٿس.

صادق فقير جي ڪلام جا جيڪي ماخذ ملن ٿا، انهن کي سامهون رکي، فقير صاحب جي ڪلام کي ترتيب ڏيڻ ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي. اهو انهيءَ ڪري جو انهن ۾

مشهور شاعرن، جهڙوڪ: ميين شاه عنايت رضوي، شاه عبدالطيف ڀٽائي، سيد بلال رضوي ۽ شهيد گرهوڙيءَ جي ڪلام کان سواءِ ڪيترن گم نام شاعرن جو ڪلام به گڏيل آهي، جن ۾ مسڪين، فقيرن ميسن ڪٿي، تماچي، پيرو سليمان، محمود قنوجو اسماعيل عالي، شيخ، جتيم، رنگين عيسيٰ ۽ احمد وغيره جا نالا اچي وڃن ٿا.

انهيءَ ڪري ضرورت آهي ته فقيرن صاحب جي ضروري آهي ته فقيرن صاحب جي ڪلام جي ترتيب ۽ تصحيح جو ڪم ڪنهن اهڙي اديب ۽ محقق جي حوالي ڪجي، جيڪو سنڌي ادب جو وڏو پارکو ڄاڻو ۽ گهڻو گهرو هجي. جيڪڏهن ائين نه ڪيو ويو ته ڪجهه وقت کان پوءِ ڪافي گمراهيون پيدا ٿي پونديون. ڇو ته فقير صاحب جي جماعت ۾ ڪي اهڙا دانشور به پيدا ٿي چڪا آهن، جيڪي سنڌ جي عظيم شاعر حضرت پڻ ڏٺي جي بيتن تي به صادق فقير جو ڪلام پيا سڏين.

ڊاڪٽر اسد جمال پلي

صوفي صديق محمد "صادق" فقير جي ڪلام جو فني مطالعو

صوفي صديق صاحب جي ڪلام جو "مطالعو":

ڪيترن ئي تصنيفن کي وجود ڏيندو. مگر هتي آئون رڳو چند عنوان پيش ڪندس جن تحت سندن ڪلام جو فني مطالعو ڪري سگهجي ٿو. انهيءَ ۾ ڪو شڪ ڪونهي ته سنڌي ڪلاسيڪي شاعريءَ جي مطالعي جا مڙهي عام عنوان "صوفي" صاحب جي ڪلام ۾ ڀرپور نموني موجود آهن. مگر ڪجهه خاص عنوان به آهن جن جي نمائندگي ۽ تخليق صرف صوفي صاحب جي حصي ۾ آئي آهي. سندن ڪلام جي مطالعي مان اسين جن نقطن تي اچون ٿا اهي هيٺين ريت آهن:

(1) سلف جون روايتون ۽ انهن جي پاسداري

(2) ڪلام جي فني بيهڪ.

(3) نظريي جي پختگي ۽ انهيءَ جو طاقتور لفظن ۾ اظهار.

(4) عقيدت ۽ عشق.

(5) ڪردار جي جهلڪ.

(6) شاعريءَ ۾ موسيقيت.

(7) ڪلاسيڪي شاعري ۽ نمونا.

(8) ماحول نگاري

(9) واقع نگاري

(10) نوان ۽ دل لپائيندڙ تجربا.

(11) علمي نقطا.

(12) ٻوليءَ جو معمار هجڻ. (صرف ۽ نحو جون پابنديون، نيون ترڪيبون ۽ گھاڙڻا، اصطلاح، چوڻيون، فصاحت ۽ بلاغت، استعارا، ڪنڀا، محاکات، منظر نگاري ۽ تشبيهن جو استعمال، شاعر کي ٻوليءَ جي معمارن جي صف پر آڻي بيهارڻ ٿو).

(13) پراني موضوعن ۾ جدت ۽ ندرت پيدا ڪرڻ ۽ نوان ٻڌائي پيش ڪرڻ. هاڻي اسين هنن موضوعن جو مثالن سان جائزو وٺون ٿا.

سلف جون روايتون:

حضرت پٽ ڌڻي "سرتاج الشعراء" آهي ۽ سندس ڪلام جو بنياد ڪانئس اڳ جي بزرگن جي وڌل روايتن تي آهي. يعني بيت ۽ وائي جيڪي ٻئي شاه صاحب کان اڳ جون صنفون آهن ۽ سنڌ جي تاريخي ۽ نيم تاريخي ڪردارن کي موضوع بنائي انهن ۾ رنگينيون پيدا ڪيون ويون آهن.

صوفي صاحب به ساڳيءَ طرح بيت ۽ وايون لکيون ۽ ساڳيءَ طرح تاريخي ۽ نيم تاريخي ڪردارن کي ڪٿي ويهي پنهنجي شعر ۾ هيرا موتي پوڻيا. يعني اسين ائين چئي سگهون ٿا ته صوفي صاحب ڪلاسيڪي شاعريءَ جي مڙني روايتن جي پاسداري ڪئي آهي ۽ ان ۾ پنهنجي طرفان ڪافي سرمايو پڻ جمع ڪرايو آهي.

ڪلام جي فني بيهڪ:

بيت ۽ وائي ٻنهي ۾ فني بيهڪ جو معيار ڪٿي به ڪري ڪو نه ٿو بلڪ گهڻو معياري آهي. صوفي صاحب جي دور تائين هنن ٻنهي صنفن ۾ تمام گهڻو ڪلام چئجي ۽ لکجي چڪو هو ۽ ان جي فن ۾ تجربا ٿي چڪا هئا مگر سندن فن جي پختگي ۽ معيار برقرار آهي.

سندن ڪلام ۾ خاص طرح بيت ۾ ماترائن جو ڳاڻيٽو ۽ سٺا "چند وديا" جي مڙني قسمن جي نمائندگي ڪئي آهي. خاص طرح "دو ها - چند" ۽ "سورنا - چند" جون مڙني اندريون بيهڪون ۽ نمونا فقير صاحب جي ڪلام ۾ موجود آهن. مثال طور:

سپان نامه "صديق" چئي اٿي اوج هير
ڊگها ڪري پير، پئي رهندين پٽ ۾.

نظريي جي پختگيءَ ۽ ڪردار جي جهلڪ:

صوفي صاحب جي سوانح تي هيستائين جيڪو به ڪم "راج محمد پلي صاحب" ڪيو يا معمور يوسفائي ۽ حڪيم عبدالمجيد "ماجد اهروي" پنهنجون ابتدائي ڪوششون ڪيون ۽ هاڻي به جيڪي محقق صوفي صاحب جي سوانح تي تحقيقي ڪم ڪندا، اهي هن موضوع کي وڌيڪ اجاگر ڪندا. آئون صرف ايتري گذارش ڪندس ته سندس تصنيف "درد نامو" سچو جو سچو عين "شريعت" آهي ۽ شريعت جي اپتار آهي. پاڻ "وحدت الوجود" جي طريقي جا صوفي هئا. ٻين سڀني لحاظن کي پاسيرو رکي هميشه ڪمزور ۽ مظلوم انسانن جو ساٿ ڏنائون ۽ انهيءَ لاءِ باقاعده جهاد ڪيائون. سندن ڪردار جي جهلڪ "راڳنامي" جي هيٺين بيت ۾ ڏسوت:

جي ڪيسر ڪاوڙيو ته هاڻي ۽ پڇي هڏ،
ايو ڪري سڏ ته ڪو اچي آرڻ ابهي.

عقيدت ۽ عشق:

حضرت صوفي صديق فقير جي ڪلام ۾ عشق ۽ عقيدت جا ڪيئي درياه موجزن آهن. پاڻ پنهنجي مرشد جي عشق ۾ محو آهن ۽ اتان معرفت وٺي وڃي "فنا في الرسول" جي منزل ماڻين ٿا. هي دقيق نقطا آهن جن تي بحث لاءِ تفصيل گهرجن. هتي اسين صرف هڪ بيت ڏيون ٿا:

پانڌيٿڙا "پيرن" جي پيو پاڙي گهار
توڪي نيندا پار لنگهائي لطف سين.

شعر ۾ موسيقيت:

شاعريءَ لاءِ اهو هڪ تسليم ٿيل معيار آهي ته شعر اهو آهي جنهن کي ڳائي سگهجي. جيڪو ڳائجي نه پر رڳو ڳالهائي سگهجي ان کي "نثر" چئبو. ڳائي اهو شعر سگهيو جنهن ۾ موسيقيت سمايل هجي. اسان جي سنڌي نظم ۾ "بيت" ۽ "ڪافي" يا "وائي" ته آهن ئي جهونگارڻ جون صنفون. صوفي صاحب جي ڪلام جو ته اهو عالم آهي جو جيسين جهونگار جي نثو ته صحيح سمجهه ۾ ٿي ڪونه ٿو اچي ۽ جهونگارڻ سان ماڻهو انهيءَ جي موسيقيت ۾ محو ٿيو وڃي. مثال طور هن وائي جو ٿله:

جو تو ڪنو ڪله.

آئون اهوئي آهيان

يا سسئي جي هيءَ صدا ڏسو ته:

تله: رب "صاحب" "سائين" آهي _ متان ڪا سينو ساھي.

(1) "لا حول ولا قوه" ڏس ڏنواي ڏاھي.

(2) صادق سسي سڀ ڪنهن، 'لاسين'، وڌئين لاهي.

ماحول نگاري:

انهيءَ شعر کي دوام آهي، جيڪو پنهنجي اردگرد جي ماحول جي احوال ۽
ذڪر اذڪار سان تمثار هجي. فقير صاحب جي ڪلام ۾ ديس جي ماڻهن ۽ انهن
جي ڌنڌن ۽ هنرن جو ذڪر، مندڻ ۽ ماحول، ڪاريگر ۽ ڪاريگريون، وڻ، ٻوٽا،
ريتيون ۽ رسمون، جانور ۽ پکي، جاگرافي ۽ تاريخ، جوڳي ۽ سنڀاسين، وڻج ۽
وڻجارا، جبل ڍورا ۽ ڍنڍون، شڪار ۽ شڪاري، ڌنار ۽ ڏونهيون، طبيب ۽ ويڄ،
لوهار ۽ سانڌائون، مطلب ته پنهنجي ڏيهه جي پل پل ۽ چپي چپي جي آگاهي آهي.
هيءَ اهو گڻ آهي جيڪو شاعر کي مٿاهون مقام ڏي ٿو ۽ سندس ڪلام کي دائمي
حياتي بخشي ٿو. هتي اسين مثال طور ڪجهه سٽون لکون ٿا:

(1) ڪونج

ڪوڪ تنهنجي "ڪونجڙي"، مر منجهيئي هوءَ.

(2) ڏونهي

نانگا وڃن نڱيو "ڏونهيون" ٿيون دڪن.

(3) پنڻ

"پنڻ" ۾ پيڙهيون ٿي، ڪڍون پنهل جا پار.

(4) اڱڻ راڳڻ ۽ چٽ ڪڍڻ

اڄ پڻ اتر پار ڏي سحر سونهاري سٺ.

اڳ مَروج ولها، محب منهنجا مٽ.

اڱڻ راڳي چٽ، آءُ ڪانڌ ڪنديس ڪن سان.

(5) پهت وڻڻ

روئي ريجھائيج، ڳجهيون ڳرمي ڳالهيون.

پهت سان پهائيج، ليلان پنهنجي ڪانڌ کي.

(6) وناه

کانڌ ڪڪورھين ڪپرڻ، ور "وناھيو" روءِ،
پرڻ ڪنا پوءِ، متان ڏک نہ چڙھين گھوٽيا.

(7) ارٺ ۽ صراف

"ارٺ" اولائي ٻانهيون، منجهان وجهج مال،
ڦيرج گھٽو فڪر سان، "صادق" منجهه سنڀال،
ڪٿي ڪج ڪمال، تہ سڄي "صرافن" ۾.

(8) ڏيج

توکان ئي توکي مڱان، ٻيو صادق "ڏيج" مڙي

(9) اوسر

سڄڻ جنهن وڇوڙيا، تنهن اوسر پنا ڏينھڙا.

(10) دنبوري جي تارن جو ذکر

ٽيپ ٽوڙڻ، "گهور" گهورڻ، چني جا ٽين جي جهات.

(11) رائر

ڏنگي ٻڌ مڙي ڳڙي، بدامن پاڙي،

"رائر" روٽاڙي، ائين پانڌ اڇليا.

انهيءَ کان علاوه "گهانڊار" جي شڪار جو ذڪر پٽائي بعد صرف صوفي صاحب وٽ مون پڙهيو آهي. شڪار جو تفصيل مرحوم شيخ محمد سومار پنهنجي ڪتاب "لطيف جا لاڙتان پيرا" ۾ ڏنو آهي.

واقع نگاري

فقير صاحب جي ڪلام ۾ مستند واقع نگاري جو به ڪمال آهي. "ڪيڏارو" ته صوفي صاحب جو سڄو آهي واقع نگاريءَ جو اعليٰ دليل، مگر ٻين سرن ۾ به پاڻ واقعن جي تصوير واه جي چٽي اٿن!

"مومل راڻي" جي داستان ۾ همير سومري ۽ سندس ساٿين جو "گموريءَ" جي ڍنڍ تي شڪار ڪندي هڪ جوڳي ويس شهزادي سان ملڻ ۽ مومل جي تعريف ٻڌي اتان کان ئي "ڪاڪ" روانو ٿيڻ آکاڻيءَ جو اهم واقعو آهي. ڏسو ته فقير صاحب انهيءَ واقعي جو منظر ڪيئن نڪاريو آهي ته:

ڪو جو گڏين ڪاپڙي، گيترو سان گلزار
تنهن موچاري مومل جا، پيهي ڏنا پاڻ
گهوڙا گهوٽ سوار ڪاهي آيا ڪاڪ تي

تاريخ ۽ جاگرافي:

حضرت صديق محمد صادق پنهنجي ڪلام ۾ تاريخ جو به وڏو سرمايو سمائي ويو آهي. پٽ ڌڻيءَ جا ڳايل ست سورهي ۽ ڏهه ڌٽار سندن ٽن سرن بلاول ڏهر ۽ ڏناسري جو موضوع آهن. انهيءَ کان علاوه پنهنجي دور جي اهم شخصيت اولياءَ الله ۽ صوفي صاحب جي مرشد حضرت فضل الله شاه قلندر جو ذڪر به سندن شاعريءَ جو محور آهي. انهيءَ سان گڏ ”راول فقير“ جيڪو پٽائي جويار هئو ان جو ذڪر پٽائي کان علاوه فقير صاحب جي ڪلام ۾ پڻ آهي. مثال طور:

جوڳي هن جوءَ ۾ ”راول“ رهي نه راج.

صوفي صاحب ”ميران پور“ کان علاوه سنڌ جي ڪيترن ئي ٻين تاريخي ماڳن ۽ شخصيتن جو پڻ ذڪر ڪيو آهي، جيئن:

(1) بدام ۽ لاکو

ڪاچي ۾ ڪوڪ ٿي، ڀريو بداما،
ادا آن وٽان، لاکو ٿو لوڙهيون ڪري

(2) ڍورو (اڀرندو هاڪڙو)

”ڍوري“ اندر ڍور سڃا چرن صديق چئي.

(3) جام راهوءَ جڪرو هوڻيائي

گنگا جر جي گام ۾ جي پري پهتا پير،
تن سدا گونرن گير، ٿي ”راهوءَ“ رات بخشيا.

لکين وهن واھڙا، جيئن اڏميواوڙاه،
سڀني سرو چڪائيو ٿو پيئي شاه گدا،
”راهوءَ“ جي رهاڻ ۾ نڪوڊپ نه ڊاء،
”هوڻيائيءَ“ هٿان، وره به اچن وائيا.

(4) سڀڙ چونائي

سامهون سپڙ ڄام جي، اوڏو ويهي اور.

(5) جهونجهار

”جهونجهارڪي“ ذات جو جان پير پروڙيو مون.

(6) شادي خان کوسو

”شادي“ مٿوسڪ ٿيو سرها ٿيا سنگهار.

(7) انگريزن جي آمد

”پورا اچي پيل“، ساري سنڌ ”صديق“ چئي.

(8) لغاري سردار

لڏم ”لغاري“، خوش مڻي تون خام.

(9) حضرت فضل الله شاه قلندر

نم توراتي پير جا، نمڻ وسي نور.

”فضل الله شاه“، فضل سان، پريو ڏي پريور.

ٻوليءَ جو معمار:

سنن شاعرن لاءِ اهو به معيار آهي ته هو ٻوليءَ جا معمار هوندا آهن. هن سلسلي ۾ گرامر، ترڪيبون، اصطلاح ۽ پهاڪا، چوڻيون ۽ مقولا، استعارا ۽ ڪنايا، تشبيهون، تجنيسون ۽ صنعتون استعمال ڪرڻ کان علاوه لفظن مان نوان گھاٽڙيا گھڙڻ، ضميري پڇاڙيون، فعلن جا صيغا ۽ فعل مان اسم ٺاهڻ جا اعليٰ پايي جا مثال صوفي صاحب جي شاعريءَ ۾ موجود آهن. ڪجهه نمونو هيٺ ڏجي ٿو:

استعارو: استعارو چئبو آهي. لفظن جي اڌارين معنائن کي ”ڪوار“ لفظ جي معنيٰ آهي، عيب. فقير صاحب استعاري ۾ ان کي ”ريس“ جي معنيٰ ۾ استعمال ڪيو آهي. مثال:

تنهن جي ڪندو ڪير ”ڪوار“،

جيڪو ڪلمي سين کائيو.

(يا)

جهڪ (هوا لڳڻ) کي پير ڊاهڻ جي معنيٰ ۾ استعمال ڪرڻ.

هڪ جبل جاڏا آيا،

بي جهنگل پيئي جهڪ.

محاكاة: محاكات تخيل جي اظهار جو اهو ذريعو آهي جنهن جي منظر نگاري ۾ شاعر، مصور کان اڳتي نڪري وڃي ٿو ۽ مصور اهو خيال کاغذ تي رڱي نٿو سگهي مثال:

روئي پريندس رت سان، ”چواڪن“ سان چولي

تشبيه: تشبيه جا چند مثال ڏسو:

سونهي چوڙهين چند جيئن، پڙ ۾ پاڳڙياس.

سجڻ اڳيئي سهڻا، پيا ڪجل پنڻ نيٺ،
اچي رهيا، روح ۾، جيئن ماڪي اندر ميٺ،
اهڙا سوڌا سيٺ، مر اوڏا هون اکين کي.

درد دائر ٿيڙو تازي جيئن تنوار.

واچي وانگر وڃ، مٿي کي مرلي ڪري

نوان _____ لفظي _____ گهاڙبتا

واسينگ _____ مان _____ واسينگيو.

دل _____ مان _____ دليئون.

گهڙڻ _____ مان _____ گهاڙو.

ڪٽڻ _____ مان _____ ڪاپو.

پاڳ _____ مان _____ پاڳڙياس.

ڪهڻ _____ مان _____ ڪهڙهار.

يار _____ مان _____ اٿيار.

اڀيان _____ مان _____ اڀيڻ.

”دليئون“ دستگير کي، جيڪو ڪري سڏ.

ارت چاڙهي ”گهاڙو“ ڪنهن گهڙيا.

هيءُ منهنجو هاڻ، ڪنهن پر ”ڪاپو“ اگهجي.

سڀ تي صادق هيڪڙو تو ڪنو ”ڪهڙهار“.

پرڻ تنهنجي پور ”واسينگيو“ وڪ ڪٿان.

”اڀيان“ ”اڀيڻ“ نه ٿئي، وهان چوڻ م ويه.

صنعتون ۽ تجنيسون:

صنعت گيري ۽ تجنيس جو تعلق لفظن جي ورجاء ۽ گهاٽبتن سان آهي. شاعر جڏهن هيءُ ڪم ڪسب سان ڪندو ته تخيل جو اظهار مات ڪائيندو. جڏهن فطري طور طبع جي رواني سان ٿيندو ويندو ته اظهار جي طاقت سهڻي به ٿيندي ۽ وڌندي به ويندي اچو ته صوفي صاحب جي ڪلام جا چند مثال ڏسون:

مراجعة النظر: هن صنعت ۾ شاعر هڪ ئي شيء لاءِ گهڻا لفظ ڪم آڻي ٿي.

مثال:

بدو بيمان، بچڙي، ڪر ڪي مارياسين ڪلا.

تجنيس حرفي:

ڏڱ ڌرتي، سنيري، ڪئين جوڌا ۽ جوان،

هئا هزارين ڪيترا، هت صوبا ۽ سلطان،

تنين جا مڪان، ”صدق“ سنيري ڪونه ڪو.

صنعت لف و نشر: هن صنعت ۾ شاعر پهريائين ڳالهه ڪي ويڙهيندو آهي

۽ پوءِ ڪوليندو (نشر ڪندو) آهي.

نالي ۾ نالو ٿيا، پرڻ سي نه پسن،

آهي احدث تن، جي واحدئون واحد ٿيا.

صنعت تڪرار و تسليم: ڪنهن ڳالهه کي بار بار چئي تسليم ڪرائڻ.

”ساعت“ ”ساعت“ سور مون کي ”پل پل“ پور.

صنعت طباق ايجابي: حرف نفی کانسواءِ متضاد لفظ اچڻ.

هٿن حلالن کي، مارين نه ”مردار“،

”ڏهرا“ ۽ ڏٺوار ڪاسائن به نه قبوليا.

اصطلاح ۽ بهاڪا: ايت ڏيڻ، ڪڇ ۾ ڏيڻ، ڀلي جا پال ڪرڻ، پار ڪرڻ،

مريون وڃائڻ، لائون لهڻ، اڳت مرڻ، آگم لاهڻ، اوهيرا اچڻ، دلا سوڌيڻ، واتون لائڻ،

چيرين چلائڻ، تازي جو تنوارڻ، هاڃي هڻڻ، مٿي ۾ مٿي وجهڻ، روئي ريجھائڻ، ڳچ ڳرھڻ، مال ميٽڙ ۽ منو گھرڻ.

ڏھس: هيءَ لوڪ ادب جي صنف آهي جنهن ۾ هڪ شيءِ جا ڏھ نالا آهن. ٽا. صوفي صاحب ”بھادر“ لاءِ ڏھ نالا استعمال ڪيا آهن. جيڪي آهن جهونجهار ڪونڙ، وونڪا، سائو مانجهي، سلطان، راول، رونجهائي، حلائي، سنگھار.

ڀٽائي جي مضمون جي تڪميل ۽ تائيد:

حضرت ڀٽ ڏئي فرمايو ته:

ٻڌندي ٻوڙن ۾، ڪي هاتڪ هٿ وجهن،

يسولچ لطيف چئي، ڪيڏي ڪي ڪڪن،

توڻي ڪنڌيءَ ڪن، يا ساڻ وڃن سير ۾.

حضرت صديق فقير فرمايو ته:

مٿي هٿم سپرين، جن وڌم هت آڻي،

پاڙون پڻ جدا ٿيا، جيئن تڪ ٽاڻي،

انهيءَ لاءِ هائي، توتران ڪين ڪين تي.

حرف آخر:

فقير صاحب پنهنجي ڪلام ۾ جيڪي مضمون سمايا آهن، انهن جو ذڪر گهڻي تحقيق ۽ کوجنا گهري ٿو. ”ڪيڏاري“ کان وٺي سوڌڙي ۽ وهاڳڙي تائين جيڪي نواڻون، ندرتون ۽ وجدائي ڪيفيتون سمايل آهن، انهن جي وضاحت گهڻا صفحا گهري ٿي. هن مضمون ۾ مون صرف هڪ تعارفي خاڪو پيش ڪيو آهي جيڪو درياه مان ڍڪ ڀرڻ جي برابر آهي.

فقير صاحب ”صوفي“ بزرگ هئو. سندس صوفيانہ زندگي ”شريعت“ جو مظهر آهي. خلاف شرع ڪنهن به شيءِ کي برداشت نه ڪندا هئا. ”صوفيانہ“ سفر ۾ سندن منزل تمام مٿاهين آهي پر پاڻ ڪنهن به طرح ”تارڪ الدنيا“ ڪونه ٿيا. ماڻهن سان گڏ رهي انهن جا مسئلا حل ڪرڻ، داد رسي ڪرڻ ۽ خدا جي خلق کي راه ڏسڻ سندن خاص طريقو هئو. پاڻ وڏا مجتهد هئا. حق جي ڳالهه چوڻ لاءِ وقت جي حاڪم کي به حڪم ڪندا هئا. تر جيترو به ”حق“ تان نه هٽندا هئا ۽ مضبوط

جبل وانگيان بيهي رهندا هئا. انهن حق ڳالهه تي عمل ڪرائڻ لاءِ تلوار مياڻ مان ڪڍڻ ۾ به دير نه ڪندا هئا.

سندن اهڙي باعمل زندگي ۽ سندن بي مثال ڪلام جنهن ۾ رشد و هدايت، ڪلاسيڪيٽ ۽ موسيقيت، ٻولي ۽ ادب، سماج، ڌرتي، تاريخ خواهه جاگرافيءَ جا ڪيئي بي بها گوهر سمايل آهن، انهن تي تحقيق ڪرڻ گهرجي. سندس رسالي جو مڪمل نسخو تيار ڪرڻ، انهن جي لغت لکڻ ۽ رسالي کان علاوه سندن ٻين تصنيفن جي روشنيءَ ۾ شرح لکڻ جهڙا اهم قدم کڻڻ گهرجن. گهٽ ۾ گهٽ هر سال سندن ”ميلي“ جي موقعي تي هن سلسلي جو هڪ ڪتاب اچڻ ضروري آهي. صرف ”ما فوق الفطرت“ واقعات جي ذڪر تي اکتفا ڪري ويهي رهڻ نه گهرجي. هن سائنسي دور ۾، سائنسي طرز سان ئي، شين جي وضاحت ڪرڻ گهرجي. اها وضاحت جنهن جي هر ڪنهن دعويٰ پٺيان دليل آهي، اها وضاحت ئي هن دور ۾ بلڪه هر دور ۾ قابل قبول آهي. انهيءَ ڪري هن اهل الله صوفي بزرگ تي جيڪا نه ٿيل ڪم جي تشنگي آهي، انهيءَ کي پورو ڪرڻ جو وقت اڄ آهي ۽ بقول صوفي صاحب جي ”اڄ“ کي ”سيان“ نه ڪرڻ گهرجي.

جيڪي آهي اڄ، سيان ناهه صديق چئي،
واجبي وانگر وڃ، مٿي کي مرلي ڪري.

حوالا:

- (1) راڳنامو — ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ — پٽ شاهه ثقافتي مرڪز.
- (2) جيڪي آهي اڄ — مرتب: اسد ”جمال“ پلي — ٻارڙا. پبليڪيشن عمر ڪوٽ.
- (3) جانب آيو جوءُ ۾، — مرتب: محمد ايوب ”شاد“ ۽ محمد انور — سرپرست: عبدالمجيد ماحد اهروي.
- (4) وڙهيا، واڳيا، واپريا — مصنف: راج محمد پلي — مرتب: اسد جمال پلي.
- (5) رسالو صوفي صادق رح (قلمي) — مرتب: اسد جمال پلي.

صوفي صديق فقير
”صادق شاه“ رح
جو منتخب كلام

سُرڪلياڻ

(1)

الف سندي آڳ ۾ سڄي ڪونه شريڪ،
چوڏس سڄڻ سامهون، اندر روح رفيق،
تن ۾ جو تحقيق، سو سڃاتو سپرين.

(2)

احدان اڳي جو هئو سو سڀ هئڻ سندوس،
پسڻ منجهان پڌرو نبي نور ڪيوس،
مظهر نور ٿيوس، هر ڪا قدرت هنجي.

(3)

احدان اڳي جا هئي، سوڌي سا صفت،
اها اشارت، سانڍڻ گهڻو ستري

(4)

سو سڀوئي سبحان، جو تو ڇت نه ڄاتو
عقل سين الله ڏانهن، پير نه ڪنهن پاتو
سندو نينهن ناتو پورن پاڻي آيو.

(5)

وبا جي وجود کان، تن ڪانهي قالب ڪاڻ،
تون هت پسين پاڻ، هو الستئون اڳي ٿيا.

(6)

وحدت واعظ جن جو تن الله منجه اوطاق،
ان کي وبرتار وجود ۾ هئي هئي وهي هاڪ،
وينا چينين چاڪ، ڏيل منجهاران ڏنگيا.

(7)

وحدت واعظ جن جو تن "الله" منجه اکين،
فاني ٿيا "في الله" ۾ تا ماٺ مطالع ڪن،
پرتا ٿين پرين اڪي اڙڪ ڏي گهيا.

(8)

وحدت واعظ جن جو سي الله سين اورين،
هنيون حقيقت گڏيو تا طريقت تورين،
معرفت جي ماٺ سين، تا ڏيل اندر ڏورين،
پوتل پاسو پٽ تي کاڻان نه کوڙين،
نينهن نپايو نين، ايءُ پر عاشقن جي.

(9)

ڪليئون ڪلمون هيڪڙو جان قلب ڪوڙ ڪهيوم،
اندر روح رهيوم آواز انالحق جو.

(10)

عشق سندي آڳ جو قلم ڪڍيائون،
معرفت جي مس سين، لاله لکيائون،
آڻي الاالله جو پنو پڙهيائون،
ورق واريائون، تان منجهان ٿي معلوم ٿيو.

(11)

پيهي جان پاڻ ۾ ڪيم دل پرڪ،
تان اڪراهوئي الف جو لڪڻ وارا لڪ،
سهسين ات سالڪ، سڙي ويا "صديق" چئي.

(12)

مڙيوئي منهن ٿيو هلڻ ٿيو حيران،
جوڳي سندي جوءُ ۾ سيوئي سبحان،
ڪعبو ۽ قرآن، ڪيڏانهن نئي نيتيان.

(13)

سيت صاحب هيڪڙو جاءِ بجاءِ ذاتي،
سو "صادق" سو سپرين، سو ڪسڻ سو ڪاتي،
جا مون اک پاتي، حوصلو حيران ٿيو.

(14)

منهن لکيائون "ميم"، اندر لکيائون، "احد"،
ڪرين ڪوه وحد، جو پيو تو پڻ تي.

(15)

لڪڻ لکيو جن، تون جي ڏسين سي،
ته پيئي الف ب، هوند وڃئي وسري.

(16)

اڪر لڪيائون الف جو سنواري سنئون
پڙهين جي ٻهون، ته نقطو آهي نفی جو

(17)

پڙهڻ ات پورو ٿيو جتي ويو وجود
ري سجدی سجود، سبحانی سپ ٿيو

(18)

الله اورانهون ڇڏئون، پنڌ پرانهين پيا،
بنا نالي سپرين، اڃا ڪي پيا،
واڪيندي ويا، ”صادق“ ٻڌيو سندرا.

(19)

الله الله ڪن، اسين مور نه مڃيون تن ڪي
اسين منجهان تن، جن نانءُ نه ورتو ڪڏهن.

(20)

اتي گڏيا سپرين، جتي وسري آئون،
تهان پراهون، قدم قريبن جو

(21)

جيڪي ڏٺي جڳ ڪي سو اسان ڪي م ڏي
سو مڙيوني، ني، جوڻو جو جهان جو

(22)

جيڪي تنهنجو سپرين، سو اسان جو نه هوءَ،
اسين تنهنجا توءَ، تون نه اسان جو سپرين.

(23)

ناحق ڪجان سپرين، جو شرع مور نه هو
جهلجي اچان تو مان گناهن گڏجي.

(24)

جڙيو آهي جهان ۾، آدم اڃا هير،
قادر ڪن فيڪون سين، نڪا ويل نه وير،
پرتئون ڪڇ پير، سناسي صدق سين.

(25)

سجين ڪوه "صادق" چئي، هڻي مار هٿيار
اچي نه ٿهار لوچان پئي لهرئين.

(26)

متان ڏين سپرين، ڏيڻ نه آه ذات،
جا وائي ڪريون وات، سا پڻ وڃي وسري.

(27)

متان ڏين سپرين، مر نلي هجان نل،
هوجا تنهجي پل، سا ڪنين ڪين سٿان.

(28)

گذرڻ تنهنجو گهوريو جدا ٿي تون يار
ماڻهون منجهائين معنيٰ ۾ جيئن ڪڪ ٻڏي منجهه ٻار
پهتا سي ئي پار جن وصال ئي نه ٿيو

(29)

گذرڻ تان گمراهي جدائي تان جس
پري ايو پس پاسي ڪيو پاڻ ڪي

(30)

صورت پانيئم شيخ ڪي معنيٰ مڙيوئي
ٿيو ثابت سڀوئي حق حقيقت جنهن کان

(31)

محبت جي ميدان ۾ ڪاهي پئو ڪڏي
ٻجهي وانءُ ٻڏي ته پسين منهن محبوب جو

(32)

محبت جي ميدان ۾ ڪنهن چيئي ته اچ
سيٽن جي سراءِ ۾ ٿو مٽي جو پري مچ
پرين چونڌي پچ تون آڳ اوڏو نه وڃين!

(33)

ڪڪ لڳي رت نڪري هنڻيون ڪڇاڙو ڪاءِ
مونڪي ماڻ جڳاءِ دل دانهن ريءَ نه رهي

(44)

لڳي آڳ مڇ ٻريو درد دانهن لائي
 ڳجهو ڏيل گهائيو سورن سامائي
 ويچاري وائي هر دم حبيب جي

(45)

نه سُر نه ڦر ڪو نه ڪير نه ڪان
 اندر جيءَ جنگ وهي مشاهدو ميدان
 گهريو ڪنهن نه ٿان هنيون حيرت ۾ پيو

(46)

سپرين ايندي سامهان ويندي گڏيم جي
 تن هنيو هنيانءَ سامهون پهريون پر ڪري
 لڳي چيه چمڪيو ڪرڪڙ ڪان ڪري
 آءُ دانهين تون دوست وڃان ڪنهن ڳري
 اڪيون آب پري مون پنهنجون پليون

(47)

محبت جي ميدان ۾ سوٽو سر سهيج
 جي ڪلو قبول ٿئي ته ويه پيرا وڏيج
 هلي هٿن سين ڏيج مٿو محبوبن کي

(48)

سر نه وٺن سپرين، ڪلو قبول نه ڪن،
 هي هي هنيون نه آڻيو مٿو محبوبن،
 نيو نماڻو نينهن سين، قلب قريبن،
 چشمن چاڪ چڪن، پسڻ ڪاڻ پرين جي

(49)

هم حق حجاب ويو جان ظاهر ٿيو ظهور
 فرق فرع جو نه ٿئي، اصلي آه امور
 وٺ ٽڻ وائي هيڪڙي مڙئي منصور
 نڱيو منجهان نور ساجن جو "صديق" چئي

(50)

حيا حڪيمن چڏيو طمع دار طبيب،
 ويجن ڳنان وٽاءُ هئا، گورين ساڻ غريب،
 جي تون رکين هت طبيب، ته وڃن سور سنڌا ڪيو

(51)

تون حبيب تون طبيب، تون درد جو دارون،
 آئون عاجز آهيان، تون سگهيون لهين سارون،
 ڪريان ٿي ڪارون، جيئن ٻڪي تنهنجي هت ۾

(52)

آهون ڪن اڏيءَ تي، عاشق اڏ ڪنا،
 مرن ڪين مٺا، سڄا ڪه "صديق" چئي

(53)

هٿن حلالن کي مارين نه مردار
ڏهرا ۽ ڏوار ڪاسائن نه قبوليا.

(54)

معنيٰ مثل نه جڙي عجب آهيءَ ايءُ
ڏسيو ڏسان نه سپرين جلي پيو جيءُ
هاڻي ويو هيءُ هو پڻ ويو هن سين.

(55)

موتي هلي مڪڙي جراتي چيري
ترسي نه ٿو ڏي فڪر تي ڦيري
پهرئين ئي پيري پچڻ پروانن جو.

(56)

جتان موتي مڪڙي ات پچن پروانا
ڪسن قربانا موتڻ تنهين ميهڻون.

(57)

ڪسي پيا ڪيترا هٿان تو حبيب
مٿا مارين ڪينڪي ڪهل نه پيئي قريب
جي حقيقي طبيب ان مرض اني ڪي ماريو.

(58)

چيني جن چڱي ڪئي، ويڄ وڌائي وير
ڪڏهن ساه سڌير، ڪڏهن مارين سپرين.

(59)

ڏک گذاريم ڏينھڙا، ويڄن وٽ ويهي
تن مخفي مڙهي، چاڪ منهنجا چوريا.

(60)

شڪاري شڪار سين، ڪوڙين هئا ڪي
سيڄائي صورت ڪي، وسهي ويٺا سي
عنقا آندائون ڪينڪي، ڪيائون الف بي
عجب انهي ڪي، "صادق" تو سور چران.

(61)

نالي ۾ نالو ٿيا، پرين ٿا ڪي پسن
آهي احديت ان، وحده واحد ٿيا.

(62)

ڊاءِ نه ڊڄن سپرين، نڪا ڪران ڪن
اسين پڻ منجهان تن، جي اڳ ڪنائون ڪيترا.

(63)

ڪهڙي ڪاتي يار جي، ٿي ڪهي ڀتو ڀت
سدا آلي رت، مور نه سڪي ڪڏهن.

صدائون

(1)

- اچي ڪر لهيج، ساجن سور تمارو ماري
ساجن سور تمارو ماري
1. سور تماري مران ته ڏوه مان نه ڏيج،
2. لڳين لائي هٿڙا، پر دارون دوست ڪريج،
3. جيئن تو پيرو نه ڪيو تئين مان مٿي سٽيج،
4. ڪيچئون واري ڪرهو "صادق" سار لهيج،

(2)

- لڏائون لائون، ٿي واڍوڙين وره جون،
سي تان ڏيئي ڏوائون،
1. اندر خيمان عشق جا، خوبان ڪوڙيائون،
2. ڏيئي ڏيل ڏڪن ڪي، ويران ووڙيائون،
3. پهرين چنائون پاڻ کان، اسين ۽ آئون،
4. سجر سور پرين جا، سهسين سبيائون،
5. اچي سور اڏميا، ميان او ڪجن ڪيڏاهون،
6. تن جان پنهنجي جيئري سا مري ماريائون،

(3)

- تاريءَ ان تارين، اي په آهي پرين جو
تاريءَ ان تارين، سي ڪنهن ويل نه وسارين،

1. وڊيو ڪٿيو چچريو جيءُ ڪي جيارين،
2. شرابا طهورا ميان او پر ڪيو پيارين،
3. موتوا قبل الانت موتوا، مرڻ ان مارين،
4. وهو حي لا يموت، جيو جيارين.

(4)

- ڪنهن ڪي سور سلايان وو سلايان پرين جو
وو جيڏيون ڪنهن ڪي
1. پڌر ڪنڊيس پر سين، وو ويئي دل لايان،
 2. هي جي جوش جيءُ سين، وو ڳجها ڪيو ڳايان،
 3. جنهين مون ڪي ماريو وو انهي جي آهيان،
 4. سنيها ڏيو سڄڻين، وو چتا ٿي چايان،
 5. اندر آهون عشق جون، وو سهسين سمايان،
 6. "صادق" سانڍيان ساهه ۾ وو پڌر نه پايان.

(5)

- هينئڙي وهي حيراني، جيئن تو نانءُ نڪو نشاني،
1. توڙي نور ظهور ۾ ڪعبي جيئن قرآني،
 2. سڀ تي ساجن تون وسين، لا ۾ لا مڪاني،
 3. جه توکان بناء بنيو سو تون ڪهڙو جاني،
 4. لايشرڪ بعبادة ربه، شريڪ نه ڪو شاني،
 5. آڻيو تنهنجي عشق ۾ ٿا گهرن حال حقاني،
 6. ڪئين سڙي مٿا انهي سوز ۾ تا ثابت ٿئي نه سبحاني،

7. جت محمد معراج ڪيو ات آواز هو الحاني،
8. "صادق" سڃاڻي ڪيئن سگهي، پرين تو پيشاني.

(6)

- جو ذڪر ۾ نه آيو مون تنهن سان ڇت لايو
جو فڪر ۾ نه آيو مون تنهن سان ڇت لايو
1. بنان نالي سپرين، جو ڳالهين ڪنهن نه ڳايو
2. نبي ولي ويهون ٿيا، تان پار نه ڪنهن پايو
3. سبحان جدڪ معرفت، اهوئي سور سڀ ڪنهن چايو
4. "صادق" انهي سڪ ۾ روئي رت وهايو.

(7)

- يارو ڪريو صلاح، ڪڏهن آدم ڪڏهن الله
1. ڪڏهن سڪائي سرڪيءَ لاءِ، ڪڏهن تار تلاءِ،
2. بدو بيمان بچڙي، ڪر ڪي مارياسون ڪلا،
3. "صادق" انهي ڳالهه جو ڪي پير پروڙن پلا.

(8)

- آمين پاڻ الڪ، پاڻ وڃائي جي لکين،
1. هندو ترڪ تون نه آهين، نه آهين سامي سڪ،
2. نه تون آدم آهين، نه تون جن ملڪ،
3. مٽي پاڻي تون نه آهين، نه آهين چيري رک،
4. موج ميڙيئي تو کان ٿئي، ڪڏهن مائي ڪڏهن لڪ،
5. سڀ "صادق" تون وسين، پيرين توڻي پڪ،

(9)

- ڪا جا رمز الاهي ڪو نه پروڙي پائي
 1. هندو ترڪ تون نه آهين آهين خاص خدائي
 2. ڪافر چئجي تنهن کي جيڪو مڃي ڪين مڙيائي
 3. سجدا ساريان شيطان جا ڪهڙي ڪئي تو ڪمائي
 4. "صادق" بنا سورن جي ڪانه ڏني سون ڄائي

(10)

- جو تو ذکر ڪيو سو فاني فڪر ٿيو هوڪي آهي پيو
 1. ڪي معنيٰ ۾ منجهي ويا پار نه ڪنهن پيو
 2. ڪي چون الله اهو رهن واٽن تي وهيو
 3. اثبات ڪرڻ الله کي آهي نبين جو نهو
 4. "صادق" وسهي سو جيڪو اتي ويو

(11)

- ذات عجب آهي صورت بي پرواهي
 1. نه ڪو سوجهرو سج جو نڪا اونداهي
 2. حسن تنهنجو هڪڙو وار نه واندائي
 3. "صادق" انهيءَ سونهن جي آهي وڏي وڏائي

(12)

- عجب تڪي تار عجب تڪي تار
 1. ڪي ڪهاڻي ڪاٿين ڪي سوري ڌار
 2. عاشق اهو اڳيون ڪسي وارو وار
 3. بازيگر بازي ۾ ٿو پڌرا ڪري پار

4. ماري جيئاري پنهنجا، توڙي ٻالڪ ٻار
5. سڀ "صادق" هيڪڙو تون تون ڪر تنوار

(13)

- يار طبيب اچي، ڪر ڪو درد جو دارون،
دوست حڪيم اچي ڪر ڪو درد جو دارون،
1. ڏيل اسان جو ڏکيو ٿيو مرض ڏنيون آهن مارون،
2. ٻانهي گولي اوهانجي، سگهيون لهجو سارون،
3. وڃن ٿيون وجود ۾، ري طنبي جي تارون،
4. "صادق" لڳيون سورن جون، لنو لنو ۾ لارون،

سُر ڏهر

(1)

سمه سڪ مَ جندڙا، لاه مَ پچاران،
ڪر جهوري ڪيڻان، ڪالھوڻيان آج گهڻي.

(2)

راتريون جاڳن جي، آئون سي ئي ڪنديس سيٺ،
تنهن سندا نيٺ، اوجاڳي اجاريا.

(3)

سڄيون راتيون سمهين، ايءَ نه ڀانن پير،
سونهاري صبح سان، واري ويٺين وير،
توڪي چوندو ڪير، ڪيرت ڌاران مڱڻو.

(4)

سڄيون راتيون سمهين، ليين ٿو لڊه،
مئين جي افت، ته ڪهڙو ٿورو سڄڻين.

(5)

سڄيون راتيون سمهين، اي حيوانن ريت،
پڪي جن پريت، سي سڪ نه ستا ڪڏهين.

(6)

جيڪي آهي اڃ، سڀان ناهي "صديق" چئي،
پورا هن پنيور ڪان، مٿيون پيڙي پڇ.

واجي وانگر وڃ، مٿي ڪي مرلي ڪريو

(7)

اٿي اورج هير، سڀان ناهي "صديق" چئي،
ڪري ڊگها پير، پيو رهندين پت ۾

(8)

اوڏ اگلي آهيان، ڪٿو مٿو جون،
جن جو ترهو تون، لاڪا جم لڄائين.

(9)

تون لاکو لکن جو ڏٺي، آئون اگلي اوڏ،
مٿي پريم هٿڙا، ڪٿو ٻڌم گوڏ،
لاڪا تنهنجي ڪوڏ، پيئي پاڙي گهاريان.

(10)

ڪي ڏينهن ڪاڇي ڪنڌيئن، هئي ريلن منجهه رهاڻ،
سي نه ڏسجن هاڻ، پسيو ماڳ مري هنيئون.

(11)

آيل سنگهارن جي سرهي سانجاڻ،
پهرين پيئن پاڻ، پوءِ پيارين پهيوڙا.

(12)

اُيو آهين پت ۾، ڪنڊا ڪهڙي پور،
لڏي ويا ڏور تو، سنگي مون سپرين.

(13)

ڪونجڙين ڪا وهي ٻچا نين نه ساڻ،
اڏاڻيون عرش تي وائي ڪري وات،
جتي ڏينهن نه رات، سوئي سر سوجهينديون.

(14)

گُڙگ تنهنجي ڪونجڙي، مر منجهيئي هو،
ٻاهر واڪو وو، ڪوھ لايو، ”صادق“ چئي.

(15)

جڏهن تڏهن سنڌڙي چارھو ڦيريندڙ،
ڪابل ڪاهيندڙ، ڪوڪ وجهندا ڪچڙي.

(16)

مانجهڻين موٽي ڪيو جهيڙي ۾ جهيڙو،
مٿان پوءِ ميڙو ويڙين واهروئين پاڻ ۾.

(17)

نه واڪو ولھارن ۾ هاري نه ڏاند،
ٻچ پري پاند، ڪوھ ڄاڻان ڪيڏانهن ويا.

(18)

پلي ڪري آيو نانارو ٿران،
پڳي ڪٽ سڄي ٿي، جاجڪ گهران،
عاشقن مٿان، مڇ مدامي نه لهي.

صدائون

(1)

- آئين هوت موتي اچوء، ٻاروچا پنيور ۾
 1. ساريو سپرين ڪي، ويئي رت ورنيو روء.
 2. ساريو سپرين ڪي، تو ڪي آب اڪئيون پوء.
 3. چپر تان مَ وڃو هوت وندر تان مَ وڃوء.
 4. وڃين ڏورانهون ٿيو سڄڻ سانگ سنڌوء.
 5. مون نان سَين چيو سَڙ پانهان پها پيو.

(2)

- روه نه وئين رات، ڪونجڙي ڪوه، ڪُڻڪين.
 1. اڀي ڀڄي پهڙا، پرين جا پريات.
 2. وڳر سڀ وهي ويا، او تو جهڙي ذات.

(3)

- ويا وڃائي وير، لڪين لاکا ڪيترا.
 1. ڪيڏانهن ويا ڪوئن ڏٺي، جي هئا بادشاه ۽ پير.
 2. پٿر پُونن پٽيئن، ڦرن تان نه فقير.
 3. ويا ويڇاريءَ نڪري، ڏيئي درد ڏير.
 4. ڪل شيءِ هالڪ الا وجه، باقي آهي بصير.
 5. اهي ملاح ٿي مري ويا، نه او ساحر سير.
 6. سهسين سائتون سنيري، "صادق" منجه سرير.

(4)

- ٿئين ويري وجهين وير، هنيو ڀالا لڪائين پير.
1. ڪهين تو قرب سان، ان ابتي پير.
 2. اندر ڪوئئين ٻاهر ڏوئئين، اهڙا ڦيرين ڦير.
 3. جي تون اهڙو سپرين، ته تو چوندو ڪير.
 4. انهي پروڙن پنڌ ڪي، داناھ وڏا دلير.
 5. ”صادق“ سڪ به سنڀرين، ڏک به ڏيرئون ڏير.

سُر وهاڳڙو

(1)

چارڻ چوٽاڻي مڙي وانءُ سمنگ سري
ساز تنهنجو سڦرو مٿان هٽندل ني هري
ڪنجهي پوءِ نه ڪري ان جاجڪاڻي ذات جي

(2)

سڄيون راتيون سمهين، تو چارڻ ناه چندا،
رونجهي سنڌي راج ۾ ڪيرت پس ڪندا،
جیلان آئي سمهڻ ساءِ ته وڃايئي وهاڳ ڪي

(3)

ڪنجهي هت رت ڪري ڪينر چني ڪنڌ،
چن ته چجي پنڌ، تندون طمع سنڌيون

(4)

دانهن ڪيو دان گهرين، گجهه نه ڳائين،
ٻوڙا ٻوڙو پاڻ جيئن، ٿو ڏاٽر ڪي پائين،
سڌڪيو سڏايين، هت ستر معلوم سڀڪا.

(5)

ڪلهي پائي ڪينرو ڏسيون هڏ م ڏور
سامهون سڀڙ ڄام ڪي، اوڏو ويهي اور
تن لٿو هنئي هور جي رونجهي ڪي رسي.

(6)

ڪلهي پائي ڪينرو ڏور مَ ڏيهه ٻيو
 ڪونه لهندين مڱڻان، سپڙ ڄام جهو
 خالي ڪونه ٿيو جو رونجهائي رسيو.

(7)

تندا مندا مڱڻان، آهونتا اڪاج،
 لنگهن لوڏي ڇڏيا، معذور ۽ محتاج،
 تن سونهارا ساج، سپڙ ڏنا سون جا.

(8)

آئون مندو محتاج گهڻو پاڻ نه نينم پاڻ،
 هٿين پيرين پانگرو رڙهان روتئين ساڻ،
 حال منهنجو هاڻ، روشن توکي راجيا.

(9)

مڱڻ وڃن مڱڻا، ته مان نه ڪوئين،
 ڏمريا ڏوئين، ته تو رونا راڳ نه سڪيو.

(10)

صدا سوالين جي، سئي رونجهائي رات،
 مڱي سو ماڻڪ لهي، جنگ نه پڇي ذات،
 پوريو جن پريات، سي طامعو تار ٿيا.

(11)

دانهون دنبورن جون، اٿي ور ورناءِ،
 ورد گهرجي ولها؛ ستين ڪهڙي ساءِ،
 جوڙ تندون ڪر جاءِ، متان سڀڙ جو سڏ ٿئي.

(12)

دل دنبورو درد جو پورو وڃاءِ پريات،
 مَر ڏج زور زبان تي، اي وڃائون وات،
 گهور گهورڻ ٽيپ ٽوڙڻ، چن چاڙين جي حمات،
 سمهين سڄي رات، چو لنگها ڏينهن لڄائين.

(13)

دنبورا درد جي، بولي ڪا ٻڌاءِ،
 تان چئي الله ٿي الله، پيو فنا فاني جندڙو

(14)

نه ڪو ڪم ڪنجهي جو نه ڪا ڪينر ڪار
 ماڻ ڪري سڄي مڱتا، جا تن ۾ ٻري تار
 ته سڀڙ سنڌي سار منجهان ٿي معلوم ٿئي.

(15)

هن در سيئي اگهيا، جي بجهي ٿيا ابوجه،
 سائين در سبوجه، وائيون وڃائي ٿيا.

(16)

سمهي سمهي جندڙا، اڃان اٿيئن هير،
 نياڳا نندون ڪرين، ڊگها ڪري پير،
 وڏي ڪنهن وير، مڱي ويا مڱڻا.

(17)

نه ڪو هٿ نه پيرتو نه تو جيئڻ جس،
 ڏسين جي ڏاتار جي، تون ڏاتاري ڏس،
 سپڙ سونهن سنديس، سڄي ٿي "صديقو" چئي

(18)

مون پانيو مڱڻا، وئين تون مري،
 اچي تنهنجي حال جي، خبر لهان ڪري،
 تنهنجي تان پري، جيئن جيئرو آهين جهان ۾.

(19)

ڪالهه ڪيئي ڪانه ڪا، اڃ به آهي آر
 هاڻ گهايل ٿيو گهار ماڳ نه مئين مڱڻا.

(20)

سنجهي رهين سمهي، غافل نه ڪيو غور
 پنهنجي هنئين هور، پاڻ پرائيئي مڱڻا.

(21)

سنجهي رهين سمهي، اٿئين ڪين اسور
 صبح سهندين سور، ڏکيا تون ڏاتار جو.

(22)

هو جي سھنج سندا، سي اھنج پائيو،
پرين چڙين نه پوءِ، مھندا نيندا مڱا.

صدائون

(1)

پيو نه منگان مال، منگان مهر تنهنجي.
1. رک رباني راه تي، منهنجو خدا لڳ خيال.
2. تو در طالبن جو اي تان سدائين سوال.
3. جي تون باجهائي نھارين، تان ئي ڀلا تنهنجو ڀال.
4. ڪوڙين اچو ڪيترا، جاتون ڪن جمال.

صدا

(2)

ساريان ڪونه ثواب، خاوند خطائون سنڀران.
1. ناهيم وسيلو وس ڪو نه ڪو جيءَ جواب.
2. ڊڄيو مران ڊاءِ ۾، متان اچي مون عتاب.
3. نه مون لکڻ لکيو پڙهيم ڪونه ڪتاب.
4. هادي هدايت جو تون ساقِي ڏي شراب.
5. ”صادق“ سنگي تن پڻ، جي خالق ڪيا خراب.

سُرائو

(1)

آتر چڙهي ڪاڪ جو جڏهن ڏٺو جن
تڏهن منجهان تن موتي ڪونه آيو

(2)

ڪو جو گڏين ڪاڙي، بابو منجهه بر
تنهن سامي ڏني سڀ ڪا، سندي خاص خبر
گهوٽن ڇڏيا گهر ويچارن وه ٿيا

(3)

ڪو جو گڏين ڪاڙي، گيڙو سان گلزار
تنهن موچاري مومل جا، پهري ڏنا پار
گهوڙا گهوٽ سوار ڪاهي آيا ڪاڪ تي

(4)

مومل گني نه ماڻي وڃي ڪاڪ تڙن
سوڍا سوين سڪي ويا، ٻيا راڻا ڪئين رڻن
سي ڪهڙي پر پرڻ، جي واڻهين وري ويا

(5)

چڪندي چريا ٿيا، جوڳي زهر ذات
ڪاهيائون ڪاڪ مٿي، ره ۾ پئين رات
ويا تنهن ولات، جتي سور سڀجي

ڪي جو گڏيو ڪاڙي سو "صادق" سڀاڻون،
 آهي مڙيوئي ميندرو پر پنڌ پراهون،
 سڀ تو منجهه سڀاڻون، تون مڙني ۾ محيط ٿئين.

(7)

سرها شڪاري ٿيا، پرمل پيتائون،
 ڪاجا ڪاڪ وڻن جي، ٻولي ٻڌائون،
 ٿيئن رهين نه رتيءَ جيترو اسين ۽ آئون،
 سو تڙ سونائون، جت وايون وڃن وسري

(8)

گڏجي ڪي گجرائين، ڏنو آڻڻ اوراتو
 سورن پيا "صادق" چئي پير جن پاتو
 اهو نهوڙي ناتو گهائيندو گهڻن ڪي

(9)

ڪٿان هليين ڪاڙي ڪٿي هئين ڪال،
 اڪيون رت گاڏيون، ٿو لڙڪ وهائين لال،
 ڏٺي جو جمال، سو سامي ڪوه نه سليين.

(10)

راڻو آيو راج ۾، ٿي سهيلين سڌ،
 پت پهريا پدمڻيين، ويس ڪيائون وڌ،
 اديون اڌو، پهرين رات پرينءَ سين.

(11)

آئين ٿي آڏي جو جڏهن رهين ٿي راڻا،
سنئي ٿي ”صادق“ چئي مومل جا ماڻا،
سي ٿاڻا ٽڪاڻا، تنهنجا مارين مينڌرا

(12)

مومل جيئن ماري، تيئن راڻي کي ريس گهڙي،
سوڍي سمجهي ڳالهڙي، سپائي ساري،
تنهن لاءِ ٿيا باري، ”صادق“ سور پرين جا

(13)

مٿان اڳڻ ڪرھو وئين جيئن واري،
سڪ تنهنجي سپرين، ڏيل وڌو ڌاري،
مونکي ٿي ماري، سوڍل سائي ڳالهڙي

(14)

راڻو رهيم روح ۾ سوڍو اندر ساھ،
ساعت نه ڪٿان هيڪڙي، پرينءَ ري پساھ،
اندر روچي راھ، ٻاهر بجهايان ڪن کي

(15)

ڪنھين پچين ڪاڙي، ڪونھي مومل ماڳ،
سوڍي سا سج ڪئي، جنهن ۾ سڙيو سڀ سهاڳ،
ڦٽجي پيو فراق، پسي ورق وصال جو

ٿڻجي پيو فراق، پسي ورق وصال جو.

(16)

نه سو راڻو ميندرو ۽ ڪيئن ويهي ڪاڪ،
پسيو محل ماڙيون، هنيين وهي هاڪ،
اندر مون اوطاق، راڻي جي رهاڻ جي.

(17)

ڳمندي ڳاڙهي ٿي، راڻا روئڻ منجهاءِ،
سائين ڪارڻ سپرين، تون هيڪر پيو آءِ،
هي ڪو اهڙو گهاٽو، جيئن مون وڃي وسري.

(18)

راڻا رتولن ۾، اچي ڪوه ڪيو،
گڏجي ڪي گجرين، وڏو وڏو ڏنو،
ماريندو ويو، ورڻ وچوڙو تنهنجو.

(19)

راڻو رات نه آيو باڪون پره بکن،
تي ڪڙهان منجه ڪن، ڍوليا تنهنجي ڍاڻين.

(20)

ممي ۽ ميندري، ٻنهي لال وٽڪ،
هو نايو نانگليون چري، هو پيئي پانن پڪ،
لوڪان ڪري لڪ، وڃي ڪوٺر چنائون ڪاڪ جا.

(21)

”صادق“ سڃيئون پس تون، محلاتون ۽ ماڳ،
جن جي ٿي مچ مُرڪي، ڪري رهائيون راڳ،
سي ورائي واڳ، راڻا ڪنهن رخ ويا.

(22)

مومل مٺي ميندرا، سٺي ڪو سلام
پڳس سڪ ”صديق“ چئي اچيس نه آرام
ڪنل ڪي ڪلام موتي آيو منهن ۾.

(23)

اڀرندا ٿي اڀريو ڪري گيڙو گل،
هادي هدايت جو ڪونهي سندس مل،
”صادق“ ڳالهه مَ سل، فضل الله شاه فقير جي.

(24)

صبح ٿيو سوجهرو پره پڌاريو
روئي رت هاريو مومل ڪارڻ ميندري

(25)

راڻا رتولن ۾ ويا رات رهي
اچي ڪاڪ تڙن تي، پچايم پهي
جڳن جا جڳ ٿيا، ويا وره پئي
سوڍو ڳالهه صحي، ڪري ڪونه ڪنل سين.

(26)

ڌرتي ڏڱ سنيري ڪئين جوڌا ۽ جوان،
هئا هزارين ڪيترا، صوبا ۽ سلطان،
تئين جا مڪان، "صادق" سنيري ڪين ڪي

(27)

ميڙي ميڙي مال، سجا ويا "صادق" چئي،
ڏس پلي جا پال، ڪين ڏنائين ڪڇ ۾

(28)

ڪين ڏنائين ڪڇ ۾، توڙي ميڙيئون مڏ،
ڪين نيائون گڏ، سجا ويا "صادق" چئي

صدائون

(1)

- ساڻي سنبهي ويه، ڪاڪ گهڙندو گرهو،
1. مومل صحيح ماڻهي، دور ٿيندي هيءَ ديه،
2. ننڍا وڏا هلندا، سڀ راڻان رتي ريه،
3. آخر انڌا سي چٽا، جن هت نه ڏٺو ڏيه،
4. وڻي ڪون ورڻو ان چٽر سندو چيه،
5. "صادق" اُتي نه هلي ڪنهن جو مڪر ميه.

(2)

- سُتين ڪهڙي سور جو تو ٻه پريان جي ويسلو.
1. توکي خوابن خوش ڪيو وهمن ڪيئي وهلور
 2. کٽيو هڏهين گهوريو متان وڃائي مور
 3. هي نه وطن تنهنجو ڏکيا! ويندين ڏور
 4. مٽي وسائيندي منهن تي، پار پريان جو پور
 5. متان "صادق"، سُپرين، ڏکي ڪئي دور.

(3)

- هٿ سان هيرائبو تو من ڙي زباني.
1. پاڻ نه پلين پنهنجو تون ٻين سان گياني
 2. ڪڏهن ڪرامت ڪرين تو ڪڏهن هڻين ڪاني
 3. نالو وٺج "نام" جو هي جڳ سڀو فاني
 4. "صادق" هيٺو ٿي هلج تون، ڇڏج مان گماني

سُ سامونڊي

(1)

سامونڊين سڙه چڪيا، لڳن اتر هير،
 ننگر ويڙهي ناڪڻا، ٿيا سڻائي سير،
 اندر مون اڪير، تن ڪاري ڪيڙائن جي.

(2)

جر جهاز مڪرا، آئون ٿي ننگر نهاريان،
 ساريو سامونڊين ڪي، تڙ تڙ تنواريان،
 آئون گوندر گهاريان، ويا وڻجارا اوهري.

(3)

اوهريا ڪارونپار ڏي، ڪري غواصي گت،
 انهن جي اپت، سمند سوجهي آيا.

(4)

محبت پري مڪرا، جهاز جڙيا جن،
 سڻائي سمونڊ جو پرو آهي تن،
 اهريا او عميق ڏي، پيون ڏيئي ٻن،
 ڪارونپار ڪن، سمونڊ سوجهي آيا.

(5)

ذڪرمند فڪرمند عقلمند، اهي مند مڙيئي ماڪ،
 آهي عناصرن مان، ڦڪائي جي ڦاڪ،
 هتي جا هيراڪ، تن جو اورڻ عميق سان.

صدا

- ڌار دل جي دنگي، اي ميان ! ڌار دل جي دنگي،
 ته تون لحظي وڃي لنگهي، اي هو ڀڳهه پاڻي ڀرت جو
 1. جي پاسنئون پاڻي وهي، ته تون چيت ڪر چورنگي،
 2. پڙهيا پنڊت پارکو اتي سهسين هئا سنگي،
 3. جت اونهيان اونهون وهي، ات آيا ڪي اڙ ٻنگي،
 4. هٿ ۾ آئي تن جي، جن وٺي وره سين ونگي.

سُرڪنڀات

(1)

لڏيو لاهي اڀري تارا تيلي روءِ،
جهڙو تون صبح تهڙي صافي سڄڻين،

(2)

چنڊ منهنجو سپرين، تارا ٻئي ڏٺي،
اناريءَ عالم ۾ منهنجي ساجن سونهن گهڻي،
وڃن سي م ڪڍي مون تن واڳيو جن سين.

(3)

مون ساريا سپرين، شاخون لڳيون چنڊ،
من اڊڪي اٿيو نيڻين ڀڳي ننڊ،
نه ڄاڻان ڪنهن مند، منهنجا پرين ورائي جهليا.

(4)

تون صبح ڪرين سوجهرو تارا تنئين تمام،
موڪي ٿو ماريئين، وجهين درد دام،
ڪنڀون جي ڪلام سورت سڄ نه تن ڪي.

(5)

تارا تعلق اپ سين، اڃان تو آهي،
پرھ ٿيئين پڌرو منجهان ڪنهن ساھي،
مون جيئن نه آھي ڪو ورھ سندو سڄڻين.

(6)

نايو ناگليون چري، پري نه هڻي پرنڱ،
چندن جا چوپا ڪري، ڪائي نه ڪتوري سنگ،
لکين مٿي انگ، مبي ڪي محبوب جا.

(7)

چندن جا چوپا ڪري، ڪائي نه ڪتوريءَ پور
مبي ڪي مذڪور ڪنهن پرانهين پنڌ جو.

(8)

چڙهي چندن چوٽين، ليڙي چني لام
ڪرهو ڪنگوءَ ريت جي، ماڻي آيو مام
پريت جا پيغام سي ڳجهه ڳرهي ڪن سين.

(9)

ويلو ڪر م وچ ۾، هل هڪلي ڪاه،
ڪرها ڪنگوءَ ريت ۾، واکا ڪيو ورا،
ميچڻ ٿئي اونڌاه، پير نه لهين پٽ ۾.

(10)

متان وهامي راتڙي، ڪرها ڪاهيو ڪاه،
مون پڻ سائي ساه، تون پڻ سانگي ساريين.

(11)

اکين ٻنهي اکيا، ۽ پاسن ٻنهي نوڙ
جن سين هنئين جوڙ سي وڳ ڪيئن ويڙي وسري

(6)

جيئن تون وسين ولها، ڏول ڏمريو ڏور
مون کي ماري سپرين، ساجن اهوئي سور
تئي من ملور موت چنيسر مان پرين.

(7)

سهاڳ به سنيران، ڏهاڳ اڃ ڏنوم
هن نياڳي پاڳ سان، هٿيئن هار چتوم
تيهان پوءِ ٿييوم، قدر ڪاٺيارين حر

صدا

(1)

- ڏولا ڏولا وڃي ڏينهن لائي، وڃي ڏورائي ڏيه تي، وڃي ڏينهن لائي.
1. جيئن پتنگ اچي آڳ، ۾ سڙي منجهه ساھي.
 2. اسان نماڻين جو ، اهڙو حال آھي.
 3. نالي سڀون تنهنجي، چنيسر چاهي.
 4. ڪتب قبلا ڇڏيا، جنهنين تو آھي.
 5. "صادق" سنڌ نه سنڌيو ڏس ڏنو ڪنهن ڏاھي.

سُرپ

(1)

مون جن جو نه لهي، گوندر گهري رات،
گُڪر ڏيڇ مَ لات، جان آئون گڏجان سڄڻين.

(2)

مون جن جي نه لهي، جهوري جهجڻ جهانءِ،
آيل ائين مَ پانءِ، ته ڪا آئون جيئندي ان ري

(3)

تيئن ٿا چڻڪن ڇت ۾ جيئن سا گهنڊي لار
مون کي هوت هنئين ۾ ٿا وسن ويرو تار
جيڪا ساعت سپرين، ٿين اڪيئون ڌار
ته ڪر سڀ ڄمار هنين هيڪلي گهاريو.

(4)

لوڪ رهندي لڏيا، اڃ به منهنجا سيڻ،
ماءُ منهنجا نيڻ، اپيا ات آرون ڪري

(5)

ڪڏهن ايندو مان ڳري لنوءَ ڪانگل چوڻ سڄ،
مان اجهامي مڇ، مان اندر جو پري

(6)

جيئن سي پاڻ پڊن جا، ڪاٺي چيرو واءِ،
تيئن ”صادق“ سورن سان، دڪيو دڪي دل ۾

(7)

سڄڻ مون نه سهڻيا، جڏهن هوت هئا،
ڏينهن ڏونجهارا گهاريان، جي پرين ري پيا.
مون وبسليءَ ويا، جيگل جوين ڏينھڙا،

(8)

ڳالهيون سڄڻ تنهنجون، سنڀريو جيٿان،
لوڪان تان نه ڏيان، تنٿان ڪڍي هيڪڙي

(9)

مان پريان جي ڳالهڙي، ڪنھين چيوئي تان چور
مون ڪي وجهيو هور تون وتين ٿي سنري

(10)

لوهار ڳالهائي لوھ ۾، چيرن ڪري چٽا،
جنهن گهڙيو هي گهاٽ، ٿي ٻولي پري ان جي.

(11)

لوهار پنهنجي لوھ ڪي، ڌوئين منجه ڌنئي،
من ڪا لات لئي، سنڀار سپيرين جي.

(12)

آڻيو اڱارن ڪي، ٿا ڪوري منجه ڪاٺين،
تنھين پر ٿا تائين، ڏيل منهنجو ڏک سين،

(13)

چڙا توڪي چوريءَ، ٻوليءَ وڌو ڪن.

ريھ ڏيئي ڪنھن رنگ جو جاڳايئين جن،
سدا تنهنجي من، ٿي لڳي لار فراق جي،

صدا

(1)

تون ڪر پڇين ڪوھ، هيءَ اسان جي حال جو
1. جنهن کي ڏکي ڏيل ۾، اوءِ سا تان ڪاھل هوءَ
درد درد وندين جو اوءِ ڪمتر ڄاڻي ڪوءِ
2. پري پسي پھين جھين اوءِ او پڻ ڏٺو ڏھو
دائم آھي دل تي اوءِ اي عاشقن اندوھ
سپريان جي ڳالھڙي اوءِ پڌر وجهڻ ڏوھ
3. سِرُ وڍي پير ڪري اوءِ ڪو عشق راءِ هلندو
جُوءِ جن جي اورنگي اوءِ وڙلو انھين پندو
سيئي ڄاڻن سي سڃاڻن، اوءِ لويپا جي لوءِ
4. سپريان جي ڳالھڙي ادا جي هوند پڌر پوءِ
تہ مارو ماڙھو مسڪين کي ووءِ هوند سڀڪو ٿو چوءِ.

(2)

توہ منھن ۾ ڏک، گھوري جي سڻو گوندرين
1. سرھي سپيرين سين سا آرھي ٿئي نہ لک
2. پوتي پئي پرينءَ سين، سا لوڪ نہ آچي لک
3. او جيڏانھن پسي پرينءَ کي، تيڏانھن پري وک
4. ”صادق“ وھن سور جون نيون ڪيونگَ.

2. وڻي سوئي گهاريان، پر جو مان ڏک ڏنوءَ
3. چڙهيا ڏاڍين ڏونگرين، تن سيٺن سانگ نه ڪوءَ
4. ڇڏي وڃو چيرين، پر ڏکيءَ ڪهڙو ڏوه
5. اُن جا ڇڏي چيرين، تنهن هن هاريءَ حال نه ڪو
6. حال منهنجو ههڙو ڪو پُري پريان ڪي چوءَ

سُرڪاپائتي

(1)

نرم جي نُنهن سان پيچي پيچيائون
 پڙا جي پائڻ جا سي پيري پڳائون
 اسين ۽ 'آئون' آسڻ هئي نه ان جي

(2)

اٿئي ڪوڙ ڪٽڻ جو ته وڻ ڪاتارين وٽ
 اُچي ڳاٽ نه اٿيون من جوڙيائون مٽ
 ارت جي اپت ٿي سڄي صرافن کان

(3)

ڪاپائتيون ڪنڊن ۾ صبح سڏ ڪرڻ
 مٿي مونن هٿڙا اڪيون ڏانهن پرين
 توڙين ڪين ڪٽن ته به ڪانڌ ان جو ڪوڏيو

(4)

جاڳي جنين پيريو پيريو وير سوير
 مٿي پنگن پير پسو تن ڪاپائتين جا

(5)

پر پنهنجا نه ٿيا ڳٽي ڳالهڙي
 جان جان مالهڙي ٿئي ٿڪاءُ نه ڪيو

منجھايئي اوبڙ ۾ نا ته ڪٿوئي منجهان ڪوڏ،
ڏيکاريوئي ڏڏن ڪي، اڙيو ست اڀوجھ،
ڏوري تنهن سڀوجھ، ميٺ محڪم جنهن جي.

(7)

اڪي ڪٽي ڪٽي، ڪٽي ڪٽي، ڪٽي ڪٽي،
سٺون ست صرف جو ويٺي وڃايئي،
پنيو ٿي پايئي، ارھ برابر اڳڙيون.

(8)

سرمون وجھ ۾ سپرين، پنيون هڏ ۾ پير،
نيٺن سان ناز ڪري جيءَ ۾ وڌئي جهير،
فوج پرانهين ڦير، تنهنجن رڳين ٿي رڻ ڪيو

(9)

آٽڻ ۾ پها ڪري ڪٽيم جنين ساڻ،
سي نه ڏسجن هاڻ، ڪٽي ڪنهن ڪوڻ ٿيا.

(10)

اڪيون مون اوبائيون، روئي رت ڦڙا،
پرين جي پسڻ جو پيئن ڪونه پڙا،
ابتو ٿين اڙاءِ، سڪن ساعت سڀ ڪنهن.

(11)

اڪيون پريم، تنهنجون، ڪٽي قتل ڪن،

کوڙيو کڻي سپرين، اچيو جت اڻن،
مارڻ آهين من، فنا فاني ڪنديون.

(12)

ارت الوڙي ٻاهريون، منجهان وجهج مالھ،
ڦيرج گهڻو فڪر سين، "صادق" ڪج سنڀال،
ڪج منجه ڪمال، ته سڄين صرافن وچ ۾.

(13)

جت صلح سالڪن جو ات اچي ٿي اڃاڻ،
ڀاڻان ويس پاڻ، ڪڍ رهيس ڪونه ڪو.

(14)

سرتين سنهو ڪٽيو پيرم جيئن پيري،
ڦنگڙا ڦيري ٿي آڻڻ ۾ آهون ڪري.

(15)

ارت الپ ڪيئي، رون رون منجهان راڳ،
ڏنائين ڏهاڳ، سڄي ڪانه سهاڳ ڪي.

(16)

سور نه لثم ست جو ڪٽيم جان ڪپاه،
تان سنڪو اندر سامه، "صادق" صرافن جو.

(17)

سو سڃاڻم سپرين، جنهن ڪٽيندي چني مال،

ڪو پلو ڪري پال، نه ته وس ويڇاريءَ نه رهيو.

(18)

ويا بهانا پنهنجا، پرين وسرين پاڻ،
سڄڻ هئا ساڻ، مون پرڪيو ڪوه نه پرڪيا.

(19)

ويري وچان ئي ويو هو جو هئو ڪال،
ارت اڪوليو مال، پسيو پسان پرين ڪي.

(20)

اڃ پڻ شوق شمع جو چلا چاڙهيائون،
ڪشي ڪان ڪمان مان، محڪم ماريائون،
هر هر ٻاريائون، سندو محبت مامرو.

صدا

- پوري مَ ڪر پاڻ، ڪوڙو جوپن تنهنجو ڄاڻ،
1. ڪٿيئن وٿيئن پاڻ ڪي، ڪهڙو ڪري ٿاڻ،
 2. پهليون ڪڻ مَ پاڻ سان، متان پونئي ڪاڻ،
 3. جي ڪٿي پوءِ ڪنڀين گهڻو ته ٿيئن سيڻ ساڻ،
 4. "صادق" جو په سڄڻين، تون تند تنهين پر تاڻ

سُر مارئي

(1)

ڪنهن ڏيهان تون نڱيو ڪٿي ويڙهيڇا،
ساري سانبيٽڙن کي ساڙو ٿيئڙم سامه
ڪهڙو وريان واءِ جيئن مونکي ڇڏيان بند ۾

(2)

ڪر نه لڏي ڪڏهن منهنجي ويڙهيڇن وري
انهن ائين پائيو ته ويئي منڏ مري
خبر هئي ڪري جا مون ڏني ڏوٿين

(3)

پانڌي چئيج پرينءَ کي ڏڪن آئون ماري
پيا ويد وجود ۾ تن اوهان تاري
گوندڙ ٿيا پاري ڏڪن ڏيل ڏهيون ڪيو

(4)

ڪوئيءَ ڪٿي آهيان زوراور زنجير
ساريو مارو مير ويئي ڳوڙها ڳاڙيان

(5)

نه ڪو اوني آيو هتي جو هلي
ساري سانبيٽڙن کي رهيم جيءَ جلي
آءُ هت گوندڙ ۾ گلي هت مارو تو ڏک ڪري

(6)

ميندا ڌوءِ نه ماري، ٿيس چيڙهه جي چڪ،
ستي سيئي ساريا، سڙي جن جي سڪ،
تان مون پڄي هڪ، جي ڏوٽي گڏجن ڏيه جا.

(7)

سومري ڪونه ڪيو مون سين ناهه نيا،
هڪ وڏائين بند ۾ پيا قيد ڪڙولاءِ،
زيربون هن ضعيف جون، ساريو ڪٿن ساهه،
ماروٿڙن مٿاءِ عمر تو ايجهيون ڪري

(8)

سنهي سئيءَ سبيو مون ماروءِ سين من،
و سقم ربهه شرابا طهورا، پياريو پرين،
جيئن هت وره ويڙهيچن، تيئن هت ڪرگل آهي ڪوت ۾.

(9)

سنهي سئيءَ سبيو مون من ماروءِ ساڻ،
عمر اڪير جن ڪي، سي هت نه هونديون هاڻ،
مون ڏکيءَ ڏينهن گذاريا، سدا سورن ساڻ،
جيئن هت ويڙهيچن منجهه وٽان، تيئن هت ڪرگل آهي ڪوت ۾.

(10)

ساعت ورهيه پانڻيان، گهڙيءَ چيه نه ڪوءِ،
مون ڪي ماروٿڙن ري، هت پل م هو،

صبحان هوءِ م هوءِ آءِ اڃ ئي ملان ماروئين.

(11)

منهن ته منهنجو سومرا، مر ميروئي هوءِ،
لارون جي لڙڪن جون، ونيو ويندس لوءِ،
متان مارو چوءِ، ته ڏوتوءِ ڏورائن ۾.

(12)

سمهان ڪيئن سوڙين ۾ رلي رد ڪري،
مون ڏانهن ڏڪان چاڻيا، ذات منهنجي جي،
مارو ملنم سي، ته سڀ ڳرهياڻ ڳالهيون.

(13)

ست نه آنديس سومرا، آنديس ڪوٽ قضا،
جيڪس هئي سزا، لڪي هيم انگ ۾.

(14)

ست نه آنديس سومرا، آنديس حڪم هت،
مون کي ماروئڙن ري، ڀروسو نه ڀت،
پيم سڀ نرت، ڦوڙائي جي سومرا.

(15)

ونهين ويڙهيچن ري آءِ جيئندي ڪيئن،
سڄڻ سارڻ نت نهارڻ، ننڊ نه راتو ڏينهن،
مارن سنڌي مينهن، چريو مون ڇت ڪيو.

(16)

ويا ويڙهيڇا اُڪري ترن چڙي توڪ،
 ڏوريان ڏوريان نه لهان، لاکيڻان ۾ لوڪ،
 ملير ٿين موڪ، اني ويا اڪري

(17)

مونڪي پرين پنهور جي، انٺي پهر اداس،
 ويرو تار وجود ۾، ورد ۽ وياس،
 سا ڪيئن پري باس، پسي ڇڄا چانڻيون.

(18)

اندر منجهه اچي ڪري ڏڪن ڏس ڏنوم،
 ساري سانبئيڙن ڪي، وري ويڏ وڌوم،
 هنيئون هڏهين هيڪڙو سو پرينءَ سين ڀرتوم،
 طعنا تي ڏيوم جيئن ساءِ نه آيان سور جو.

(19)

ساه منهنجو سومرا، تو منجهي ماڙيءَ منجهه،
 مران انهي ڏنجهه، جيئن پهر نه پنهورن جي.

(20)

انا تر تاذيل ٿي، پيرون پڪا جال،
 حيف منهنجي حال، آئون مند ساريو نه مران.

(21)

بند نه بنديس سومرا، ماروءَ ماريياس،
 طعنا ڏيئي تنهنجا، پنهورن پچياس،
 اهڙي تان نه هياس، هتان تو همير ٿي

(22)

تيس بندياڻي بند ۾ بند نه آءُ ساريان،
 ماروءَ سندي آسري ويني ڏينهن گهاريان،
 پتولي نه پاڙيان، ليڙون جي لوڻيءَ جون

(23)

تيس بندياڻي بند ۾ ٿي ڏکيا گهاريان ڏينهن،
 مهن جا مٿي تي، مٿي موڪ وسايان مينهن،
 حال منهنجو هيئن، مان مارو مقابل ٿئي

(24)

سا امر جيئندي ڪيترو جا سنگهارن ساري،
 ڏکيا ڏينهن گهاري، مري ملندي ماروئين.

(25)

مارو جنهين ملڪ ۾ اڪيون اوڏانهي،
 تائيو تيڏانهين، سڪن گهڻو سومرا.

(26)

اوڏا اچين سپرين ويا پرانهينءَ پونءَ ڪهي،
 هن سورن جا ”صديق“ چئي، هيڙا سيڻ سهي

پڇان ڪير پهي، ماروءَ مثل نه ٿئي

(27)

جتي تنهنجو تڪيو اصل ساه سري،
اُڪريو اڪير، مارئي تنهن ملڪ کي.

(28)

منو نالو الله جو مڙني مٿاهون،
ڪيئن ڪري قبوليان، عمر کي آئون،
رازق سنديون رضائون، مون مڙئي مٿي مڃيون.

صدائون

(1)

مٿي لوئي لال لوئي، اي هو آءُ هار پتولا گهوريان،
لويون ميان عمرلويون، اسان لاهڻ لاءِ نه رتيون،
1. پرين وسارين پانهنجيون، پراو پڻ ڪين ٻيون،
2. مون ماروءَ جون من ۾ اڳهين اڳريون،
3. منهنجيون ملير ڏيه ڏي سي اوگا اڪريون.

(2)

سدا سومرين، انگ نه اوچيا ڪپڙا،
1. ٻڌا تن ٻانهن ۾، مون کي سڳا ٿا سونهن،
2. مون کي مون پرين جون، مر ليڙون ئي لڏن.

(3)

عمر هو عمر آئون ڪيئن اڃا اوچيان ڪپڙا،

1. اڃا اوچڻ ڪپڙا، ڪاٺياريون ڪيئن ڪن.
2. جن جا ملير ۾ ور ٿا ويڻ سهن.
3. ڏک گذارڻ ڏينھڙا، اڳي انگ ورن.

(4)

- الله تر ۾ ٿئي م ٿيلھ، مارو پون نه مامري
1. پيرون چونڊيان پرين سان، آئون پلر ٻڌڙو پيلھ.
 2. وهڻ وراچن ۾ رهڻ مٿي ريل.

(5)

- بند جا ڏينھن ٿيا ته باري عمر ڪيئن ڪٽيڊيس ڪوت ۾.
1. هن منهنجي حال جي، مارو ڪي آ سڌ ساري.
 2. هميرن جي هلائون ڪيون، تن مذڪورن آئون ماري.
 3. چنيا سنگ سرتين جن سان هيم جنم جي ياري.
 4. ٿڌي جا ٿرن جي، واه وڻي مون واري.
 5. ساعتون ساريم "صادق" چئي، جن هيم تن ۾ تاري.

(6)

- هيڏيون ڪيون تو همير، ميان ماروڙن سان.
1. ڪين جهلينديون ڪوٺيون، سڄي وهي سير.
 2. پسي ڪين پيٽ ۾ ڪنڊا قوت ڪير.
 3. آوست جن جو آجڪو ستيون پيئن ڪير.
 4. صوفي شاه نه مٿيان، توڻي ٻيا پير.
 5. "صادق" ايندا سڪندين تي، "فضل" سان فقير.

سرسهڻي

(1)

ٻارنهن ڪن، ٻٽيه تڙ تڙ تڙ مٽي شينهن،
ته مان گهڙو نينهن، جي اٿان ئي نه گهڙان.

(2)

له لڪايان نه رهي، سانديان رهي نه سور
جانسين پسان نه پرينءَ کي، تانسين من ملور
مون کي ماءُ ضرور لوڪان ليکي مهڻو.

(3)

اصلان ئي الست کان، ٿي توڙي تنواري
پاڻ وڌائين تار ۾، عشق جي آري
نوءَ ڪنڊ نھاري، تنهن کي مشاهدا مڙئي ٿيا.

(4)

اصلان ئي الست کان، آهي توڙيءَ کي توار
قالوابلي ڪهيائين، پسي منهن ميهار
چوڪنڊ چوڌار تنهن کي مشاهدا مڙئي ٿيا.

(5)

سبق جهليائين سور جو حقيقت حرفاءِ،
آءُ تنهن وائيءَ ويڳائي ڪئي، طلب جي طرفاءِ،
گهڙو گهڙيندي جوڙيو سائر جي صفاءِ.

وسيلو وفاء آهي منڌ ميهار جو

(6)

وڃيو وڌائڻ ۾ پيءُ کان پڇيو روءِ،
ڏک نه سٺ ڏيهه ۾ ساھڙ ڄام سندوءِ،
هنيڙو تو مل هو، آءُ هت هونھين گھاريان.

(7)

پنيءَ ڏٺو پنيئين، ڪي جو منجهه ڪن،
پيتائون پڪ ڀرمل جي، ڏايون نه ڏاپن،
اڀيون اڃ مرن، اڪيون انهي آب لاءِ.

(8)

سانگ پنھجو سپرين، ٻجھان ويا ٻيلن،
دونهيون دوست ميهار جون، هاڻي ڪين دڪن،
ماريس تن ماڳن، جتي ديڪيم دوست ڪي.

(9)

اوراڙ نه اڙجي، نڪا جهول جهليس،
ڏم ڏينھائي ڪيترو ٿو پر پر پليس،
تان تان جان جليس، جان جان پسي نه پرينءَ ڪي.

(10)

گھڻئين پتئين گھوريا، ڏم ڪي ڏينھائي،
منھنجون محب ميهار سين، آھن روح ۾ رھائي.

تيلانهن پاڻي، سرتيون سڪو پائڻيان.

(11)

ڏمر سهان ڏم جا، ڪيرگن آءُ ڪير
ريءُ قضا ڪير ڌري مٿي پاڻي پير
پينر پنيءَ وير اڳ لڏو ٿي لوڙيان.

(12)

مر اولجان انهيءَ پار ڏي ٻڌان تان ٻن،
مان ٻر ٻر ڪن ڪنڌيءَ اُپي سپرين.

(13)

ڪي جو پسي آڻيون، اڪيون وڃي پار
هڪ ٿيون ديوانيون دل ۾ ٻيو اڀر لائي آر
تنهان پوءِ قرار ستيون ڪين سڪ ٿي.

(14)

صورت ساهڙ ڄام جي، جيڏيون ڏني جن،
ڪني جيءَ مان ڪيا، ڪي گهوريس ڪيو گهڙن،
ميهار مليو تن، جن سانگو نه ڪيو سامه جو.

(15)

سار نه ڪرين سهڻي، تون نڪو نياڻي،
وه وينديءَ نڪري اهو جوين جواڻي،
پڇاڙي پاڻي، ڪٿي تالان ڪنڌي تار ۾.

(16)

ڪاري رات ڪن گهٽان، لڙ لهريون، ۽ واءُ،
سائي جن الله، بجهان سي نه ٻڌنديون.

صدائون

(1)

آءُ ويندڙياس در هاديءَ جي، مونڪي ڪانه جهلي.
1. جيڪا مونڪي جهلي، تنهن کي مر جان الله پلي.
2. مر ڪا مونڪي جهلي، آءُ وڌيس نينهن اچلي.
3. جيٿان ڏجهڻ ٿئي، تيٿيان سڄڻ منهنجو اچي.
4. نورا پايو نينهن جا، مر دوستائي اچي.

(2)

آءُ جا آن ڏي ايندي ويندي، الله هو الله هو.
1. ڪجان مون بيجاريو واڳون سڀ وڍيندي.
2. ڏيئي ڏيرائي ميهڙا، ڪاڪيون ڪوه ڪريندي.

(3)

موتج يار ميهار پيلي ڀر نه جهليو.
1. موڙي ماري آهيان، ابتي ان اوڀار.
2. لهرين لوڙي لڙ جي، ڏي تون دوست ديدار.
3. ساهڙ ڪيٽڙو سهڻي، ”صادق“ سچو يار.

(4)

جهاڳي، جهاڳي، ٻيلا، ويندس پار درياھ جي.
 1. پسي دور درياھ جا، تون نه ڀڄڻ پيلا.
 2. منھ ميهارن، آھن محبت جا ميا.
 ساھڙ جي سمن کي، ورھ پيا ويا.
 ”صادق“ سدائين سڪ ۾ آھن عاشق اڪيلا.

سُرگهاتو

(1)

اڱڙ آيو سائين، ڪو ڪرو خبردار
اوباهيو آهون ڪري سڻيو سا تنوار
ڪن ڀڙڪو ٻار تن مهاڻين منهن ڍڪيا.

(2)

ماتي پسجن مھراڻ ۾ مان گهاتو هوئن،
تان ملاح نه مڪرا، سهسين ساڻي روئن،
ڪنڌي آيا چون، ته اوءَ ملاح ٿي مري ويا.

(3)

ملاح ٿي مري ويا، وهت واريائون،
هاڻي ان تڙن تي، ڪري اوباهيو آهون،
ڪو ٻيو سر سونائون، جيئن گهاتو گهر نه آيا.

(4)

گهرن منجهه گهاتو تڙن جون، ٿيون سرن ستائون،
ڪجان خبر نه لھان، ٿي اتي جون آئون،
جي ٻيلي هٿم ٻانهون، سي ڪوه چاٿان ڪيڏانهن ويا.

(5)

مک ڏنائون مڪرين، رڱيائون رانئون،
ڪاله ڪلاچي جي ويا، ڪنهن ڀه پوريائون،

انهن لاءِ آهون، ٿي ڪريان ڪن ڪنڌين.

(6)

اُھريا اوءِ عميق ڏي پرھ ڪري پرياڻ،
تن سانپيٽڙن ري سرتيون، هت ٿيس سورن ساڻ،
هتي هتي ڪيان هاڻ، ويني ڳوڙها ڳاڙيان.

(7)

اھريا اوءِ عميق ڏي ڪالھ ڪلاچي لوءِ،
ساري سانپيٽڙن ڪي، تو روح منهنجو روءِ،
ورھ ڏيئي ووءِ، گھاتو ڪنھن گھور ويا.

(8)

سھسين ڪري سڌڙا، ٿي جر وھايان جال،
اڄ نہ موتي آيا، جي ويا ڪلاچي ڪال،
جي هيٺڙي پاڻي حال، سي ڏوريان گھاتو نہ لھان.

(9)

سھسين ڪري سڌڙا، ٿي تنوريان تڙن،
ساريو سانپيٽڙن ڪي، تا جهوري نيڻ جھجن،
مادر ملاحن، ڏوريان ڏوريان نہ لھان.

(10)

رڇ اولجن ريل ۾، لڳيو لھرن ساڻ،
ڳڻا ڳري لائيو ٿي، منج هاريان هاڻ.

مانجهي منهن مھراڻ اونھين ويا اوھري

(11)

گھوري سگھبو نه گھاتوئين، نڪا ڪن ڪنار
رڇ مٿي ٿي رنديا، پيا نه پاتار
نيئين تمن نار پسيو قهر ڪلاچ جو

(12)

ڪرڳل ڪن ڪنڌين تي، حشر ٿيو هاڻ
”صادق“ گھاتو گھور ۾ ٻوڙي ويا پاڻ
پيا تنهن مھراڻ، جتي سڌ سيريئن جو نه سڄي

(13)

ملاح ان مھراڻ ۾ ويڃڻ ڪي ويا،
حال گرميان ڪنهن سان، ته ڪي ات هئا،
پڙاڏا ٿي پيا، مٿي ڪن ڪنڌين.

(14)

ملاح ان مھراڻ ۾ نه ڪا تانگهه تري،
ويو هوش ڇڏي گھوريندي گھاتوئن جو

(15)

رڇ جتي رنديا، اتي گھاتو ڪو
اھري ويا او ڪنهن منهن موڙي مڪرا.

(16)

ڪلاچي جي ڪنڌين، ڪا جا ٿي ڪوڪ،
سٺي گهاتو گهڙيا، موٽيا تان نه ملوڪ،
پيا سڙن ساز سلوڪ، مادر ملاحن جا.

(17)

گهاتن گهورڻ چڏيو ڪين پروڙي ڪا،
مڪرا منهن نه هليا، ڪهڙو ورين واءِ،
جیلان آئين سڳن ساءِ، تیلان ویا ٻڏي بحر سکوت ۾.

صدائون

(1)

وسارج مَ ويٺ، جوين ۽ ٿي ڏينھڙا،
1. پاڻو پور پرين سين، ڪر سين ڪائن ڪيڻ،
پسي ڏکيا ڏينھڙا، اچڻو ته ولها ويٺ،
2. آسن پري آهيان، موٽي ايندو سيڻ،
جني ماريا مچڙا، آءُ تني جي پيڻ،
3. سي ملاح مري ويا، جي سانپي هوڙم سيڻ،
هاڻي ان تڙن تي، نت ٿمايان نيڻ.

(2)

هي نه ڪنھين سيڻ، جي تو پنھجا پانھيا،
1. وه ٿيندءِ ڪڏهن، هي جي ڪاڏئي ڪيڻ،
2. "صادق" سنگتي نه تنهنجو نه ڪو پائي پيڻ.

سُرِ ناسري

(1)

ميري پسي نه مٿيو مونکي مون پيرن،
هڪڙا ڳڙ ڳچي ۾ پيا پويو هار بدن،
آئون ڪيئن سندي تن ڪلهي ڪيرت لاهيان.

(2)

جم ورچي ڇڏين، پلٽو پيرائو
تهڙو نه ٻاٻائو جهڙو اجهو پير جو.

(3)

جي تون هنيئڙا اچيو ته ونءُ پيرنئون پيءُ،
بڪي ڏيندئي ٻاجه جي، جياريندئي جيءُ،
جني سندو ويءُ، مگر مور نه پيلي.

(4)

پانڌيئڙا پيرن جي، پيو پاسي اور
توڪي نيندا توڙ لنگهائي لطف سين.

(5)

توڙان طالب تنهنجي آئون پڻ اهوئي،
تون صاحب سوئي، جنهن تي ٻول بهون ڪيا.

(6)

ميران پور جو مڱڻا، ڏسين جي ڏاتار

توڙان طالبن جو صلح جو سينگار
منجهان نور نبار پڪڙجي پيدا ٿيو.

(7)

ميران پور جا مڱڻا ڏسين جي ڏيو
سگهوئي سون ڪري سينگاري سيهو
جانسين ٿا جيو تان رڙهندا انهي راه تي.

(8)

پڪڙجي پيدا ٿيو نوري منجهان نور
ظاهر تون باطن تون هادي منجهه حضور
پرین تنهنجو پور واسنگيو وڪ ڪٿان.

(9)

نم نوراني پير جا نمڻن وسي نور
قلندر شاه ڪرم سين ڏي پريو پريو
تهان پرايو پور وڻ به اچن واسيا.

(10)

صبحاڻي شاه پيڻيون پويئون ميران پور رات
اتنڌي اکين سين پسون پير پريات
موچاري محبت سين ڏياريندو ذات
جنگ سونهاري ذات ٿو پياري پالوت سين.

(11)

پيارين پالوت سين، ميزان پور جا مير،
لاڻي اُڃ اکين سين، پوج پياري پير،
گهر انهن جي کير، جي آسائو ٿي آيا.

(12)

ڪجو مهر مشتاق تي، داتا دستگير،
گهر ان جي کير، اڳي جن اوڙڪيو.

(13)

اڳي جن اوڙڪيو هاڻي ڀسو سي،
ساريو سوالين کي، ايو سڏ ڪري،
ويون ڪين پري ماڻڪ نيهو مڱڻا.

(14)

ونءُ طالب طلب پئي، ڪامل پاس ڪهي،
جو هدايت هت ڪري، پياري پهي،
ڏيکاري راه سهي، جا پيغمبر پيدا ڪئي.

(15)

ونءُ طالب طلب پئي، پکن ڏيئي پاه،
گوهر غريبن جو "صادق" آهي شاه،
ڏيکاري سا راه، جا پيغمبر پيدا ڪئي.

(16)

پيرِ ولايت وٽرو پانڌي پير، پس

ڏيکاري راه رحمان جي، گوهر آچي گس،
لڌو جاجڪ جس، لڌي چنتا چارڻين.

(17)

پير ولايت وٽرو پانڌي پير سڃاڻ،
لاهي جو لطف سين، غيرن جا گماڻ،
سو ڏياري ڏاڻ، جو طمع کي ترڪ ڪري

(18)

پير منهنجو پاتشاه جو ٿو ڪنڊ نمائي،
فريادون فقير جون، پيو عرض اونائي،
آسرو مون آهي، هادي حضرت شيخ جو.

(19)

سي سيئي شيخ ٿيا، جي پني لک لڳاء،
تن مريدن مٿو ناه ڪو جي وڏا شيخ سندا،
تون هادي هدايت جو ڪر منهنجي ڪاء،
سي مون پلڪ پاء، جي صبح ڪيم سڏڙا.

(20)

ڪي ڪني جا ڪارڻي، ڪي پڻ ڪني سندا،
اسين صوفي شاه جا، بالله لڳ بندا،
ميرا جي مندا، پير پراهي پانهنجا.

(21)

ڪي ڪنهن جا ڪارڻي ڪي پڻ ڪنهن پر
اسان ڪي صوفي شاه جو آهي وسيلو واهر
تڪن ڪي تاهر جهلو جهوڪ ڏٺين جو

(22)

صورت پانءِ م شيخ ڪي آهي معنيٰ مڙوئي
حق حقيقت جنهن کان ٿئي ثابت سڀوئي
اڪيون اهوئي پسندي پاڪ ٿيون

(23)

صورت ناهي سپرين اي تان اورانهين
پيهي پرانهين ڏسڻ ڪنان ڏس تون

(24)

صورت پانءِ م شيخ ڪي جنهن جي مثل نه مقابر
آچي راه الله جي پيغمبرائي پر
ونءِ دوستائي در "صادق" گهڻي صدق سان

(25)

جي ڏسين منهن مرشد جو آڻي منجهه اڪين
ته ٻولي منجهان پين سڻين سڏ صاحب جو

(26)

جي پيهي ويا پاڻ ۾ منجهان منجهه مرشيد
ته اڪيون پسڻي عيد اوسر ڇڏي اورهون

(27)

سٽي سڌ شيخ جو مٿو مَ موٽاءِ
اتي ئي اگاهيءَ تہ مان آهينئي مڱڻا.

(28)

سٽي سخن شيخ جو وسهي تون ويهه
تہ ذاتار سندو ڏيهه اندر تو اثبات ٿئي.

(29)

جي هيئنرا تون اچيو تہ پلو اٿئي ڀر
ويندي واٽرين تي ٿڌو پائنج ٿر
قلندر شاه ڪرم سان ڪندو نيڪ نظر
داتا سندو در اٿ ٿي پهر اکين ڀر

(30)

دلئون دستگير ڪي جيڪو ڪري آه
تنهين سندي پانهن، تو چڏائي چيهن کان

(31)

دلئون دستگير ڪي جيڪو ڪري سڌ
تنهين سندا هڏ، تو اڪاري اوڪي مان

(32)

ڳڻن ڪهيو جندڙو اوڳڻ آهي ڪونه
جي تون ڪريين اون، تہ ٿوري پڙين نہ اُن جي

(33)

نالو سندو سڄڻين، مٿي محبوبين،
نبي نور سين، آدم ڪنان اڳي هو.

صدائون

(1)

آءُ جا لڳي پير پريان، آءُ جا لڳري پير پريان
1. سونهارا مون سپرين، جي اجهو آهين مان.
2. مٿي مونن هٿڙا، آئون سڳر تنهن سران.
3. ڪوڙين پيرا، ڪمي مٿان، صدقو ساه ڪريان.

(2)

هي جي آيا پانديٿڙا، پير ملا
تن جون من مرادون پنيون، اچي پينا پاڪ درا.
1. پسي پڙ پيرن جا، منهنجا نهن سين نيٺ ٿريا.
2. پسي تن پيرن کي، مون تان سهجان سڏ ڪيا.
3. ساري تن پيرن کي، هي تان سرها سڀ ٿيا.

(3)

ڪنديس آئون قربان، مٿان پرين جندڙو
1. توڻي ڪوئي نه سپرين، جي مان ڏٺي نه مان.
2. گولي آهيان ان جي ڪهڙو ڪريان شان.
3. سڀيئي ساز سر ڪري تالن هٿان تان.

4. "صادق" ڏسن سپرين، منهن ورائي مان.

(4)

جي مان پورهيت ڪن، پورهيت تي پاڻي ڀريان.

1. سر ڪريان سينهين، ٻيون ڏيئي ٻن.

2. ساه ڪريان صدقو هوند گهوري مٿان تن.

3. ٿوري پڙان نه ان جي، مون کي جياريو جن.

4. اهڙي حال هلن جي، "صادق" سي سڏجن.

سُر موڪي

(1)

ڪين سڻيان ڪٿين، جان پڇيم پاساري
مون ڪي سلي سڄڻين، وره جي وائي،
اهڙا عطائي، ڪٿي ڪنهن ڪوڻ ويا.

(2)

موڪي سنڌي مٿ تي، اڀيڻ ايءُ نه آه،
جو جتن آهي جان جو سو سانگ سسيءَ جو لاه،
اچڻ اگهورين جڻين، مڃڻ اچيئي ساءِ،
سارو چوءِ شراب جو اگه اهوئي آه،
پيئڻ ڪارڻ پاءِ، تون ڪاتي ڪرت ڪپار ۾.

(3)

جني وڏو ڪرت ڪپار ۾، تن سانگو ڪيو نه ساه،
سنڌي شوق شراب جي، رمي ڏٺائون راه،
پيئندي ٿي پُر ٿيا، ٻي ڇڏيائون آه،
ساقِي جيئن صلاح، ٿي سر ڏٺائون سٿ ۾.

(4)

موڪي پئي ماري، متارا ماري
ڪالهه اوريائون جن سين، سي اج نه اوتاري،
سانيڙا ساري، ٻڙهڪيو ٻاهر نڪري

(5)

ڪلاڻن ڪا وهي، اڃ نه سري ست،
 شيشن مٿي سون جا، هئا چڱيرا چٽ،
 موڪي تنهنجا مٽ، هيڪاندا ئي هلي ويا.

(6)

واسينگ ڪڍيو ويڙ جا، آيو وير وهي،
 ٻئي هيٺ باھ ڪري، پيارياڻين پهي،
 چوڪي ڳاله چئي، ماريائون متارن ڪي.

(7)

جي اٿئي سڪ سُرڪ جي، ته ڪلارن ڏي گھ،
 سامهان سور "صادق" چئي، سري سندا سه،
 لوچي سي له، سر جن جا ست پر.

(8)

جي اٿئي سڪ سُرڪ جي، ته وڃ ڪلارن ڪهي،
 وٽي رکي وات تي، پرتان پئڻج پهي،
 رهج سور سهي، ته سچو ٿئين "صادق" چئي.

(9)

موڪي مٽ اپٽيو ڪي ڪلارن ڪوڪ،
 ماريائين متارن ڪي، جي محبتي ملوڪ،
 پاڻ ڏنائون پڪ پر هئي هئي وهي ٿي هوڪ،
 "صادق" ان سلوڪ، ڪوڙين ڪنا ڪيترا.

(10)

موکي منجهڙين مٿ مان، ڪو جو ڪيف ڪڍيو
توري ترازوءَ سين، صورت منجهه سڃڻ
مٽيءَ جو مثل نه جڙي هو قطرو ڪوثر جو
مٽي جو ملهه نه ڪو سر تان ڪاٺي ڪاڻ ۾

صدائون

(1)

مونکي آيل امڙ پوءِ ماريندا ويٺ، پاڙيچيون پرين جا.
1. ڏيرن ڏمر من ۾ نڪو پاڻي پيڻ.
2. سمهان سک نه جندڙي ستي ويٺڙم سيڻ.
3. هڏ مڙيئي حل ٿيا، مري جهڙا ميڻ.

(2)

آرسيون اسور جو تن اکين ڪين ڪيو
1. سورن بنا سڀ ۾ ڏسن ڪين پيو.
2. سي مر مرن ماري، جن ستي سات ويو.
3. رتو روئين پرينءَ کي، وڻ وڻ هيٺ وهو.
4. غافل ٿي غفلت ۾ ٿيون ڏکيءَ ڏوه ڏيو.
5. "صادق" رهيون سڪنديون، تن اهڙو په پيو.

سُر اسسئي

(1)

ڪڻ پتر پرينءَ جو ماءُ وهاڻو وار
جيڪي ڏنوءَ ڏيڇ ۾ سو سيوئي سار
ويان تي وٽڪار مڃڻ مون نه ٿئي

(2)

ڪڻ پتر پرينءَ جو هت نه هونداسون،
جيگل جوڀن ڏينھڙا، ڏکيا جالياسون،
آيل مٿان مون وره وائون لائيون

(3)

ڪڻ پتر پرين جو هت نه هوندياس،
پنهل ڪي چوندياس، فريادون فراق جون

(4)

ٻوليءَ ٻاروچن جي وڏي وڌيس ماءُ،
اچي ٿي اوچتي سانگين سين ساڃاءُ،
جيجان جھل مَ پاءُ هنيون هوت هڻي ويا.

(5)

ڪنهن سپاڳ ڪي ڏيئي اولاهو اکين،
هڻي هن پنيور ۾ گهمان خاطر ڪن،
اڏيون اوليئڙن، هڻين سين هاڃو ڪيو.

(6)

لوڪ نهاريان نه لھان، ٻاروچاڻي ذات،
جڻين جڻين ڪريان ماڻ، هيٺڙو تيئن سور چري،

(7)

هٿان هوت ويو هٽي هٽي حادثو،
هيڏو قهر قلوب سين، ڪڏهن ڪو نه ٿيو
ڪڇاڙيان ڪيچ ويا، مون تان ڪين چيو
پاڻيهي پھ پيو رضا راتا سپرين،

(8)

سوڌيون سپرين جون، واکا نه وائي،
پيئر پريم جندڙو سورن سامائي،
ور لڻ واجهائي، ماءُ مرنديس ڪڏهين،

(9)

سوڌي سپرين جي، خبر ناه ڪري،
سورن سانگهيڙا ڪيا، ولين جيئن وري،
رائي منجهه رڙي ماءُ مرنديس ڪڏهين،

(10)

چڪيس چور م ڪرھو منيس جهل مهار،
ساجن توهان ڌار ڏنم ڏينهن قيام جو،

(11)

آه نه سڄي سور جي، نڪا ڏک پچار
ڪانهي تن تنوار نينهن نماڻيون جي ڪيون

(12)

هلو نهاريون هوت جون، پينر اوطاقون،
سُڪيون نه سيٽن جون، ماڳن تان ماڳون،
نسورباڻي نائڪون، سڄي هليم سور جون

(13)

جني ديڪيو دل سين، پٺيءَ سي نه پيون،
ته پڻ ٿي ويون، جي پنهن پاڻ لڪايو

(14)

اسان نماڻين جي، ڪهڙي پڇين ذات،
ڏينهن سڄوئي رات، مٿي ڪلهن اوڻيون

(15)

اڃان آهيم هيڪڙو ڏونگر توتي ڏک،
منهنجو پڳو سک، تون چپر چوتا نه ٿين

(16)

ايي اوسر اس ۾، مُنڌَ مَ منڻه ويه
تو سي ٿي، سيٽ ڪيا، ڏور جنين جو ڏيه
تون نماڻي، نندون ڪرين، پٽيءَ پنڌ اڇيه
پاڙي پاڙي، پيه وٽ پچندي پهڙا

(17)

گهوريان سڪا، پنيور جا، مر لڪن جي لوڏ،
 امڙ تو جي آچيا، سي ڪم نه آيم ڪوڏ،
 هنين منهنجي هوڏ، ٻڌي ٻاروچن سين.

(18)

رڙه روحاني سستي، مري جيءَ معذور
 قدم قريبن جو هيڪڙو سئين چوتي پُر چُون
 سرتيون مونڪي سور پرينءَ گڏجي پوءِ ٿيا.

(19)

سنجهي ويا "صديق" چئي، پره ڪٿي پير
 هٿي هٿي هٿي هٿا، اتي آڏيءَ وڃي
 ڏکي ۽ سي ڏير، پرچي نه ويا پاڻ ۾.

(20)

پنڻ ۾ پيڙيون ٿي، ڪٿو پنهل جا پار
 جنين وڇڙيا يار سي سمهنديون ڪيئن "صديق" چئي.

(21)

جتن ڏنس جان ۾ پڻ ۽ ڀڻ
سياکو ۽ سڱ سسئي ناه "صديق" چئي.

(22)

جيئن جيئن گهند پائين، تيئن تيئن سهڻا سپرين،
کوڙين يوسف ڪيترا، اڀا ڪرنائين،
اهڙا ئي آهين، "صادق"، منهنجا سپرين.

(23)

"صادق" ڪنهن سچ پئين، جنهن چپر نه آه چيه،
هلاڻ ته هلاڻ نه اچي، وهان ته چون مَ ويه،
هي انهن جو ڏيه، جي ويا جلائي جان ڪي.

(24)

جو ڏيه ڏوتين ڏوريو اُت پيري نه پير،
تتي ڏينهن نه رات ڪا، نڪا پئي مير،
هنئين اُتهين هير، لائي ٻاروچن سين.

(25)

چڙي هليم چپرين، هڪ اڳهين آسونهين،
تيئن دل اندر دونهين، ٻريم ٻاروچن جي.

(26)

هڪ جبل گهڻو جهاجه، پيو اُچا ڏونگر لڪ.

ٽيون مٿان شڪ، ته پانيم اوڻي اهيئي

(27)

هوند نه پيس ماري، جي امڙ نه ڄاڻي،
جيئن تو سامائي، آءُ چلي پيس چيرين

(28)

ڏوريان گهڻو ڏونگرين، جيڪر ڪريان وس،
پر امڙ منهنجا گس، جهوري واءُ جهونا ڪيا.

(29)

هڪ جبل جاڏا اُپريا، پيو جنگهل پوءِ جھڪ،
اچن اڻ سونهين ڪي، شرڪ گهڻا ئي شڪ،
سي لنگهائين لڪ، ڪنهن سبب سان "صديق" چئي

(30)

اڪيون نه پسن پرين ڪي، سي اوڏائي ڏور
پريون ڀٽن سور معذوريون ملڪ ۾

(31)

ڀٽي ۾ پروان ٿي، پن ڪٽو پار
جني وڇڙيا يار روئينديون سي رت ڦڙا.

(32)

ڪيئن ڪريان ڪڙهي هنيون، گهوڙن هيون گهر
وري ڏيندس ور هون لاءِ هڪڙو

(33)

ساعت ساعت سور ، مون کي پل پل پور پيا،
هنڙي منجه هئا، ٻاهر ٻڌايم ڪينڪي.

(34)

هاجي تنهنجي هنڙي، جيئن هجن گهوڙا ۽ اٺ،
مٽيءَ پريو مٺ، "صادق" وسائي سر تي.

(35)

ٻاهر پاڻي پون، اندر چيري چيون،
پرينءَ گڏي ڪيون، ڦوڙاهي جون ڳالهڙيون.

(36)

مون پانيو مون ساڻ، ساعت نه ويندا سپرين،
مادرها مهربان، مون ويسليءَ وڃائيا.

(37)

سي ويري نه واهرو جي مون پانيان مٺ،
سورن سنڊي ست، پاڻان پاڙهي هليا.

(38)

سسڻي سين سرواڻن ڪئي، جتن اي زاري
ان پرپٽ پروڙيو ڪينڪي، ٻانڀڻ ٿي ٻاري
ووءِ ووءِ ڪيو وسائي ٿي، واٽن سر واري
ڪان لڳس ڪاري، سيڻن جا "صديق" چئي.

(39)

منڏا جئيندا ڪيترو جي هلاڻ هلاڻ ڪن
 اوڻي انهي پار جون پنڌ پچارون ڪن
 سسئي ڪي "صديق" چئي جاڳايو جتن
 پينر مان پرن هن سوريئيءَ جا سپرين.

(40)

هاڻي تن هوتن ري ڏوريان ڪو نه ڏک
 هو هو سڄي سڪ سو ويچاريءَ وڃايو.

(41)

ڪڙهيو ڪڙهي پرينءَ ڪي رڻ رمي ۽ روءِ
 سسئي سانگ نه ڪوءِ ڏير ڏورانا هليا.

(42)

پاڻ وڃائي پنڌ ۾ هاڻي ڪا هلي
 "صديق" ان سسئي ڪي ويا سور سلي
 پينر پاڳ پلي مان ملان اوڻين.

(43)

پاڻ وڃايم پنڌ ۾ تيس سورن سان
 پنهنون اچي پاڻ ڏوري ڏس ڏڪيون.

(44)

جيئري جدا ڪين ڪين مٽي به تنهن سان

پنهون ٿيس پاڻ ڏوريان ڏوريان نه لهان

(45)

جيئري جدا ڪينڪين مٿي به تنهين گڏ
سُپني ۾ ”صديق“ چئي ستي ڪري سڏ
اوڏي ڪريو اڏ، پاسي ڪريو نه پرينٿان.

(46)

نالو ڪٿي سسئي، لڄائئي سيڻ
ورھ ڪرين ويڻ، ماڳ نه مرين ان ڪي

(47)

اندر منهنجو ان ڪي، اجهاميو پري
پسان، تان نه پري، اوڏا آهن سُپرين.

(48)

باروچاڻي ذات جا، ستم جي سُور
مادر! سي مذڪور آءُ ڪيئن اوريان عام سان

(49)

سَهنجيون سپرين سين ڪر جي آهنجيون ڪن اوءِ
متان ”صديق“ پوءِ رڪن حرف حساب جو

(50)

راتيون سسئي، جيلان نه جاڳي
سَچيون نپاڳي، ڪري ڪيچي هليا.
تيلان

(51)

جائي چڙي هليا، هيس جڏ نه سجاڳ
تيلان ٿيو نياڳ، هن منهنجي حال تي

(52)

ڪران ڏونگر چوٽيين، مران جي جھران
پينر تان نه ڀران، جي چوٽا ٿيان چيرين

(53)

ڀرين، پڙاڏا ڪرين، توڻي ڏين اُڀر
ته ڪوه جاٿان ڪن جي، تون ڪميٽي ڪير
اُن پر انهان پير، تون اوري ئي آهون ڪرين

صدائون

(1)

روئي لاٿو مون، روئي لاٿو مون، اي جان ڏک نه ڏونگرين
1. اڃا پاهڻ پري ٿيا، تان ڏاڍڙي لڳيس پُون
2. هنجن ڪٿي هري ڪئي، الا ڪيچان اوري پُون
3. ڪميٽي ڪيچين ڪي، الا رب ميڙيندا مون
4. سندو جيئڻ آسرو الا منان لاٿو مون

(2)

ڪوڏوٿيا! ڏس ڏهو هوادا! مون پرانهين ووپنڌ جو
1. آءُ اسونهن آهيان، ووستي ساٿ ويو
2. پانڌي ڪٿان نه پنڌ سين، اومون سين سور سهو

3. اڃان پُرنديس پتيين، اووئي نينه نهو
4. "صديق" سونهان اڳ ۾، اومون سين پڻ پهو.

(3)

- پوري آمر مائي، مون سين مَڪرويهڻ وائي،
- پاڻان پلي پري کان، ڪهڙي ڪريين سڳائي،
1. مون ته نمائيءَ سان توڪڙ ڪپت لائي،
2. ڏيل جنهن جو ڏکيو، رهيا سور سمائي،
3. هئي سڪ سڄڻ جي، رنڊن رلائي،
4. "صديق" طعني تن جي، هاري هلائي.

(4)

- اڃان اي ڏونگر ڏس ڏيندا، جيڏيون منهنجي درد جو
1. ڏونگر هن ڏکيءَ سين، ڏڪن پائي ٿيندا،
2. ڪنيو پار پنهنجيءَ جا، مون سين رنڊن ۾ روئيندا،
3. مون مئي مئي سڀرين، آريچا ايندا،
4. اڳ نه ڇڏيائون ڪنهن کي، مون کي ڪيئن ڇڏيندا،
5. منجهان مهر مريض کي، "صديق" سي سڏيندا.

(5)

- ڪرهل ڪيم ڪڏايو هوڏير! ڪرهل ڪيم ڪڏايو
1. آءُ پيادي، پنڌ گهڻو مون ڏي واڳ ورايو
2. ڏکي ڇڏيو مَڏونگرين، نيئي محب ملايو
3. نياپا نينه گاڏڻان، پنهل ڪي پهچايو
4. چڪي چاڙهيڪن ۾، رنڊن ڪيم ڙلايو.

5. آهيو "صديق" سڀرين، هي مان لڪ لنگهايو.

(6)

اوڏونگر ڏنئي ڏک، ڏنئي ڏک، اواسان آسونهين ڪي،

1. گونگن گس وڃايئي، ٻي لڳايئي لڪ،

2. جبل جاڏايون تنهنجون، سڀئي پانيم سُڪ،

3. جيئن تون پير تر هئين، تيئن تان وڌي وڪ،

4. "صديق" سڪان سڄڻين، ٻي ساريان اڃ نه بڪ.

(7)

ٻانهي ٻاروچن جي آهيان، اهڙي منهنجي ذات،

1. ملان هٿان ان جي، آهي آهن سات،

2. نه هڙ نه منج ڪي، نه مون هٿو هٿ،

3. چو نه تيئن چُٽان، اي پرڻ ان جي بات،

4. جي اڳهون عدم آهيان، ناهه وائي وات،

5. پورهئي ڪئي نه پڙان، ڏينه سڄوئي رات،

6. "صديق" رهن سڀرين، جي مري ٿين مات.

(8)

اونهي آگاهان ويا، ڏونگر چڙهي ڏير

1. سورن پريو جندڙو تازا ٻيئي پير،

2. اچنم جوش جتن جا، ٻيو پتين پير،

3. ڏڪن گڏي آهيان، سونهان ٿيانه سير،

4. الهه اونداهو ٿيو آيل ٿي آوير،

5. "صديق" سهسين سڪي ويا، تون نمائي ڪير.

(9)

- اوڻي آهي آهي اوڏڙا، ڏنگري پيانءَ مَر ڏور
 1. ساڻي ڏيندءَ سڏڙا، منجهي ٿي مَر ملور
 2. "ان مع العسر يسراً" متان موئين مُور
 3. دانهون جان کي درد جون، "صديق" ره صبور.

(10)

- مرمران تان گهري، انهي سون کان سرتيون
 1. هنڌڙي هورن لهي، جيءَ اسان جي جهوري
 2. ٻوليون ٻيون وٽيون، برنهاريان پوري
 3. واٽون ور پڇاين، ڪرڻن جا ٿوري
 4. "صادق" ڪري سڏڙا، جيئن چپر ۾ چوري

(11)

- مون وٽ مان اچن، جن لاءِ آءُ پئي لڄان،
 1. گجهيون گالهيون پرين جون، ڪهان ڪيئن ڪچن،
 ڪڙهيون ڪنڊيلن جيئن، پردي منجهه پچن،
 اصل ڪئون آيا، "صادق" سور سچن.

(12)

- گالهيون گهلي لوڪ، ڪيئن پروڙيون پرينءَ جون،
 1. ماڻهن ليکي مڙيون، اسان ليکي ٿوڪ،
 2. سرن سانوڻ لائيا، مون من اندر موڪ،
 3. روح منجهه رهاڻ آهي، جانب سنڌي جهوڪ،
 4. "صادق" انهيءَ سوز ۾ سڙي ٿو سوڪ.

(13)

- اچي ڪر لهيج، ساجن، سوون آءُ ماري
 1. سوون ماري جي مران، تان مون ڏوهه مڙيج،
 2. لڱين لائي هٿڙا، دارون دوست ڪريج،
 3. جي تون پيرونه ڪيو ته مون مٿي سٿيج،
 4. ڪيچان واري ڪر هو "صادق" سار لهيج.

(14)

- مون ڪي مهڻا ڏيندي ماءُ، ور وساري ڪيئن وهان،
 1. جيڏيون سڱ پارڻ، ڪيچ هلندي ڪاهه،
 2. اوڪي ويل اسان سان، پيڻ نه هلي پاءُ،
 3. سومون سيٻاڻو سرتيون، ڪيچن لڳي واءُ،
 4. "صادق" ڪي سرير ۾ اندر آلا گهاٽ.

(15)

- ڪرهل واريان ڪيئن، جيڏيون واڳ نه منهنجي وس،
 1. اونڙي اُٺ نه جهڻا، توڙي پون مينهن،
 2. پيرين آءُ نه پڇڻي، ٺهر ڪٿرس نينهن،
 3. لڪان لڳن ڪوسيون، ڏاڍا تپن ڏينهن،
 4. "صادق" ساعتون سورتيون، ڏينهن ڪٿا ڪيئن.

(16)

- هو پڻ تڙم ڏور هي پڻ ويٺا نڪري
 1. ويٺي واٽ نهارين، آيل ايندا اسور
 2. پڻي چڙهنديس چوٽين، سنڌي پرين پور

3. ماءُ مرندس ڪڏهن، سنڌي "صادق" سور.

(17)

چوڻوڏونگر ڏٺين ڏک، اسان اڻ سونهن ڪي.

1. جان مون پير ڦٽئين، تان مون وڌي وڪ.

2. جبل جاڏايون تنهنجون، ساريان سيئي سک.

3. هو ڪو سال ڳن ڪڪرا، ٻي جالائي لڪ.

4. "صادق" سڪي سڄڻين، ٻي ساري اڃ نه بڪ.

(18)

ڪو ڏوٽيا ڏس ڏٺو مون پراهين پنڌ جو

1. آءُ اڻ سونهين آهيان، ستي سات وٺو

2. پانڌي گهڻا پنڌ سان، مون سان سور سهو

3. اڃا پُرينديس پٽئين، وٺي نينهن نهو

4. "صادق" سهان اڳ ۾، مونسان پڻ پهو

(19)

تنهنجي بهانن آءُ ماري، ڪهڙا ڏوه ڏونگر ڪي.

1. گجهو چائين پڌرو آهيان، توکي سڌ ساري

2. هٿين سڃيو ماڻهين، کان لڳائي ڪاري

3. اول تون آخر تون، هينئر به تو واري

4. "صادق" ڪي ڪرين سامهان ڪهڙا ڪر ڪاري

(20)

ڏونگر ڀلو جبل، ٿيڙم ڏير سڀر.

1. هو جي اڳ چيا اوڻئين، سي مون آيا بر.

2. هڪ آڏو ڦرين اوئين، ٻيا ونگا سنڌي ور
3. اڏامي اوڏهين وڃان، جيڪر هونم ڀر
4. "صادق"، سڪو ڪين سور ۾ سڪي وٽڙا سر.

(21)

- آئين ڪا ڳالهه ڪريو جيڏيون مون دوستن جي،
1. ارواح اڱارن جيئن، پيرا ٻئي ٿي ڀريو
 2. اسان اڻ سونهن سان، ٻه ٿي پير ڀريو
 3. مون واجهائيندي سرتيون، ور تان ڪين وريو
 4. "صادق"، هن سسئيءَ کي، ڪو جو سور سريو.

(22)

- سور سوکڙيون ٿي آيا، جيڏيون منهنجي جيءَ جا،
1. پرديس پنن بکيا، گهر گهر گهمڻ گهايا،
 2. مون گهريا تو نه ڏنا، هوتن جي هلايا،
 3. پهون ٻين وٽڙا، ڏنئي، "صادق" سور سوايا.

(23)

- پري پڪا سندن، اديون ٻڙي جيڏيون،
1. سمن شهر پنيور جا، مهڻا ويڻ مڊان
 2. پني لائي هليا، هو جي سيڻ سندن
 3. لکين پانهيون ٻروچ جون، سهسين "صادق" بندان

(24)

- اوني اڳاهان وٽڙا، ڏونگر چڙهي ڏيرا،
1. سج لهي سانجهي ٿي، ٽين آيل اوڀرا،

2. سورن ماريو جندڙو تازا پسي پيرا.
3. اچن. جونش جتن جا. ڀٽئين ڀٽئين پيرا.
4. "صادق" تن سڄڻ سان. تو نمائي ڪيرا.

(25)

- گالهڙيون ڳڻ ڳارين مون مارين. جانب جت بلوچ جون .
1. پيون جن کي پرين ري . ساعتون سي سارين
 2. وجهيو مهارون مڻن کي . ڪرها قطارين
 3. آڻيو آب اکين مان . هڻي هڻي ڪيو هارين
 4. "صادق" سهنج سيڻن جا . جڏڙو جي جيارين

(26)

- مونکي مارين آهي ئي گالهڙيون. هوتن هلندي جي ڪيون.
1. اسان پرين جي وچ ۾ . آهن اڪڙيون عشق دلاڙيون.
 2. ڪڏهن اسان جي اڳڻ تي ايندا . آءُ ويٺي پايان ڦاڙيون.
 3. ان رت هيڙيون . مون سان نه ڪيڙيون . اهي پري هڻي ويا پالڙيون
 4. ڪيف ڪڪريون قرب جي قابو
- هو جي رات رتيون رنگ لالڙيون.
5. "صادق" سورن گهايون گهوڙن.
- آهن عشق جون اهڙيون چالڙيون.

(27)

- هي نه ڪريو مون وٽ . الا . ٻولي ٻاروچل ري
1. ڏسي ڏير جو هليا. ڪا جا مون ۾ گهٽ.
 2. ڏاڍي ذات جتن جي. پير نه لڳڙو پٽ.

3. وڃي واکا جا ڪندي سسئي سورن ست.
4. "صادق" انهيءَ سورن کي، سڪن ساڻ نه مٽ.

(28)

- مٿي کي ڇو ٿا ماريو منهنجا سائين مون نه وساريو.
1. رڻ جهڻ اوهان جي روح ۾ تان کي توڙ تنواريو.
2. چوڪون ڏيئي ڇت ۾ ڏکي ڪوه ٿا ڌاريو.
3. مٿي جي ماتام تي، واڳ وٺي ور واريو.
4. اڱڻ اسان جي ولڙي چانگن کي نيئي چاريو.
5. سڪي ساري سپرين، آن کي "صادق" ساريو.

(29)

- ڪنڊيس آءُ قربان، مٿان پرين جندڙو.
1. توڙي ڪوئين نه سپرين، جي مون ڏين نه مان.
2. گولي آهيان ان جي، ڪهڙو ڪريان شان.
3. سيئي ساز سر ڪري هوند تالن هٿان تان.
4. "صادق" ڏسن سپرين، منهن ورائي مان.

سُرسارنگ

(1)

سارنگ سنڀهي آيو ڪوڪ ڪري ڪڙڪو
سونون سنگهاريون ٿيون، ڀسي ڦڙيءَ جو ڦڙڪو
جو پرين جو پڙڪو سو واءُ وڃڙينن کان وٺو.

(2)

سارنگ سنڀهي آيو جهڙ لائي جهاتي،
لفظ سين ”لا“ جي ڪفر ڇڏيائين ڪاتي،
جا برهه جي آئي، سا واءُ وڃن کان وٺي

(3)

اڃ پڻ اتر پار ڏي، اڪيون ڪن ڪرين،
هڻي هڻي حببن جا، سور سنيهڙا ڏين،
جوري جين چين، سي مان ملنم سپرين،

(4)

اتران ٿي آيون، ڀسي ڀابوهي پڻ،
ڪي ٻهڪيون ٻيلي تي، ڪي ڍريون مٽي ڍٽ،
موتي ”ميرانپور“ تي، ساري ڏنائون ست،
واهين وينا وٽ، جيئن ملڪ سڀ معمور ٿيون.

(5)

جهانُ جهانُ ڪري جهميون، اوهيرن اچي
 اکين آگر لائيا، پرين لاءِ پچي،
 جن ڏي هير سڪ سچي، سي اٿي ويا اڪري

(6)

وٺو مينهن وڌڻو جهانُ جهانُ ڪري جهڪور
 موچاري ملير ۾ مينهنون تلن مور
 هادي لڻا هور ولهارن وس تي

(7)

گهڻا گهاريا ڏينهنڙا، اوسر اسان ساڻ،
 دوستن دلاسو ڪيو پرين اچي پاڻ،
 ريلن منجهه رهاڻ، اٿي ڪنڊيس ان سين.

(8)

سڄڻ جنهن وڃوڙيا، تنهن اوسر پنا ڏينهن،
 پرين پيهي آيا، مندن وٺا مينهن،
 ڏولاڻي جا ڏينهن، واحد سڀ وساريا.

(9)

گهر جهونو جهڙ گهڻو توڙي قوت نه ڪانڌ،
 پال پراڻو پڪڙو ڪري واءِ وٺانڌ،
 پرين ڏيئي پانڊ، ڍوليا مون ڪي ڍڪئين.

(10)

سڄڻ اڳيئي سهڻا، ٻيو ڪجڙ ڀڻن نيٺ،
تيئن رهيا روح ۾ جيئن ماڪي اندر ميٺ،
جي اهڙا سوڌا سيٺ، سي ۾ اوڏا هون اڪيڻ.

(11)

سڄڻ اڳيئي سهڻا، ٻيو ويتر ڪيائون ويس،
منهن ڳوري چنڊ جيئن، ڪارا پرينءَ ڪيس،
جي هيٺڙي منجهه هميش، سي ۾ اوڏا هون اڪين ڪي.

(12)

سڄڻ اڳيئي سهڻا، ٻيو پهريائون پٽ،
نماڻان نيٺ ڪٿي، گهائي چڙهيم گهٽ،
جن جو ملهه نه مٽ، سي ۾ اوڏا هون اڪين ڪي.

(13)

سارنگ سڪي وڃ ڪي، وڃ وري منجهه پاڻ،
اوھيرا اڪين ۾ تن اهاڻي تان،
وري اِنَ وٽان، مان ملن سپرين.

(14)

سارنگ سڪي وڃ ڪي، وڃ وري منجهه نانھ،
مارو هليا ملڪ ٿي، اڄ چڙيائون آنھ،
دل اندر جا دانھ، سا ڪوڪ سڻايان ڪن ڪي.

(15)

سارنگ سڪي وڃ ڪي وڃ وراڪي پت
 "صادق" سونهن سڄڻ جي، تنهن جو ملهه نه مٽ
 آءُ پرين! مون وٽ، اوسر اوسيئڙو لهي

(16)

سحري سنهني آئون، سارنگ ڪيو سامان
 وڃ ڪڙڪو اُپ ۾ ڪاري لڳي ڪان
 وسڻ ڪيو ويران، سو پسڻ ڪنان پري ٿيو

(17)

مندائتي مينهن ڪي، سحريون سڏ ڪرين،
 آڻيو اوڏا ڏين، سنهڙا سيٺن جا.

(18)

سحري چڙهيون سامهون، پرين جي پارا،
 آئي مند مينهن جي، وڃن ڪيا وارا،
 ڏيان اکين اوتارا، جي "صادق" ملن سپرين،

(19)

اکين آگر لائيا، رت جيئن رنائون،
 لوکان لڪي ڪيتريون، دل ڪيون دانهون،
 لڄائي آئون، جڏهن پڌر وڌائون پريٽون.

(20)

جيئن ڪامڻ ڪري ڪانڌ ڪي، تيئن مينهن گهرن مينهن،
عاشق ڪي الله اڪبر، هيٺين راتو ڏينهن،
تيئن سيئن سندو نينهن، مون جهليو پليو نه رهي.

(21)

وسن ڪين وسان، اڪيون منجهه خمار
در در دائر ٿئي، تاڙي جيئن تنوان
مان ملن يار "صادق" سڪندين ڪي

صدائون

(1)

پڪو پرين ساڻ، اي ماءِ سونهي سانوڻ ڏينهن.
1. آهيم عجيبن سين، راتو ڏينه رهائ.
2. گهوري هيس جن جي، سي پرايم پاڻ.
3. اٿي ڪنڊيس ان سين، ريلن منجهه رهائ.

(2)

آهي اي اسرار اي ماءِ! پسڻ مون پرين جو
1. هجي ره حيرت ۾، ڪريين جيئن نه قرار
2. "نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي"، ايو اي قرار
3. تو منجهه ساه سڄڻ جو ستا لهج سار
4. وڃون ويل سڀڪهين، چمڪن ٿيون چوڌار

5. اندر جهڙ جهور وهي، تازي جي تنوار
6. هڻڻ ناهي هن جو هو نه هنيون ڌار
7. "صادق" انهيءَ سور ۾ نيڻين ٽمن نار

(3)

- ڏسڻ ۾ ٿي ڏينهن، اي ميان! هي وڻ هتي جا.
1. سدا نه هوندا ساه سان، ميڙائي جا مينهن.
2. ريلن ۾ رڙ پئي، ٿي هڪل سڄي شينهن.
3. اٿي اور الله سان، ستو آهين ڪيئن.
4. "صادق" آهين ساعت ڪا، نيئي نباهج نينهن.

(4)

- سرتيون ڪريو سينگار جانب آيو جوءِ ۾
1. هارن هر ڪڙا ڪيا، تازي ڪئي تنوار
2. وڻ ٿڻ ولن چانڻيان، لٿو ڏيه ڏڪار
3. چڙپڙ چڙن لائي، جهڙ ڦڙ جهڙ جهونگار
4. "صادق" مليو سڄڻين، جي سڪيون سڀ ڄمار

سُر سورت

(1)

هلي در حبيب جي چلي چورج چنگ،
جهڻڪج تيئن جهانءِ ڪري جيئن سارنگي سنگ،
راڳ تمهاري رنگ معلوم ٿئي ملوڪ ڪي

(2)

محل آيو منگتو اڃان هلي هير،
چوري ساز سر ڪري ڪڍي تند تنبير،
وڇوڙي جي وير وجهنديئي وات ٿيو

(3)

تن جو سر اُپهيو ڪين جو تندون چون،
تن دايون، پايون، پانهيون، رت سڀئي رون،
امر جو الله جو تنهن جا په اچيو پون،
سي ڪيئن هتي هون، جن ڪي هتي جو سڏ ٿيو.

(4)

وَحْدَةُ لَا شَرِيكَ لَهُ اِي تندن جو تان،
ڪينهن پيو ڪماچ ۾ سڀوئي سبحان،
تنهن پٽاندر ڏان سر ڪجاڙو سڃيان.

(5)

ڪارڻ مڱڻو آيو در دري،
ڪيائين سوارو پوئين رات پري،
مٿي ساز

(15)

پوئين رات پريات جو جا چارڻ ڪئي چانگار
 ڏاڻي دروازي ڪوت جي چوري تند تنوار
 مڱي نه مڱهار وٺي نه سِرُ "صديق" چئي

(16)

پوئين رات پريات جو ڪڙڪو پيو منجه ڪوت
 چارڻ تندون چوريون چڙهي مٽي چوت
 گهايا گها گهوٽ سڻدي سِرُ "صديق" چئي

(17)

ڪنجهيون نه ڪينرا اهي هاتفي هل
 مٿا ڪن ٿا مل صوفين جا "صديق" چئي

(18)

ڪنجهيون نه ڪينرا هي هنگاما هو
 اچي ٿيو روبرو صبح جو "صديق" چئي

(19)

الله جي آس ڪري چارڻ چوريو چنگ
 مرون جي جهنگل جا ڪن رهائيون رنگ
 پيجل سندو پنگ خاوند خالي نه ڪري

(20)

سورڻ مٽي سک ٿيو خيما ڪنيا ڪنگهار
 تنهان پوءِ مڱهار ٿي سِرُ ڏنو ڏاتار ڪي

(21)

سو مالڪ، سو مڱڻو سو راجا سو راءِ،
 سوئي ڪنجھي، سو ڪينرو سو واڄت، سو واءِ،
 سوئي ريجھي، سوئي ٻوجھي، سوئي ساڻ صلاح،
 اِن پَر پاڻ الله، وڃيو ٿي وجود ۾.

(22)

ڪڍي تندون تڪ مان، پيچل ٻُرايون،
 سودا چڙهي سوڪي، ٿو وڻ ڪري وايون،
 روئن ٿيون راءِ ڏياچ ڪي، ٻانهيون ۽ ٻايون،
 جي مٽي ڳڙھ ڳايون، تن سين جاجڪ پاڻ جلي ويو.

صدائون

(1)

- اي هو عجب تڪي تار تڪي تار
1. ڪوڙين گتي ڪيترا، سھسين سورھ دار سورھ دار
 2. ولي ۽ واصل گھڻو جي عاقل عقلمدار عاقل عقلمدار
 3. اناالحق اتي ئي ڪٿين، تون تون ڪئي تنوار ڪئي تنوار
 4. جيئن بازيگر بازيءَ ۾، پڌرا ڪري پار ڪري پار
 5. ڪهي جيار پنهنجو جي هوئيس ٻالڪ ٻار ٻالڪ ٻار
 6. تيئن عاشق اهوئي اڳيون، ٿو ڪسي وارو وار وارو وار
 7. سڀ تي "صادق" هيڪڙو تو ڪنو ڪهڻهار ڪهڻهار

سرڪيڏارو

(1)

چڙهيا شاه حسين سين، مرد متارا مير،
 واڳيا سي ويرئين، تڪيو هٿن تير،
 ڦريا تان نه فقير، امر منجهه ابي ويا.

(2)

حسن مير حسين جي، جنگ سٿي سين،
 چوڏس رڪ چمڪيو مٿي ملوڪن،
 وڻڪا ويرين سامهان، هاڪاريو هٿن،
 مانجهي تان نه مڙن، جانُ جانُ رڻ نه رڱيو.

(3)

رڻ متو راڻو ٿيو رٿي نه ڏسجي سج،
 مرد مرندا اڃ، جوين پاند جهرڪيو.

(4)

پاڳ ڦڙڪو جو هٿي، ڪٽاريءَ جُهوڙو
 تنهن ور ڏيان پانهڙي، مر رچي چوڙو
 ساڻو سو پورو پکن منجهان جو پري

(5)

مر مرين آءِ روئين، تون موتي ڪانڌ م آءِ،
 اڳي هٿي چانو تنهنجي، اُس قبولي مان،

آءُ پڻ ٻين سان پورهيو ڪري پرندي

(6)

ماءُ هماري ڪنت جي اڙين سر اوطاق،
تنهن کي منهن ۾ مصرين جا سدا چڪن چاڪ،
جيئن جن فراق، مرڻ تن مشاهدو.

(7)

دل دل آيو سڪو ڏوران ڏنائون،
بيبيءَ کي بيان ۾ اچي خبر ڏنائون،
چئي: شير شهادت رسيا، پڙ لهي لائون،
مجي رضائون، داخل ٿيا دين ۾.

(8)

هن ڏاهي هن جيئي، هن هٽن سوپ،
جني چڙيو لوپ، رڻ تني جو ڪوڏيو.

(9)

نائو جو نفس کي سورھ آهي سو
کلي وير نه ڪاھڻو چئي او نه چو،
مانجهي ماري توءِ تحمل جي تيغ سان.

(10)

وڙھيا واڳيا واپريا، سي صوفي شير
واڳڻ وڌي آيا، مانجهي مل مٿير.

مسافر ميدان ۾ چڙهيا گهڻا چڱير
پڙ ۾ کوڙي پير سر ڏنائون صدا.

(11)

ماءُ چيو پت کي آءُ نه تنهنجي ماءُ،
جت سيلهن سڙه وهي ات وک وڌندي پاڻ،
آءُ پڻ ٻين گهاءَ پورهيو ڪنڊيس پاڻ لئي.

(12)

گهائي گهوڙو گهوٽ جو رت ۾ رتائون،
آئي آل رسول جا رڻ ۾ ڪنائون،
مفت منائون بيبيءَ کي بيان ۾.

(13)

خالي گهوڙو گهوٽ جو هليو ڏانهن حرمن،
جهنڊا جهلي آيا، مٿي سر مردن،
شاه وڃين ويڙهيو پالا تا پڙڪن،
ڪتا تا گهن، عملو مير حسين جو.

(14)

ڪاهيائون ڪربلا ڏي گهڙيا منجهه گهمسان،
آيا اوھيرا ڪري ٽھري وٺا ڪان،
گوڙيون گرنن ڪيون، نينهن کوڙيائون نشان،
ڏاڍو امر الله جو ڪنهن جي چلي ڪان.

اتي سامهان ٿيا سلطان، سر ڏنائون صدقو.

(15)

ڪاهيائون ڪربلا ڏي گهڙيا مانجهي گهوت،
اچي ويرين ويڙهيا، ڪوفين ٻڌا ڪوت،
پالن پٽڪارا ڪيا، چڙهيا نيزن چوت،
هئا اُمت جي اوت، شير شهادت رسيا.

(16)

وڙهيا واڳيا واپريا، اٿل اٿيارا،
اچي انبارن تي، ويرين ڪيا وارا،
تيلهان ويا نڪري جيلهان هئا به پارا،
انهيءَ پر اُتارا، ڪيا پرڏيهين پٽر ۾.

(17)

وڙهيا واڳيا واپريا، جهيڙي جهوڪ ڏئي،
امر سان الله جي، اونچي ڪيائون آئي،
رضا جا رحمان جي، سا واحد ڪي وڻي،
ڪاهوڙي ڪئي، ويا گذاري ڏينھڙا.

(18)

آئي ڪربلا ۾ خيما ڪوڙيائون،
رضا رب جي، منهن نه موڙيائون،
ڏسي لاهي لائون، ٿيا مسافر ميدان ۾،
لال

(19)

مسافر ميدان ۾ واڪو وهي وو،
 تہ تخت هت تاراج ٿيو ابي بيبي رو،
 مير مديني جا ڏٺي لڏي هليا لو،
 آهون عالم ٿي ڪيون رت سڀڪو رو،
 تنهان ٿيو پوءِ ماتم سڀ ملڪ ۾

صدائون

(1)

هلي ڏسي ڪو رنگ، ڏسي رنگ مردن جو ميدان ۾
 1. جهڙ ۾ جهونجهارن جا، واہ واہ پيرن رتا ٻُنگ،
 2. هڻي ڪنڌ بڻجيون، واہ واہ لال رتائون لُنگ،
 3. مانجهي مرڻ من ۾، واہ واہ اُڀا گهرن رُنگ

(2)

مور نہ سڪڙيون، سدا آليون اڪڙيون،
 1. پر ۾ پسڻ پرين ڪي، او لوڪان لڪڙيون،
 2. اوسيٽري اوجاڳيون، او سڄڻ سڪڙيون،
 3. ڏين طهورا تڙ تان، او تڪيو تڪڙيون،
 4. تان پڇن نہ تن جون، او هڏهين هڪڙيون،
 5. "صادق" وهن سور کان، او هي نينهن نڪڙيون

(3)

- پنا جوڀن ڏينهن، ڇڏ آسانيا اڳيان،
 1. اي واه واه طعنا جهل م تڻ، ڇڏ آسانيا اڳيان،
 2. مردم ڪاه قلعي ڏي، واه واه هلي مرج هيئن،
 3. روئشو رک وهي رڻ ۾، واه واه چيري چيبي جيئن،
 4. مانجهي مڙيا مچ تي، واه واه ڪانڌر اچن ڪيئن،
 5. مرڻا اڳي مر تون، واه واه اُڀو آڇ م ايئن،
 6. "صادق" سوري سامهان، واه واه چڙهيا نيزي نينهن.

(4)

جو تو ڪنو ڪله، آءُ اهوئي آهيان،
 مون کي ڪهي ڪاتئين، واه واه منهنجي لائڻي گل،
 مون کي چاڙهيو سوري تي، واه واه سامهان ڪيئي سل،
 ڪڏهن ڪرت ڪپار ۾، واه واه ڪڏهن جيئري جل،
 ڳجهو ڪانيئي منهن ۾، واه واه پڌري ڪيئي پل،
 ستر وڍايئي "صادقين"، واه واه هو جي مانجهي مل.

سُرسوزڙو

(1)

ڪڙڪو ڪربلا ۾ پوئين پهر پيو
سوره سڄي رات ۾ قتل ٿي ڪيو
اُپري سج ويو ساڻوڻ تان شهود جو

(2)

ڪربلا ۾ ڪوڪ ٿي هڻو ۽ هڻو
اچي اڪبر جنگ ۾ منجهڻين منجهه مرو
"صادق" ٻڌو سندرو امر منجهه اڙو
واڳيا ٿي وڻو ساڻوڻ جي سردار کي

(3)

کانڌ ڪڪورئين ڳڙهين وَڙ وناهيو روءِ
پرين ڪنان پوءِ متان ڏک نه چڙهين گهوڻيا.

(4)

سوره جاوڻ ڦر آون هينهن نه هونديا
سسي پت پونديا نونڌ نچندي ڪڏهين

سُر شينهن ڪيڏارو

(1)

ٿري چوڻيءَ ٺَري موٽيءَ، ڪيهر موٽو پاڻ،
 گجي ته گينور هڻي، ٻيا مرون سڀ آسان،
 پس پاڻوهي پڙ ۾ اڀو ڪنهن اهڃاڻ،
 ڪيسر ڪره ڪپار ۾ پير نه موڙي پاڻ،
 هاڻي همت سان، ٿو پڇاڙيو پرزا ڪري

(2)

گرڙ مري غذا ڪي، ماريو هاڻي ڪاءِ،
 سمرت چهنج سمنڊ ۾ ٻي ڪٿين نه جاءِ،
 جت پڪال پاءِ اتي مجال ناه مرن جي.

(3)

وچوڙيو واڳه هڻي، ڀڳا نه پارِي،
 وسن جي ويڙين ۾ مرون سي ماري،
 اڀو پر پارِي ڪار پنهنجي ڪُر جي.

(4)

وچوڙيو واڳه هڻي، ڀڳا نه پيري،
 ڪيسر سي ڪيري جي گهر گينور گرجيا.

(5)

جي کيسر کاوڙيو ته هاڻي پڇي هڏ
ايو ڪري سڏ ته ڪو اچي آرڻ ابهي

(6)

آرڻ مٿي آڪرو تو گجي گوڙيون ڏي
ڏاڻو ته ڪريا ڪري بکيو پاڻوهي
سائي جوءَ سڃي جت سيلن جي ستره وهي

(7)

اٿئي ته آڪرو جي ڪمي ته ڪانڌ
هڻي گنير هت سين رهي نه راڱڻ رانڊ
سامهون سيلن پانڊ پاڻوهيو پير ڪٿي

(8)

ڪيهر قصد ڪباب سين پر ماريو نه ڪاءِ
هيئن تان هت نه هڻي تو گهنڊيارا گهاءِ
ايو تڙ واجههءَ مان ڪو مون گهر ميڙين

(9)

لڪي جهڪي لئي ڪري تو لڪي ڪارڻ لوپ
مينهان پڇي سوپ جيئن هت نه هڻي هوريين

صدائون

(1)

- ٺڪي ڪر مَ ٿوپ، اي ڪر مَ ٿوپ، اي اڃا پرينءَ پير پري ٿيا.
 1. ويڃائي مت تنهنجي، او لاڳاپي ۽ لوپ ۽ لوپ،
 2. ويڃائج وجود ڪي، او گهڻي ڪري ڪوج، ڪري ڪوج.

(2)

- مون ڪي پاڻان ٿو سونهاءِ رب سونهائي، سي واٽون جي وندر جون.
 1. ڇڏي ويٺم ڇپرين، هاڻي ڏونگر ڏورن ٿو جڳائي ٿو جڳائي.
 3. ڇڪي پراڻ ڇپرين، آءُ تيلان ٿو لائي ٿو لائي.

سرڪاهوڙي

(1)

ڏينهاڻي منجه ڏونگرين، ڏوٽي ڪارڻ ڏٺ،
تن کي ڪهڙا سڪ، جن ٻاريو مچ مٿن تي.

(2)

ڪاهوڙي پند ۾ راتو ڏينهان رَم
چني سڪن سڱ، ڏور ته پسين پرينءَ کي.

(3)

آهي اوکي اڳري ڪاهوڙي ڪي مام
تن سائين ست سلام جن پند پراهون ديکيو.

(4)

آن ڪا ڏني ڏوٽيا، ڪاهوڙي ڪي ڪير
تن جا چين چنا پير، ته به چاڙهيڪو چوٽين.

(5)

جنين ڏونگر ڏوريا، سانور ٻڏي پيٽ،
تن ڪاهوڙين ڪه هيٺ، وڃي پاسا ڪوڙيا.

(6)

ڏهيلو وڃڻ ڏوٽيان، جت نه پکين جاءِ،
سپيريان جي ساءِ، چڙهيو وڃن چوٽين.

(7)

پريان سندي پار جي، اڪنڊ جن آهي،
 چڙهيا ڏونگر چوٽيين، ڪاهوڙي ڪاهي،
 سڪ نه ستا ڪڏهين، ڪرڪڻا لاهي،
 سڃيون ساڱاهي، جهريون جهاڳي آيا.

(8)

نه ڪو پسڻ پرين جو نه ڪي اسين پاڻ،
 اونهون پنڌ الله جو مت منجهي ٿي هاڻ،
 ان پر اسان ساڻ، مقابل محبوب ٿيا.

(9)

جتي سڏ سبхан، ابتي راه آهي،
 وڃي ڪو ڪاهي، ان معنيٰ ۾ منجهڻ گهڻو.

(10)

ڦٽو ڪر فراق ڪي، وڃڻ ويو وصال،
 پسڻ ڪي پرين جي، ڪونهي ڪو ڪمال،
 هجي ويو حال، سيوئي سبхан ۾.

(11)

گجهان ئي گجه ٿيا، پڌر ڏيئي پير،
 هيءُ تنين جو ڏير، جي ويا جلائي جان ڪي.

(12)

پسي پريان کي، اُسهيون اميدون،
عاشقن کي عيدون، انگهن مٿي انگڙا.

(13)

‘الف’ ڪنان اڳي ٿيا، پرين اُهي پاڻ،
عاشق ان اهڃاڻ، سڃون سوجهي آيا.

(14)

جتي سڌ نه ٻڌ ڪا، ڏورين سوئي ڏيه،
کائي ڏنيم ڪيه، ويندي ڪاهوڙين جي.

(15)

پير ڪنڊين پيرين، ستو جاڳيو شينهن،
هڪ تنن ڏينهن، ٻيو موٽڻ ٿين ميهڙو.

(16)

پير پريان جو جيڏيون، ڪاهوڙين ڪنيو،
چٽو تن چيو ته وڃي مَ ورجا ساڻيا.

(17)

ڏونگر جني ڏوريو چپر پير پڇي،
وجودان وڃي، سونائون ساڻيه ڪي.

(18)

جت نه نالو سڄڻين، ات ويندن ويو وجود،
تنهان پوءِ سجود، پير کڻي ڪيو پيرئين.

(19)

سالڪ سڃو مَ وڃ تون، ٻيلي ٻيو مَ کڻيڇ،
تنهان پوءِ ڳنهيڇ، سندو پريان پيڇرو.

صدائون

(1)

- ڀاڻ ڪنان پيهي، عجب ۾ عجائب ٿيا.
1. سک نه ستا ساٿيه ۾ او ويٺا نه ويهي،
2. نڪي اورين اورهان، نه ڪي پسن پريئي،
3. ڪاتب ان ڪتاب ۾ او اکر اهوئي،
4. لکڻ واري لکيو او پرک ڪنهن پيئي،
5. لکي لوڪ نه سگهيا، او ننگ ويا نيهي،
6. "صادق" سمجهن ڳالهڙي، او هو جي ڏيل جا ڏيهي.

(2)

- هاڙهي چپر هلبو ساٿيا پنڌ پري،
1. ووڙ جان وٽڪار ڪي، چپر پير ڌري،
2. وڏو سفر ساٿين، ويندو ڏک ڌري،
3. هل ڪيائون هليا، پني پونءِ ڪري،
4. "صادق" ساٿيه اهڙو وڃيو ڪو نه وري.

سُر بلاول

صدا

(1)

تون در پيلي لاه ڪو پلا الله اي
 آءِ پسان پسان نور نبي جو
 1. خالق خاص خلقينو ههڙو ڪونه پيو
 2. هن دران چتندا، مورھين ماڳ نه پيو
 3. پريا تل ترائيون، اچي پھي پيو

(2)

سڪون سيئي پُنيون، او اڳڻ تو آئي
 1. جان ڏنائون پير، جان ڏنائون پير
 مٿي اڳڻ آيا، سونھن لڳا سير
 2. يا رب يا رب توکي مڱان
 توکي مڱي جي مان نينھن سيڪو تان
 3. ڪو سو واءِ نه وارين، الا الا ڪيچ وٽن تان
 اي آءِ سڳر لڳري اي ساڻ جي سونھان

سرپورب

(1)

وَحده لَا شَرِيكَ لَهُ تَا نانگا نهارين،
وَ فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ . اها ست سارين،
ڪنهن ويل نه وسارين، تَا پسيو پسن پرين ڪي.

(2)

سائي هيٺ سائي پيٺ، سائي ڪمر ڪسو
جوڳي جنبي هليا، ڏيئي تن تسو
راه ان جي رسو جن نات نمايو نانه سين.

(3)

پڇ ڏهي ڪر ٽڪريون، ڪڍائون نيئي ڪانءِ،
ڪر تنهن ۾ تڪيو جت نسوريائي نانه،
پيهي منجه پريان، فنا ڪج فڪر ڪي.

(4)

چڪر چوتا چيله بند، پس آڏوتي آسڻ،
ڪوٺرا، چلم، توپيون، تن جا بره جا باسڻ،
ستا ڪين سڪ ٿي سامي سنگهاڻڻ،
تَخْلِقُون يا خلاق الله، اي لاهوتين لچڻ،
جن ڇڏيا ڇت چڪڻ، سي نانگا نينهن نماز ۾.

(5)

چڪر چوتا، چيلھ بند، پس بابو بيڪاري
 سور ڪيائون سامهان، ڏيئي ڏيڪاري
 لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ، اي اتن اوساري
 تن سامين ڪي سنسار ۾ واري وو واري
 جن گُڙھ اندر ڪاري، سي نانگا نينهن نماز ۾

(6)

چڪر چوتا، چيلھ بند، تن هنيان لاهيا هت،
 آيا پرين پار ڏي سامي ڏيئي ست،
 سرڪيون سورن گاڏيون، وينا وتين وت،
 جي اندر گهاپا گهٽ، سي نانگا نينهن نماز ۾

(7)

اڃ نه اوطاقن ۾ ونهيان ويراڳي
 ساري سناسين ڪي، جيڃان آءُ نه جاڳي
 وره جن واڳي، سي نانگا ويا نڪري

(8)

نانگا وڃن نڱيا، تون ويسلي م ويه
 چنو سڱ سناسين، ڏيه ڇڏيوڻي ڏيه
 "صادق" ويا ساڻيه، سي ڪرمين ملندڻي ڪاڙي

سُرڪاموڏ

(1)

تڙ تماچي آڻيو وري ٿي وراڻ،
 ڪينجهر ٻنهي ڪنڌين، ٿي راتو ڏينهن رهاڻ،
 جيلان پرچي ويٺو پاڻ، ٿيون مرڪن مچي واريون.

(2)

تڙ تماچي آڻيو تماچي تڙ راءِ،
 تماچيءَ جي تڪيي، تون تماچي گهاءِ،
 تہ تماچي ملا، تون تماچي ٿيڻ.

(3)

مرڪن ملاحن جا، مٿي ٻانڌين ٻار،
 ننڍين، وڏين، گندرين، پوئي پاتا هار،
 وڏي ڄام ڄمار جنهن اچي انعامي ڪيا.

(4)

مي مهاڻي مچيءَ هاڻي، ميري ملاحڪي ڌيءَ،
 گاڏي چاڙهي گندري، نيئي نوازيئي جيئن،
 مون تان ڪج مَ ٿيئن، مچڻ ڪوجهي چوئر ڪي ٻيون.

(5)

مي مهاڻي مڇي هاڻي آءُ ميري گهڻو ملاح
مون تان پاڇه مَر لاهه مڇڻ ڪوجھي چوند ڪي ٻيون

(6)

مي مهاڻي مڇي هاڻي سندي جهنگ جهيڙ
ري سهاڳ تنهنجي مون ڪي ڄاڻي ڪير
مونھان منھن مَر ڦير مڇڻ ڪوجھي چوند ڪي ٻيون

(7)

سمون سينئون اڳرو سمي ڪونهين ثاني
جنهن ڪيو جهنگ جلوس سين آهس عرفاني
تتر تتر تماشو ٿيو نرمل نوراني
جي فڪر منجهه فاني سي اڳڻ تماچي آيا

(8)

سمون سينئون اڳرو سمون ساڻ سين
جنهن ظاهر ڪيو ظهور ۾ سڃيو صورتن
اچي پيئي اڳري آيءَ محبت ملاحن
جي وچان پاڻ وڃن تن اڳڻ تماچي آيو

(9)

سَر ۾ سڀ سهاڳيون، سڀني گچيءَ طوق،
 پسڻ ڪارڻ پرين جي، ڪن وڏائي توڪ،
 ڍول تني جي جهوڪ، هيٺاهيون هلن جي.

(10)

سر ۾ سڀ سهاڳيون، تنهن نوري نينهن نيون،
 جنهن کي سامه سنيون، ٿو تن ۾ تماچي تري

(11)

سَر ۾ سڀ سهاڳيون، تنهن نوري نينهن اپار
 جنهن کي ويروتار ٿو تن ۾ تماچي ٿري

(12)

سَر ۾ سڀ سهاڳيون، نوري وڏو نام
 ويڃائي وجود کي، جان رکيايون جام
 تماچي تمام تور ٿراري نام ڪا.

(13)

نٿا، نٿر پيڙيون، جن جا ستائون سوٽا،
 تن کي لوڻي ڄام هٿن سان چندن ۽ چٽا،
 سڀ ڪينجهر ٻنهن ڪنڌين، ڏسن ڪين ڏٺا،

هو جي ڏيندا ڏن هئا، سي ان پر انعامي ٿيا.

(14)

وڏا طالع تن جا، نوري جن ڄائي،
لکين پانين جاجڪين، منجهه ڳجهن ڳائي،
اڳيان اچي ان جي، ڇڏي وڃن وڏائي،
سڀ جڳ ساراهي، جي جيڏس ڪونه جهان ۾.

(15)

وڏا طالع تن جا، نوري ڄائي جن،
پلنگن پير ڏيو اچيو ڄام ويهن،
مٿي ملاحن، تو تير تماچي نه سهي.

(16)

ڪٿيو ڪٿوري هي، مي مڇي ماري،
مرڪ جنهن جي مائتين، ڪاري ۾ چاري،
سا تخت مٿان توڙان ٿي، اٿي آڏاري،
ڪوڏان ڪرمشون ڪيان، هو جي هزار،
جيان عشق آچاري، تي چارو ڄام هت ۾.

(17)

نوري ڪٿي نوازيو، ٿيو تماچي تي،
گاڏي چاڙهي گندري، ماڙهو ڪيو مي،
ڪينجهر چوندا ڪي، ته سڄ سڀائي ڳالهڙي.

(18)

ڪوڏان ڪرمش جت ڪيا، گجيو گندرين،
راءِ ريجهايو ريل ۾ مرڪي مهاڻين،
ات سڄي رات سمين، اڀي نيٺ نچوڻيا.

(19)

چار وجهندي ڄام ڏٺي ڊونڊيءَ منجهڻي ڊيل،
نيائين تن تماچي جو روح وٺي منجهه ريل،
اڪيون اڪيون لڳيون، ٿيون ڪن ڪنوڻين جا ڪيل،
جڏهن من ڪيو ميل، تڏهن نوري ٿي ناز ڪري

(20)

ڄام تماچي آڻيو مٿي تر تناءِ،
اچي پيس اوچتي تنهن، نوري تي نگاه،
تنهن کي گندري چوڻ گناه، جنهن جي جهولي چند جهلي پيو.

(21)

اول نوري ناز سان ڪيو عرش اُها،
”صادق“ چند نه سج هو صورت جو شعاع،
مهاڻي مهانءَ ٿي تماچي تنواريو.

(22)

چونءِ مي آءِ آميرڀاڻي آهيان،
ماڻهو ٿرڻ جا، مونهان پليرا سي،
ٿوري ٿوري جي تماچي جي نام نوازي آهيان،
ڄام

صدا

(1)

- الله ڀلا تي توڙان ئي مون مڱيو توه تنهنجو
 1. آءِ اگلي آهيان وو ميئن سندي مي
 2. سميون سينٿان اڳريون، پانيان پليون سي
 3. پاند لڳوئي پاند سان، تو لڳو لڄ ڪري
 4. پاڻ لڄايس پاڻ کان، مر طعنا ڏينم تي
 5. تو کان ئي توکي مڱان، ٻيو "صادق" ڏيڄ مَر ڏي

سُرڪارايل

(1)

چارو هنيون ڪارو ڪري تون لڙ کان لاشڪ ٿي،
اڏام اچي سامهون، تون پاڪ نهاري پي،
چلڙ ۾ ڇهنج هڻي جوڪي وجهه مَ جي،
اونهون جت اچو وهي پاڪ نهاري پي،
هنجهه حضوري ٿي، ته ماڻين ڪنول ڪولاب جو.

(2)

جتي ڪُرا لوڙيون، پين من مٿيون،
اُڪيرون ڪيون، ٿي سَر مٿي هنجهڙي

(3)

مورن مانڊاڻا ڪيا، سَر تي سانجهي وار
سئون ڏين سڀن ڪي، ڪارايل ڪنڌار
ماري نانگ اپار وه پيتائون وٽئين.

(4)

سج لهي سانجهي ٿي، وٽن هنئي ونگ،
ساجن تنهنجي سڪ، موٽيو ماڳ نهاريان.

(5)

پڪي پڪين جهڙو پڪي پڪيان جي ذات
ڪاجا لٽي لات، تنن لهن ڪٽ قلوب تان

(6)

پڪي پڪين جهڙو پڪي پڪيان جي ذات
سيئي سوجها سر جا، سيني وحدت وات
باهوتائي بات، لڙي ري ڪير ڪري

(7)

سڀون سوجهي آيو ساڻو سمنڊ منجه
ڏوري وڌي ڏک سين، گوهر لڌائين گنج
پڪيڙو پيهي ٿيو سندو مائر منج
جان هڏ جا نڪي هنج، تان لعلون لڪيون نه وهين

(8)

هينڙي سڄڻ ساريا، ڪٿي هوندم هير
وَ فِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ، پڪين اهي پير
واهيري جيءَ وير، پسان چوڪس ڇت ۾

(9)

آهي انت عميق ۾ سندو هنجهن هنڌ
جوهرين جي جوءِ تي، آهن راتو ڏينهان رند

چوريائون چاءَ پئي امل جو آرنڊ،
جو پڻ کڻ ڪنڌ، ته پڻ موتي آهين منهن ۾.

(10)

لَمِي لَئي لاهوت ڏي، تو نڪونج نهاري
سوجهو ٿيو سر جو پينو پاتاري
آڻيو آچاري، موتي جي مهران جا.

(11)

هلڻ هارا هنج ٿيا، پڪ ٿا سنوارين،
تان تان تنوارين، صبح سنهلي هليا.

(12)

صبح سنهلي هليو سڀڪو پاڻو وائي پاڻ،
روئي ڪن رهاڻ، هنج هليا ٿي ڏينهڙي

صدائون

(1)

- اٿي ڪاٺ ڪوٽ چورڙا، وڃي وهائي رات،
1. چور سي جي چوري ڪن، ٻي چورائي ذات،
2. اجمي اجمي آيا، ٻي وائي ڪن نه وات،
3. ڀرڻ پھريون پاڪڙيون، وڍ وڍ وائي وات،
4. هڻن حرص هوس ڪي، قهري ڪڍيو ڪاٺ.

5. "صادق" صدقي تن سورھين تان، جن من ماري ڪيو مات

(2)

ٻڌين نٿي ٻوڙي، تون تند جي تنوار موت جي پچارا

1. نيئي لٽينديئي ڏوڙ ۾ هو جو جانب يار

2. ڪن جيڏي قبر ۾ ڏيندي ملائڪ مار

3. گھمين ٿي گھرن ۾ تو پنهنجي اختيار

4. "صادق" انهي سچ جي آهي ڪل ڪلتار

(3)

ادا اي مسافر جاني وٺ تون راه رباني

1. ڪنهن جو ڪرين آسرو عالم اوڙڪ فاني

2. راهگذر سڀڪو ڪنهنجي ڪرين مهماني

3. پڻي پس پڏن جي رهي ڪان نشاني

4. مري مٽيءَ گڏبي، ڇا سائڻ ڇا ٻانهي

5. ڪيئن توکان چڱا ويا، "صادق" تو ثاني

(4)

آهين ڏينهن ٻه ٽي، پڪيٽڙا پار ڪو پنڌڙو

1. وڻي ويهي اڏريا، هتي ڪونه جتي

2. ڏکيون سڪيون ساعتون، سڀڪو ويندو مٽي

3. سنهو تلهو ست صراف سين، هر ڪو ويندو مٽي

4. "صادق" سر سوجهي هليا، خبر پوندي ڪٿي

(5)

- هي نه ڪنهن سڀڻ جي تو پنهنجا ٻانڀيا.
 1. وه ٿيندئي ڪڏهن، جي تو کاڌا ڪيڻ.
 2. سي ملاح ئي مري ويا، جي هٿڙي ثاني سڀڻ.
 3. "صادق" سنگت نه هلي، نڪو ڀائي پيڻ.

(6)

- چيت چيت بيخبر، پوندين منجه قبر
 1. هتان حاڪم هلي ويا، هئا زوراور زير.
 2. شاه سکندر چل ڳيا، ڪهڙا ڪرين تڪبر.
 3. اچي پڇندا خبرون، چوري چوري چپر.
 4. ڌڙ جني ڌوڙ ۾، "صادق" ڏس سپر.

(7)

- پوندين وڃي لت، پوندين وڃي لت، ڪيئن ميڙين مت؟
 1. ڪيڏانهن وٿيون مائرون، ڪيڏانهن وٿڙا پت.
 2. هاڻي وڃن هليا، اڏريا وڃن اٺ.
 3. مردن رڱ رڱيا، وڃي رهيا ڪوڙا ڪٺ.
 4. "صادق"، پوڻيون اڏريون، اڏريا سنها ست.

(8)

- جوڳي نند نه ڪن، سامي نند نه ڪن، ڪيف ڪوريا ڪا پڙي
 1. چڙي لاڳاپا لوڪ جا، هوجهنگل ۾ جهڻڪن.

2. ڪنهن جو ڏک ڏسايو، سي ورچي ڪين وهن،
3. نانگا نينهن نهوڙيا، سي ٻنڌڻ ڪين ٻجهن،
4. ڪا جا جوءُ ڏني جوڳين، سي جهليا تانه رهن،
5. ورهه ويراڳين مَن ۾ سي وو ڪندا وتن،
6. هٿ هٿ وهي جن جي حال تي، سي ڪيئن سک سمهن،
7. هن پهه، هن پيچري، وڙلا ڪي ڏسجن،
8. ڪسڻ جن قبوليو "صادق" سي سڏجن.

صدا

سائيٽڙا ادا هو نينهن مَر چنيجاه.
 هادي الو سائين الو مون مَر چڏيجاه
 هن نينهن نماڻي ڪي، اوهين ڪنهن گت گڏيجاه،
 ور وراڪا ويڙئين، مون ڪرم ڪريجاه،
 رهي رات پنيور ۾، آئين صبح هليجاه.

سُر بروو

(1)

دانهن درد مند جي ٻڌي ڪونه ٻيو
اهڙو حال ٿيو اچي عاشقن جو

(2)

ثابت ٿيا سپرين ڪو مون اچي چو،
اندر رت نه روءِ پڌر جهان پريٽو

(3)

هنيون سڪو ڪاڻ جيئن وڍي ٿو واڍو
ڏکڻ ڪيو ڏاڍو وهي واريءَ مٺ جيئن

(4)

نالو ڪٿي نينهن جو لڄائي آئون
مونهان مٿاهون قدم قريبن جو

(5)

ماءُ ڦوڙائو مون ٿئي ڪڏهن ٿئي سيٺان
ڪڏهن منجه وٽان ڪڏهن ڏکڻ پڌرو

(6)

سيندا مون جي سپرين، ڦوڙائي ويا،
اندر آهي ڪا، سندي سيٺن ڳالهڙي

(7)

”صادق“ سيندا نه سپرين، من گهنڊي منهن گهور
پاڻان ڏيهون پور سڄو ڏينهن سوريءَ تي

(8)

”صادق“ سيندا نه سپرين، ڪڏهن ڏکن ڏنجه
ڪڏهن هيٺين منجه ڪڏهن چڪي پاڻ ڏي

(9)

اچي پيٽر پاڻ سين، مت موڙهي مان
سا سڃيئي سور ٿي، هو جا چئي آن
ڪڏهن سيٺن سان، ڪڏهن نيهون پاڻ ڏي

(10)

نالو ڳڙو سڄڻين، جو وساريان وهو
تان چڻڪي چت پيو مونهان لکن پاڻ ۾

(11)

ڏيو ڏيل ڏڪن ۾ وساريان ويٺي،
مون سين ڪري ڏيئي آئي ڏنائون اڳهين.

(12)

اتي گڏيا سپرين، جت وسري آئون،
دل ڇڏيون دانهون، ويئي ويچاري ڪري.

(13)

مون منجهان پڌرا ٿيا، مون کي وڃائي،
سرتيون ان ساهي، رات منجهان ئي ڏينهن ٿيو.

(14)

الانسان سري وانا سره، جتي چيائون،
اندر تي آئون، پڌر ٿيا سپرين.

(15)

وساريان وسار سين، سهي ڪيو سين،
ٿيا نهارا نيٺ، مون ڏانهن معشوقن جا.

(ii) متفرقه سنڌي شاعري

(1)

- رڳي هئي ڪين، اصل ڏس آدم جو
 1. آواز اچي اوچتو باطل وڃي بين،
 2. لکڻ واري لکيون، ريون زيون شين،
 3. چار عناصر عدم ٿا ايئن ته ظاهر زين،
 4. قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ وَجْه، ٻڌو فاني آهي فين،
 5. گُلُ شَيْءٍ عَلَيْهَا فَا، "صادق" مٿي سڀين.

(2)

- نڪي ٿڌو نڪي ٿيندو اهڙو اوچتڙو ويندو
 1. ميڙي ميڙي مال خزانان، سي سڀ ڇڏي ويندو
 2. جيڪي ڏيندو نام ڏئيءَ جي، پلي سوئي پوندو
 3. ڪن جيڏي قبر ۾ وڃي تنهن ۾ پوندو
 4. "صادق" سمجھج ڳالهڙي وري هٿان ڪون ايندو.

(3)

- مونڪي مهڻان ڏيندا ماءُ آيل ماءُ، وڙ وساري آءُ ڪيئن وهان،
 1. سو مون سيبائي سرتيون، جو ڪيچون لڳي واءُ،
 2. اوڪيءَ ويل اسان سان، پيڻ نه هلي پاءُ،
 3. چڙهي ڏونگر چوٽين، پسي ڏينديس ساه،
 4. "صادق" سڪ سرير ۾ اندر الا گهاءُ.

(4)

- يار ڪيو اچي يارو حال اسان جو ويراڳي،
 1. آسمان ڪنيو تان ڀريو اسان تي ڀارو
 2. قهري قهر تي نه يار مورئون آهي مارو
 3. هڻي تير ماري مير هاڻ اسان جو وارو
 4. هاري هنجھون محبت منجهون نيڻي وهي نارو
 5. "صادق" سور ڏٺان پور آئي آيو اُٻارو

(5)

- پاڪ چوائين پاڻ کي فرعون ۽ هلمان ڪوڙي بات ۽ ڪوڙو بيان
 . ڳيا ڪوڙا جوين، ڳيا ڪوڙا جهان،
 1. پيدا بد نه ان جا، نيزا ۽ نيشان،
 2. راجا رنگ ڪه رمي ڳيا سي ڌرتيءَ ڪٿا درمان،
 3. شاه سکندر چل ڳيا، سوڌا سليمان،
 4. رب رهيو هيڪڙو لاشڪ لامڪان،
 5. ساڻي وڃي سنبهيو "صادق" ڪر سامان.

(6)

- آءُ پليس ٻڙي جيڏيون، متان ڪا ٻي لنو لائي،
 1. مون لايو مونکي وسهيو رمزن وڌس راهي،
 2. سٽو ڪيهر شينهن آهي، جاڳيو تان اُٿي ڪائي،
 3. جنون جولان جنهن سان، سو ڪنهن جو نه آهي،
 4. "صادق" سر وٺو تان گهورئو تون ڪڏي پوءِ ڪاهي.

(7)

- اوڙڪ مرڻ دي آسي، چو گهمين مواسي،
 1. لالچ رک مَ لوڪ ۾، متان پوين ڦاسي،
 2. اجلُ ايندئي اوچتو جيئن مينهن وسي واسي،
 3. دولت دنيا آهي بنا هو سامان نال نه چاسي،
 4. حب الوطن من الايمان، تان ڪيئن ٿيبن اُداسي،
 5. لاڏو وڃين لڏو، تان ڪيئن ٿيبن قياسي،
 6. "صادق" سڪي ۽ روئي، آهي پئي پياسي.

(8)

- سيئي مون وٽ اچن، جن لئي آءُ لوچيندي لُچان،
 1. مونکي شوق شراب جو جيئن، ٿا مائيءَ منجهه مچن،
 2. ڳجهيون ڳالهيون پرينءَ جون، ڪهان ڪيئن ڪچن،
 3. ڪڙهيو قنديلن جيئن، پردي منجهه پچن،
 4. اصل ڪنان آيا، "صادق" سور سچن.

(9)

- مئي گهمان يار جاني، سورن ڪئي آهيان مستاني،
 1. پسي سگهان نه پرينءَ کي، فڪر ڪيڙس فاني،
 2. ڏسي لاهيون ڏکڙا، جي ڪريو احساني،
 3. تير وسن ٿا تن تي، جنهنڪي ڪنپ نه ڪاني،
 4. ڪن جو قصد ڪمبي ڏي، ڪي پڙهن قرآني،
 5. پڙه پڙه اسمان، ڪون رهڻو جسمان، فھر فڪر سڀ فاني،
 6. "صادق" پچن پتنگن جان آهي مچ ۾ مدامي.

(10)

- ڪا جا مارئي ڪاني، يار گهمان جولاني،
 1. دل نه مائي نظر نه آئي، هوءَ رهي حيراني،
 2. آه ڪريان تان ارواح ٿوئي، چپ ڪريان ته مستاني،
 3. مرڻ جيڻ چوڙ ڳيا، رهيا درد نشاني،
 4. سهسين "صادق" گذئا، ڪونهي تنهنجو ثاني.

(11)

- اديون ڪا اُت آوي جت صورت ڪين سماوي
 1. جتي پهچ پروج ناه ڪا، اُتي لنو وڃي ڪا لوي،
 2. ڪامين ڪوري وڃ ۾، اُتي تڙ پنهنجو ٿو تاوي،
 3. غذا ڪيائين غم جي، نت خون جگر جو ڪاوي،
 4. جتي ڪُن ڪڙڪو ئي نه لهي، اُتي پير پروڙي پاوي،
 5. "صادق" انهيءَ سور ۾، سو جيئري ئي جل جاوي.

(12)

- ڏي سر ڏاتار ڏيندين چارڻ تند تنواري،
 1. دنيا دولت صاحبي، ڌڙي نال نه نيندين، جا تو پانئي پياري،
 2. ماڙيون منبل محل منارا، تبو ساڻ نه نيندين ڇڏ گهوڙا هستي هزاري،
 3. جڳ مڙشي سڀن اوڙڪ خاڪ جو ٿيندين ڇڏ ممٽا موٽه منا ري،
 4. ڪر سخاوت مير جي، موتي مور نه مريئدين، ڇڏ سورڻ سونهن سڳاري،
 5. "صديق" سوڀ نه سر ري مئي ماري سُڪ پائيندين اُتي ويل ايها واري.

(13)

- انهيءَ سورن ۾ سڙنديون انهي سوزن ۾ سڙنديون،
 اڪڙين مانڪي، ڏک ڏيڪارئا،
 هن

1. رويو رويو رت ڦڙا، انهيءَ ڳاري ۾ ڳرنديون،
2. جهڙي ڪيائون تهڙي لوڙيائون انهي پاڙي ۾ پرنديون،
3. عاشق اسان جا عشق جي، رڙيون درد ڪنديون،
4. "صادق" سوا سر آئي، ڪي جي مرد ڪندا مرديون.

(14)

- ياور يگاني يار سان يڪ جان، ٿي يڪ جان ٿي،
 مڃ ۾ گهڙي محبوب لئي، پروان ٿي پروان ٿي.
1. غازي گگن ۾ گيان ڪر، ساري بزم بستان ڪر،
 هيءُ سرءُ بڪف قربان ڪر، سوليءَ چڙهي سلطان ٿي.
 2. تن من طبل تجلات ڪر، ڪعبه قلب قبيلات ڪر،
 هي من مدح مثلات ڪر، لا ڪان لنگهي لاثان ٿي.
 3. هڪ حال ۾ همذات ٿي، بيرنگ مثل بزمات ٿي،
 مٽوئا قبل مهذات ٿي، گلشن سندو غلمان ٿي.
 4. "صادق" صحي سُخنات ڪر، اوري الف اثبات ڪر،
 حاصل جنتِ عدنات ڪر، رمز رندي رضوان ٿي.

(iii) سرائڪي شاعري

بيت

اک جو ساجن مٿين ڪيتا، تسڪا نام اداس،
سر بدنامين دي گئي، پلڪ نه بيني پاس.

اي جهان، جاءِ مسافران دي، خواب وانگر ڏکي،
اڪيان ڏنا سي نظر نه آيا، دل جنهان لاءِ ڏکي.

ساٿي پاندي چوڙ ڳئي، چوڙ ڳئي ملڪان دي راجا،
سي پي چوڙ ڳئي "صادق" پير پغمبر خواجا.

رانجها رانجها ڪر رهي، رانجها پڇي نه مٿنون،
"صادق" سڌ هووي تنهان نون، اها لنو لڳي، جنهن نون.

صورت رانجهي والي، نت نت ٻرندي وچ پيلي،
هير ويچاري ڪيا ڪري، عشق نتي دل پيلي،
شهر ليڙي ڪوئي نه سمجهندا، شينهن گجندا وچ پيلي،
"صادق" سچيان نه رهنديان، توڙي نانگ وچڙيون سيلِي.

ڪافيون

(1)

- سوران نال لاڳيان، وره نال واڳيان،
ويڪو وي ساليان، تسان ڪنون پاڳيان،
1- رڻ جهڻ رانجهن واليان، ڪيا ڄاڻو نياڳيان،
2- ٻيلي وچ راتو ڏينهان، جنهن دي ڪارڻ جاڳيان،
3- نينهن چاڪ ٻاٻاڻا، صاحب هي ساڳيان،
4- "صادق" سهڻي ماهي دلان، اسانڌي گهن جو واڳيان.

(2)

- جهنگل ٻيٽ يونڊايا، ماهي تيشن مئون،
1- لوڪ جو ستا نندان ڪريندا، مئون چا جڳايا،
2- طعنا تنڪا لوڪ جو ڏيندا، ڪنان نال سڻايا،
3- تن ڪشتي بار غمان دي، پر پريور لنگهيا،
4- "صادق" سڪندا پٽيان لڪندا، ڪڏهان نه ڦيرڙا پايا.

(3)

- ڪيون ڪر نماڻي چلي سهيو وو
1- هڪ رانجهي دي راه ڏهيلي، ڏوجهي سرتيان دي جهل جهلي،
2- راتيان ڪپت ڪيڙي دي، ڏينهان امڙ پلي،
3- هڪ واڳون ول ڏيون، ڏوجهي دريا دي بل بلي،
4- "صادق" سڪ جنهان دي سچي، سا ڪنهن قول نه ولي.

(4)

- مرض ماهي دي مئن لٽيان وو جيڏيان
1- ننڍيان لهواريان ترن اوپاريان، لهرئين لهرئين مئن لٽيان وو

- 2- ويڄ طبيبان ورڇ جو ڳئي، پڇ پڇ رهيان مٿن گهٽيان وو
- 3- ڪيڙا ٻن سياليان، رانجهن مول نه مٿيان، وو
- 4- "صادق" سائين عشق ڏهيو، نت پيوڙ زهر ديان وٿيان، وو.

(5)

- ڪيون ڪر ڪٽينديان ويٺي، لوڪو!
- 1- نينهن وڇڙيا نينهن ميلي، ڏونڊ رهيان شهر ٻيلي،
 - 2- عشق دوستان مٿون لت نيٽا، جيوين پاڻي ٻوڙيندا ديئي،
 - 3- آڪي "صادق" سر مٽي سانڻيان، تسن گرو اسان چيلي.

(6)

- ڪوئي نه لڍا ميان، رانجهو جيها يار
- 1- ٻيلڙا ڏونديمر شهر ڇا ڳوليم نديان ٿرنديان تار.
 - 2- مھڻان چايم پلي پايم عشق تساڏا يار
 - 3- "صادق" سجهندا دل وڇ وسندا، منجهيان والا يار.

(7)

- عشق تيڏا ديوانا، جنهن دا ڳل وڇ ڳانا،
- 1- سيني اندر سوز سڄڻ دا، لوڪ ڏي ويندا طعنا،
 - 2- درد دا درياه دل دي اندر چوپڙ وانگي خانا،
 - 3- نال نمائي ڪيتي ڪلمين، "صادق" اتي بهانا.

(8)

- رم رمتا جوڳي نيارا ڦر ڦرندا سامي نيارا،
1. گھڙا جڳ جوڳي سنيري، زمين زمڻ اُپ نه تارا،
 2. ڪٿان جا تيڏي وستي، ڪٿان جو تيڏا اوتارا،

3. هت تنبڙي ڳل ڪفي، بيڪ مڱندا اٿا نه ڌارا.
 4. گنگا جمنا گومتِي، سير ڪريندا جو سارا.
 5. رام ڪرشن گورڪ جوڳي، ڪان هڻندا ڪارا.
 6. اڪيان رت گاڏيان، صادق نيڻي وسندا جو نارا.
- (9)

- لوڪا نون خبر جو ڪيھي، لڳڙا نينهن سڪن هُڻ اڪيان.
 1. هير ديواني تنهن لاءِ وتي، رانجهن هي پرڏيھي.
 2. جيھي پريت پاڻي سون مڇلي، مين پي طلب تيھي.
 3. ماهي دين مين نانؤ وڪاڻي، جيھي آهيان تيھي.
 4. آپ نه آون ڏي ڏي مُنجن، "صادق" سور سنيھي.
- (10)

- ڪهنون آڪان تيڏيان دانھان، چوڙ اسان ڏيان ٻانھان.
 1. ڪان پڳوڙا ڪرندا زورا، وتندا ڏيندا واھان.
 2. سمرڻ ٻوڙي وي مالها توڙي، مل ڪڙيندا راھان.
 3. بين بجا ڪي جادو لاکي، چيت چوريندا چاھان.
 4. صادق سڌڪي سودان گڏ ڪي، سيلھ مريندا ساھان.
- (11)

- بي پرواھان دي نالي، ٿيڙي جان حوالي.
1. رسڻ پرچڻ ريت جنھان دي، اهڙي چلندي چالي.
2. کاتي ڪهندي قرب نه ڪرندي، رت سدائين آلي.
3. منجھ ماتام منهن پيلي، ڪي ڏنڌرم عشق والي.
4. رُخ جنھان ديان گھنڊڙيان، ول ڏيون نانگ ڪالي.

(12)

- ساڙي ڇيڙ نه ڪر. وي ميان رانجهن سائين.
1. تُسان قاضي تُسان غازي ڪهنون آڪان گهوڙا پر.
 2. اسين سياليان هٿين خاليان نهين تُساڙڙي ور.
 3. ڏٻليان نون ڏي نه ڏک ججهي تُسان ڪون زر.
 4. ستريان جاڳا نهين جاڳي پون جنجل.
 5. عشق تُساڙا ڏکيا ڏهالا جنهندي پيڻي نڪا پر.
 6. "صادق" سڪيان سهسين پتيان، عجب تُساڙڙي پر.

(13)

- ڪوئي نه لگدا وس ڙي ميان رانجهن تيڙي ملڻ دا.
1. دل ڪاغذ آهون قلم. هنجها نڍي ڪيتر مَس.
 2. پڙهيا پنڊت پوڻيون ڪڙي پڇاين گس.
 3. مين مٽي جند گهوري آءُ پيارل پَس.
 4. مرويسي سڀڪو "صادق" سڪنديان نون جَس.

(14)

- نهين رهندي نين اٽڪي. پلپل ڏيندي جهٽڪي.
1. مرڻ ڪنون ڦرندا نهين. ڪان وانگوريان چٽڪي.
 2. زاري زور نهين لڳندا. پاند ڳچي ڳل پٽڪي.
 3. حرف هاڻي مون نه وسري. ڪوه تومارين سٽڪي.
 4. الستون اڳي هوا. روح اسان جا سچڪي.
 5. "صادق" پيتا سون سوراندا. پر درياه پر مٽڪي.

(15)

- ميان رانجهها جوڳن هوئي، درد نه ڄاڻي ميرا ڪوئي،
 1. سور سڳا ڪنجرين، رنگ ڏنائين روئي،
 2. خاڪ سندي ڪفني، لوهيءَ رتي لوئي،
 3. گوندر گبري تن تونبڙي، درد ڏيوان گهوئي،
 4. سنگ سامين جي هلندي، توڙي نين توئي،
 5. "صادق" سيلاني جنين لئي، ماهي ميلي سوئي،
 (16)

- رام نام ڪهي، سرب دڪ سهي،
 1. جسڪا نام نام نهين، ڪسپر ڍونڍ لهي،
 2. اهيان جوت ماهين اونهان جوت ماهين جليل آپ سون آپ پهي،
 3. انحد واجا واجيا، تس سون ريجه ريجه رهي،
 4. سڌ ٻڌ وسي "صادقا" بالڪ ٻڌ پهي،
 (17)

- هندو نهين مسلا، سانون عشق ڪيتا ڪملا،
 1. رُخ جنهيدي سانوري ملو(؟)، سر تي جو پڌندا شملا،
 2. چوڏهن طبق جنهين دي جوت جڳائي، دل تي پهندا ڏملا،
 3. جتان لگهندا ڪجهه نه چڙهندا، ڏاڍا ڪريندا سانون غملا،
 4. سر "صادق" دي ڪاه ڪريندا، ڏاڍا ماريندي سانون حملا،
 (18)

- ناحق ڏيندي جو ڌڙڪي، آيل ٻايل سانون،
 1. رانجهن ساڏي دل وچ وسدا، لوڏ لونگياندي ڦڙڪي،
 2. عشق دي ڪڙي رهندي جو نانھين، توڙي لوڏ لڪل ملن سڙڪي

صوفي نبي بخش ۽ امام الدين فقير دعا گهرندي

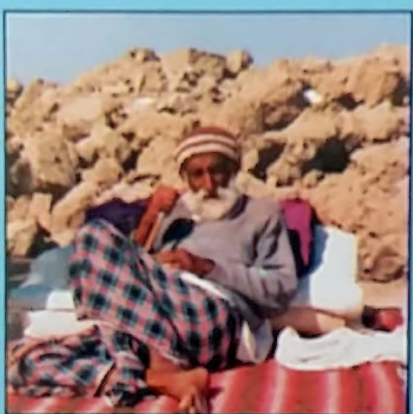
صوفي عطاء الله درگاه کان باهر ايندي

درگاه جي لڳ ويٺل سريد

صوفي عطاء الله شاه درگاه لڳ ويٺل

صوفي خدا دوست فقير

صوفي قلندر بخش شهيد

صوفي نظام الدين عرف سھشو سائين

شفيع فقير درگاه تي ڳائيندي

صوفي خدا دوست، نبي بخش ۽ علي بخش

شفيع فقير درگاه جھوک تي ڳائيندي

عابده پروين درگاه تي ڳائيندي

استاد گلزار علي خان درگاه تي ڳائيندي

صوفي صادق فقير جي مزار

صوفي صادق فقير جي درگاه جو ڏيک

سندس مرشد فضل الله شاه قلندر جي درگاه

سجاده نشين صوفي نبي بخش

سندس خاندان جي بزرگن جون مزارون

سندس خاندان جي بزرگن جون مزارون

صوفي زبير الدين جي حاضري و سماع

صادق فقير جو ڪلام فقير الحان سان پڙهندي

درگاه تي ٿيندڙ سماع

فضل الله شاه قلندر جو تڪيو (سانگهڙو)

جهوڪ شريف ۾ ٿيندڙ سماع جو ڏيک

جهوڪ شريف ۾ سجاده نشين ويٺل